

TARTU ÜLIKOOL

ÕIGUSTEADUSKOND

Võrdleva õigusteaduse õppetool

Silja Timmusk

**KOOLIDE ÕPPEKAVA NOORTE ÕIGUSLIKU
SOTSIALISEERIMISE TEENISTUSES**

Bakalaureusetöö

Juhendaja

dr iur Silvia Kaugia

Tartu

2013

SISUKORD

Sissejuhatus	3
1. Õigusliku sotsialiseerimise mõiste, olemus, ülesanded ja agendid	5
1.1. Õigusliku sotsialiseerimise mõiste ja olemus	5
1.2. Õigusliku sotsialiseerimise ülesanded	8
1.3. Õigusliku sotsialiseerimise agendid	11
2. Kool noorte olulise sotsialiseerimisagendina	13
2.1. Kooli rollist noorte sotsialiseerimisel	13
2.2. Kool väärtus- ja õiguskasvatuse teenistuses	15
2.3. Õppekava väärtuste kandjana ja õigusliku sotsialiseerijana	18
2.3.1. Peamised õiguslikke väärtusi kandvad sotsiaalsed tavad tänase kooli õppekavas	20
2.3.1.1. Inimeseõpetus	21
2.3.1.2. Ühiskonnaõpetus	22
2.3.1.3. Ajalugu	23
2.3.1.4. Usundiõpetus.....	24
2.3.1.5. Riigikaitseõpetus	25
3. Empiiriline uuring Tartu Tamme Gümnaasiumi, Põlva Ühisgümnaasiumi, Jõgeva Ühisgümnaasiumi ja Saue Gümnaasiumi näitel	26
3.1. Uuringus osalenud koolide õppekavade analüüs	26
3.2. Uuringu eesmärk ja valim	28
3.3. Uuringu tulemuste analüüs	29
3.4. Järeldused	46
Kokkuvõte	48
School Curriculum in Legal Socialization of Adolescents	
Summary	52
Kasutatud kirjandus	55
Kasutatud normatiivmaterjal	58
Lisa 1. Küsimustik ja vastuste kokkuvõte	59

Sissejuhatus

Inimeste ühiskondlik kooselu on keeruline sotsiaalsete seoste ja mõjudega süsteem, milles valitsevad teatud käitumuslikud ootused ja korrastatus. Ühiskond ja selle komponendid on omavahel tihedalt seotud ja seetõttu tuleb ühiselulistes suhtevõrgustikes arvestada vastastikuste õiguste ja kohustustega. Riigi jätkusuutlikust tagavad ja eluliselt olulised väärtused reguleeritakse riigi tasandil õigusnormidena. Nende normide rikkumise üheks põhjuseks võib pidada puudulikku õiguskasvatust ja õiguslikku sotsialiseerimist ning defektset õigusteadvust.

Inimese normiteadvuse kujunemisel mängib olulist rolli see, millistes tingimustes ta areneb. Lapseeas on tähtis saada kaitset väljastpoolt tuleva kahjuliku mõju eest, aga sama oluline on välismaailma mõista ning saada vajalikke käitumisjuhiseid. Kahjuks näeme liiga sageli, et lapsed ei ole suutnud ühiskonda integreeruda ja käituvad normivastaselt. Eesti ühiskonna jätkusuutlikkuse tagamiseks on vajalik inimressursi arendamine, mille üheks meetodiks on õigusteadvuse taseme tõstmine.

Tänapäeva maailmas pööratakse üha enam tähelepanu laste ja noorte arengule. Kiire elutempo ja moderniseeruv ühiskond mõjutab integreerumist ühiskonda. Suurenenud on valikuvõimalused ja pidev informatsioonitulv, mis lapsi ja noori ümbritseb. Pidevalt ollakse kuhugipoole teel, õpitakse ja arenetakse. Kuna ühiskonna vajadustega tuleb kiirelt kohaneda, on oluline, et sotsialiseerimisagendid suudavad areneda vastavalt ühiskonnas toimuvatele muutustele ning pakkuda nõudlusele sobivat informatsiooni.

Käesolevas bakalaureusetöös keskendutakse kooli rollile laste sotsialiseerimisel. Selle all peetakse silmas nii ühiskonna väärtuste edastamist kui ka kõlbelist kasvatamist. Ühtlasi analüüsitakse, kas koolide õppekavad on vastavalt kujundatud. Töö eesmärk on saada teada, kas ja kui suure osa õigusteadmistest ja üldistest käitumisjuhistest saavad noored koolist ning kuidas õpilased ise hindavad kooli rolli õiguskasvatuses. Lisaks otsitakse vastust küsimusele, kuidas noored hindavad enda õigusteadmisi ning kelle käest nad peamiselt saavad üldisi käitumisjuhiseid ja õiguslast informatsiooni.

Bakalaureusetöö jaguneb kolmeks peatükiks.

Esimeses peatükis avatakse õigusliku sotsialiseerimise ja sotsialiseerumise mõiste ning olemus üldise sotsialiseerimise kontekstis. Tuues välja õigusliku sotsialiseerimise mõiste käsitlusi on võimalik täpsemalt aru saada, mida antud kontseptsiooni all mõeldakse. Pelgalt

õigusliku sotsialiseerimise mõiste ei suuda peegeldada kogu selle olemust. Õiguslik sotsialiseerimine ja sotsialiseerumine on ühiskonnas pidevalt toimuv protsess ja selle olemuse lahti mõtestamine aitab mõista selle eesmärki ühiskonnas.

Teises peatükis vaadeldakse kooli rolli noorte õiguslikul sotsialiseerimisel. Kuna noorukiiga on arenguperiood, mil indiviidil hakkab kujunema arusaam ühiskonnast ja selle toimimisest ning samal ajal lisanduvad perekonna, kui olulisema sotsialiseerimise agendi kõrvale sõbrad ja muud teabekanalid, siis just sel perioodil peaks olema õiguslik sotsialiseerimine koolides eriti esilekerkiv. Õigusliku sotsialiseerimise üheks meetodiks on õiguskasvatus, mis seisneb peamiselt õigusteabe levitamises. Peatükis tuuakse välja kaasaegse hariduse erinevad funktsioonid ning vaadeldakse, kas õppekavad kannavad edasi hariduse kasvatavat funktsiooni. Lisaks kirjeldatakse, millised tänase kooli õppekava sotsiaalsed ja kuidas kannavad edasi õiguslikke väärtusi.

Kolmandas peatükis analüüsitakse käesoleva töö raames läbiviidud sotsioloogilise uuringu tulemusi, mille eesmärk on välja selgitada, kelle käest saavad noored üldisi käitumisjuhiseid ja õigusteadmisi ning kas ja millisel määral aitab koolide õppekava noorte õigusküsimustega kurssiviimisele kaasa. Lisaks kirjeldatakse ja võrreldakse uuringus osalenud koolide õppekavade eesmärke õigusliku sotsialiseerimise aspektist. Empiirilise uuringu sotsioloogilise meetodina kasutati ankeetküsitlust, mille valim leiti nelja Eesti erineva regiooni koolidest – Tartu Tamme Gümnaasiumi, Põlva Ühisgümnaasiumi, Jõgeva Ühisgümnaasiumi ja Saue Gümnaasiumi 7.-12. klass. Respondentide arv on 464.

Uurimismeetodina on käesolevas bakalaureusetöös kasutatud analüüsivat teoreetilist ja empiirilise uuringu sotsioloogilist ankeetküsitluse meetodit. Allikatena on kasutatud nii eestikeelset kui ka võõrkeelset erialakirjandust ning arvutivõrgus kättesaadavaid materjale.

1. Õigusliku sotsialiseerimise mõiste, olemus, ülesanded ja agendid

1.1. Õigusliku sotsialiseerimise mõiste ja olemus

Inimene sünnib teatud sotsiaalsesse keskkonda, kus erinevad käitumisnormid, -standardid teda juba ees ootavad. Nii tuleb vastavasse sootsiumisse sattunud hakata tegelema „eneseharimisega“ ja lasta teistel endale selgitada nõudeid, soovitusi, õigusi ja kohustusi, millega ta vastavas ühiskonnas elades peab arvestama.¹ Selline isiksuse kujunemine on protsess, mille käigus omandatakse ühiskonnale või grupile omaseid väärtusi ja norme, hoiakuid ja käitumisstandardeid ning kujuneb individuaalne sotsiaalne kogemus. See on kogemuste ja väärtusorientatsioonide omandamine selleks, et inimene saaks täita oma sotsiaalseid rolle.² Tegemist on sotsialiseerumise ja sotsialiseerimise protsessiga, mille üheks alaliigiks on õiguslik sotsialiseerumine ja sotsialiseerimine.

Sotsialiseerimine on inimese kujundamine ühiskonna liikmeks ja seotud kellelegi (inimesele, põlvkonnale, rahvusele) mõju avaldamisega, sel juhul on tegemist makrotasandi kontseptsioonidega, samuti kasvatamise ja õpetamisega (nt laste sotsiokultuuriline programmeerimine).³ Isiksus on makrosotsioloogilistes käsitlustes ühiskonna, kultuuri ja ajaloo produkt. I. Aimre märgib, et sotsialiseerimine on inimese vaimne kodeerimine: kujundatakse isikule omaseid tüüpilisi sotsiaalseid teadmisi selleks, et ta saaks suhelda, teha koostööd teiste inimestega, töötada, õppida ja tegeleda harrastustega mitmesugustes kooslustes.⁴

I. Aimre nendib, et sotsialiseerumist, kui inimese kujunemist ühiskonna liikmeks, uuritakse enamasti mikrosotsialiseerumise kontseptsioonides. Mikrosotsioloogiline käsitlus analüüsib isiksuse kujunemisprotsessi eri arenguetappidel (nt lapseiga, noorukiiga jms) kujunemist. Sõltuvalt erinevatest arenguetappidest etendab inimene erinevaid rolle ja tema rolliootused on erinevad. Mikrosotsioloogia vaatleb isiksust vastastikuse tegevuse kaudu. On oluline, et igal etapil hakkavad seda programmeerima mõned uued sotsialiseerimise agendid ja -tegurid: perekonna kõrvale tuleb kool, mängukaaslaste kõrvale tulevad koolikaaslased, huviringis

---

¹ S. Kaugia. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. S. Kaugia (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 147.

² I. Aimre. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2001, lk 174, 161.

³ I. Aimre. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2005, lk 130.

⁴ I. Aimre (2001), lk 161.

osalejad, ka massikommunikatsiooni roll muutub lapse jaoks tähtsamaks.⁵ Neil erinevatel etappidel inimene täiustub, omandab teadmisi ja kujuneb vastavalt sotsialiseerimisagentide mõjule.

R. Cotterrell leiab, et mõistega sotsialiseerumine tähistatakse mingit konkreetset liiki väärtushinnagute arenemist, mis on sobiv või vajalik teatud juriidilisele, poliitilisele, majanduslikule või muule süsteemile. Sotsialiseerimist nähakse kui sotsiaalse süsteemi funktsionaalset vahendit, millega toetatakse ja kujundatakse isikute hoiakuid ja vaateid saavutamaks süsteemi heaolu.⁶

Ka S. I. Sergeichik leiab, et sotsialiseerumisega üldisemalt omandab isik teatud süsteemi teadmised, normid, väärtused ja traditsioonid. Ta määratleb sotsialiseerumist kolme elemendi kaudu: (1) erialane sotsialiseerumine, millega noored omandavad teadmisi ja oskusi ühel või mitmel erialal toimetulekuks; (2) õiguslik sotsialiseerumine, mille eesmärk on ära hoida õiguslikku nihilismi noorte seas ja seletada igale noorele kodanikule tema õigusi ja kohustusi; (3) poliitiline sotsialiseerumine, mis aitab suurendada inimeste aktiivset osalemist tema õiguste kaitsmisel ja riigi valitsemisel.⁷

Sotsialiseerumine on sellise isiksuse kujunemine, kes on iseseisev, seaduskuulekas ja aktiivne kodanik. Aktiivsuse all mõtleb käesoleva töö autor võimet mõjutada ühiskonnas toimuvaid protsesse positiivses suunas, st olla ise sotsialiseerijaks ning seda nii mikro- kui ka makrotasandi (nt seadusloome) kaudu.

Sotsialiseerumine on eluaegne protsess, mille käigus inimene omandab kultuuri. Uued rollid ja uued tingimused kerkivad üles igapäevaselt ning inimene peab õppima uutele tingimustele reageerima. Sotsialiseerumisel on duaalne iseloom. Ühelt poolt me omandame ühiskonna elulaadi ja tavad, teisalt me arendame välja oma identiteedi. Nii käitumine kui ka mina-pilt on õpitavad ja sotsialiseerumine pakub vajaliku ühenduslüli kultuuri ja sotsiaalse struktuuri vahel.⁸ Mitte kellegi käitumine ei tohi ületada piire, mis võib hakata ohustama teiste inimeste

---

⁵ I. Aimre (2005), lk 130, 131.

⁶ R. Cotterrell. The Sociology of Law: An Introduction. London 1992, p 143.

⁷ S. I. Sergeichik. Factors of the Civic Socialization of Young People in School. – Russian Education and Society, 2004, vol 46, no. 2, p 5-6.

⁸ B. B. Hess, E. W. Markson, P. J. Stein. Sotsioloogia. Tallinn: Külim 2000, lk 69.

või koguni ühiskonna kui terviku normaalset eksistentsi.⁹ Sotsialiseerimisega ja käitumise koordineerimisega tagatakse inimeste ja ühiskonna ohutu eksisteerimine.

Sotsialiseerumisprotsessi uurimine on erialadevaheline. Selle protsessi temaatika on olnud pikemat aega sotsiaal- ja humanitaarteaduste vaheliste ja nende teaduste siseste diskussioonide objektiks. Sotsialiseerumisega on tegelenud nii psühholoogia kui pedagoogika, sotsiaalpsühholoogia ja sotsioloogia, kuid sellest ei pääse mööda ka politoloogia ja majandusteadus, õigusteadus ja kriminoloogia, antropoloogia ja humanökoloogia (viimane uurib inimpopulatsioone ohustavate keskkonnategurite ja -protsessidega seotud probleeme).¹⁰

Õiguslik sotsialiseerumine kui mõiste ja uurimisvaldkond rajati hilistel 1960-ndatel.¹¹ Õpetuses kuritegevusest – kriminoloogias – hakati sotsialiseerumisest kui olulisest probleemist rääkima ühenduses kriminaalsuse isikuliste tegurite uurimisega. Hiljem laienes Vastav problemaatika põhiliselt õigussotsioloogia raames teistelegi õigusaladele.¹²

Kui õiguspositivistlikes käsitlustes määratletakse õigust suletud normatiivse süsteemina, siis õigussotsioloogia paigutab õigusruumi mõiste laiemasse sotsiaalsesse konteksti,¹³ tegeledes kõikide sotsiaalsete suhete oluliste vormidega, sh õigusliku sotsialiseerumisega. Ei saa jätta tähelepanuta, et õigus ise sisaldab endas teatud sotsiaalseid teadmisi. Niisamuti on õigusliku sotsialiseerumise roll õiguslaste teadmiste edasikandmine sotsiaalsesse ellu.

Õiguslik sotsialiseerumine on sotsialiseerumise üheks alaliigiks. Seda on defineeritud sellise sotsiaalse kogemuse ammutamisena ühiskondlikust mälust, mis määrab inimese käitumise õigusliku tähendusega situatsioonides ning siis, kui ta täidab oma rolli õigussubjektina, see on juriidiliste kohustuste ning subjektiivsete õiguste teostajana.¹⁴

Õiguslik sotsialiseerumine algab juba varases lapsepõlves, kui kõrvuti kõlblusteadvusega areneb õigusteadvus. Nii näiteks taipab laps varakult, et punase tule ajal ei tohi tänavat ületada, et politsei ülesanne on kaitsta korda jms. Oma mängudes harjuvad lapsed varakult

---

⁹ S. Kaugia. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2011, lk 77.

¹⁰ I. Aimre (2005), lk 126.

¹¹ J. L. Tapp. The geography of legal socialization: scientific and social markers. – Droit et société 1991, vol 19, p 331. Arvutivõrgus: <http://www.reds.msh-paris.fr/publications/revue/html/ds019/ds019-11.htm>, 25.01.2013.

¹² E. Raska. Olemise õigus. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2010, lk 115.

¹³ E. Raska (2010), lk 81-89.

¹⁴ L. Auväärt, H. Dsiss, S. Kaugia, P. Kenkmann, E. Raska. Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999, lk 18.

ka õiguslike rollidega. Need on lapselikult lihtsad, kuid siiski õiguslikud. Nagu isksuse kujunemine, nii kestab ka õiguslik sotsialiseerumine terve elu. Selles võib olla kriise ja murdumisi, mis ei pruugi langeda kokku kriisidega üldises sotsialiseerumisprotsessis.¹⁵ Õiguslikku sotsialiseerumist võib nimetada seega isiku arenguprotsessiks, kui erinevates kontekstides õigusega kokku puutudes toimub sotsiaalsete kogemuste kogumine.

Sotsialiseerumine on oma olemuselt kahepoolne protsess: ühel pool on ühiskond, teisel indiviidid, kes valmistuvad astuma ühiskondlikku ellu või juba võtavad sellest aktiivselt osa. E. Raska on olnud seisukohal, et oma institutsioonide kaudu kujundab ühiskond isiksust, indiviidid, olles aktiivsed tegutsejad ühiskonnas, mõjutavad omakorda ühiskondlike institutsioonide tegevust, kujundades oma tegevusega sotsiaalset keskkonda.¹⁶ Oluline ei ole üksnes indiviidide ühiskondlikuks eluks ettevalmistamine, vaid nende kujundamine aktiivseteks tegutsejateks, kes on võimelised ise ühiskondlikke arenguid mõjutama.

Ühiskond lõpmatult areneva inimese sotsiaalse olemisena ei saa kunagi valmis. Seda luuakse ja muudetakse inimhulkade praktilises elutegevuses päevast päeva, põlvest põlve aina uuesti vastavalt sellele, kuidas kasvavad ning muutuvad inimese ambitsioonid ja eemärgid, tema arusaamine inimeseks olemise mõttest ning eesmärgist. Sellepärast ühiskonna ja inimese dialektiline ühtsus on asjaolu, millel tegelikult põhineb sotsialiseerumine, sealhulgas muidugi õiguslik sotsialiseerumine.¹⁷

1.2. Õigusliku sotsialiseerimise ülesanded

Lähenedes psühholoogia vaatevinklist väidab S. Freud, et sotsiaalne elu ei ole võimalik seni kuni inimesed ei suuda kontrollida oma käitumist. Tuleb meele pidada, et kultuur koosneb tegelikult normidest, mis piiravad käitumist. Sotsiaalne kord põhineb aga sotsiaalse koosluse liikmete võimel järgida korra norme ja vajadusel piirata inimeste kirgi. Ühiskond, või nagu S.

---

¹⁵ S. Kaugia. Eesti noorte õigusliku sotsialiseerumise agentide mõjust siirdeühiskonnas. – Akadeemia 14. aastakäik, 2002, nr 1, lk 124.

¹⁶ E. Raska (2010), lk 122.

¹⁷ E. Raska. Õiguse apoloogia. Sissejuhatus regulatsiooni sotsioloogiasse. Tartu: Fontese Kirjastus 2004, lk 151-152.

Freud seda nimetas, tsivilisatsioon, põhineb impulsside kontrollil ja sotsialiseerumine on protsess, millega inimene ütleb ära kohese naudingu vajadusest.¹⁸

Igas õiguskultuuris püüdleval inimesel konformse (s.o normipärase) käitumise poole ja see püüe on suures osas sotsialiseerumise tulemus. Sotsialiseerimise eesmärk on nõ sulatada inimene ühiskonda ja abistada teda tema püüdlustes konformsuse poole. Kuna aga sotsialiseerumine pole kunagi ideaalne, on vajalik terve ühiskonna (tema erinevate institutsioonide) sekkumine oma liikmete konformsel teel hoidmisesse.¹⁹ Õigusliku sotsialiseerimise sisuks on inimeste ja eelkõige noorte suunamine sotsiaalõiguslike väärtuste internaliseerimisele. Nende väärtuste internaliseerimise tulemusena peavad kujunema noorte positiivsed sotsiaalõiguslikud hoiakud, mis tagavad indiviidide õiguspärase käitumise. S. Kaugia järgi on õigusliku sotsialiseerimise keskseks eesmärgiks indiviidide õiguspärase käitumise saavutamine.²⁰

Õigusliku sotsialiseerumise tähtsus selgus moraali arengut uurides. Psühholoogid avastasid, et lapsepõlve sotsialiseerumisprotsess, moraali areng ja orienteerumine õigussüsteemis avaldab olulist mõju edasisele nooruki ja täiskasvanuea käitumisele. Uuringud kinnitasid, et sotsiaalsete väärtuste juured peituvad lapsepõlve kogemustel. Just sel põhjusel on psühholoogid ja teised sotsiaalteadlased keskendunud laste moraalsete väärtuste arendamise ja säilitamise tähtsusele.²¹

Õigusliku sotsialiseerimise eesmärk on kaotada õiguslik nihilism ning selgitada igale kodanikule tema õigusi ja kohustusi.²² Samas sotsialiseerumise õiguslik iseloom ei väljendu üksnes selles, et indiviid omandab ühiskonnas kehtivad õigusnormid, vaid tähtsam on see, et õiguse mõju inimese teadvusele aitab tal internaliseerida ühiskonna sotsiaalkultuurilisi, sh juriidilisi väärtusi. Teisisõnu: riiklikult kehtestatavad õiguslikud meetmed justkui koondavad isiksuse tähelepanu olulisematele sotsiaalsetele nähtustele, kuigi tavaliselt pole sellest

---

¹⁸ B.B. Hess, E.W. Markson, P.J. Stein (2000), lk 80.

¹⁹ S. Kaugia. Õiguse sotsioloogia: õigus kui sotsiaalse kontrolli instrument. – Sissejuhatus õigusteadusesse. S. Kaugia (koost). Tallinn: Juura 2005, lk 54.

²⁰ S. Kaugia (2011), lk 73-80.

²¹ J. Fagan, T.R. Tyler. Legal Socialization of Children and Adolescents. – Social Justice Research 2005, vol 18, No. 3, p 218-219.

²² S. I. Sergeichik (2004), p 6.

teadlikud ei kodanikud ega riigi huve esindavad ametnikud.²³ Õigusliku sotsialiseerumisega muutub seadus elu lahutamatuks osaks, kus inimesed tahavad seadust täita ja mõistavad seda.

USA-s on läbi viidud uuringud laste ja noorte õigusliku sotsialiseerumise teemal. Uuriti seaduskuulekust ja juriidilist künismi, kui õigusliku sotsialiseerumise taseme näitajat. Kui juriidilise künismi tase oli kõrge, siis peeti õigusnormide rikkumist mõistlikuks. Seaduskuulekust põhjendati kohusetundega järgida reegleid isegi siis, kui need läksid vastuollu isiklike põhimõtete ja huvidega.²⁴ Noorukite käitumist mõjutavad üldjuhul samuti moraalsed väärtused, mis enamasti määratlevad ebaseadusliku käitumise moraalsete väärtustega vastuolus olevaks.²⁵ Indiviidi sisemised moraalsed väärtused toimivad regulaatorina, pärssides amoraalset käitumist.

Uuringud on näidanud, et seaduskuulekuse ja õigusliku künismi tase on üksikisiku raames muutuv, eriti lapsepõlves ja noorukieas,²⁶ millest võib teha järelduse, et indiviidi on võimalik suunata õiguspärasele käitumisele sotsiaalõiguslike väärtuste edasikandmisega.

Peamine argument õigusliku sotsialiseerumise alases kirjanduses on see, et kui jagada lastele õpetust seaduste ja õigusorganite kohta, siis mõjutab see nii nooruki- kui ka täiskasvanueas seaduskuulekale käitumisele.²⁷ Samas tuleb märkida, et õiguspärast käitumist ei taga üksnes õigusnormide tundmine, vaid ka hoiakute ja käitumise mustrid. S. Kaugia märgib, et üksikisiku õiguspärast käitumist mõjutavad sellised sisemised regulaatorid nagu sotsiaalsed väärtused ja toimimise põhimõtted, mida kannavad edasi indiviidi poolt heaks kiidetud ja subjektiivseteks väärtusteks võetud õigusnormid.²⁸ Valdav enamus inimestest käitub õiguspäraselt ega pane toime kuritegusid mitte sellepärast, et nad on hästi informeeritud vastavaid tegusid keelavatest õigusnormidest. Õiguspäraselt käitudes juhindutakse harilikult hoopis teistest teadvuse elementidest. Seaduskuulekust mõjutavad sisemised moraalsed väärtused ja sageli ei osata seletada, miks just nii käitutakse.²⁹

---

²³ S. Kaugia (2002), lk 124.

²⁴ M. Seymour. Youth Justice in Context: Community, Compliance and Young People. Routledge 2013, p 29.

²⁵ J. Fagan, T.R. Tyler (2005), p 221.

²⁶ A.R. Piquero, J. Fagan, E.P. Mulvey, L. Steinberg, C. Odgers. Legal socialization among serious adolescent offenders. – The Journal of Criminal Law & Criminology. Northwestern University School of law 2005, p 273-274.

²⁷ J. Fagan, T.R. Tyler (2005), p 218-219.

²⁸ S. Kaugia. Legal Knowledge of Estonian Youth. Comparison of 1970s and 1990s. – Juridica International V/2000, p 20.

²⁹ E. Raska (2004), lk 169.

Põhilised, aastatuhandetega lihvitud ühiselureeglid, millest inimesed iseenesestmõistetavalt kinni peavad, vastavad kehtivatele õigusnormidele. Olles sellised reeglid ja käitumismallid kui kultuurielemendid sotsialiseerimisprotsessis omaks võtnud, realiseerib indiviid lõppastmes oma käitumises kindlad õigusnormi nõuded, sõltumata õiguslikust informeeritusest selle sõna täpses mõttes. Seega käitudes õiguspäraselt, juhinduvad inimesed sisemistest tõekspidamistest, harjumustest jms.³⁰ Õigus toimib seda kindlamalt, mida vähem inimesed tunnetavad tema juuresolekut, mida harvemini peavad nad otsima seda seadusest.³¹ Õigusliku sotsialiseerumise käigus kujuneb inimesel arusaam sellest, mis on hea, halb, kõlbeline või laidetav.

Isiksus kujuneb teistega koos elades, suheldes, ühiselt tegutsedes ja omandades kõike seda, mida pakub ühiskond tervikuna või mingi (väiksem või suurem) grupp. Inimlaps programmeeritakse ühe kultuuri koosluse lainele ja selle alusel kujuneb tal sotsiaalse kogemuse organiseerimise baaskogemus. Laps saab seda neilt, kes temaga pidevalt lävivad – isalt, emalt, õdedelt-vendadelt jt. Laps sotsialiseeritakse sellesse kultuuri, kuhu ta sünnib, ja sotsialiseerijaiks on eelkõige temaga vahetult lävijad.³² Suur vastutus kodanike sotsialiseerimisel lasub sotsiaalsetel institutsioonidel, eelkõige kõikide tasandite haridusasutustel.³³

1.3. Õigusliku sotsialiseerimise agendid

Õigusliku sotsialiseerimise üheks aspektiks on õiguskasvatus, mille juhtivaks eesmärgiks on ühiskonnaliikmete (eelkõige noorte) suunamine õiguspärasele käitumisele. Selle eesmärgi realiseerimine toimub eelkõige õigusteabe levitamise kaudu.³⁴

Isiksuse sotsialiseerumist ei saa lahutada ühiskonnast ja selle muutustest, seda peab uurima kui terviklikku ühiskondlikku protsessi. Kuigi isiksuse kujunemisprotsess on määratletud eelkõige ühiskondlik-majandusliku formatsiooni otsese mõjuga, ei saa üksikindiviidi arengu kõiki iseärasusi seletada ainult selle taustal, s.t makrokeskkonna kaudu. Isiksuse

---

³⁰ L. Auväärt, H. Dsiss, S. Kaugia, P. Kenkmann, E. Raska (1999), lk 4-5.

³¹ E. Raska (2004), lk 111.

³² I. Aimre (2001), lk 174.

³³ S.I. Sergeichik (2004), p 7.

³⁴ S. Kaugia (2011), lk 88.

sotsialiseerumise mõistmiseks on vaja üksikasjalikult uurida mikrokeskkonda: perekonda, kooli, lastegruppe jne; seega kõikide nende institutsioonide mõju, mida me nimetame sotsialiseerimisagentideks.³⁵

Sotsialiseerimisagentideks nimetatakse neid inimesi ja institutsioone, kelle ülesandeks on edastada sotsiaalset mälu uuele põlvkonnale või kujunevale isiksusele. Sotsialiseerimise teguriteks on need faktorid ja tegevused, mis mõjutavad inimese hoiakuid, käitumist ja tegevust (nt kolimine uude asustatud punkti, lugemisharjumuste ja loetava kirjanduse valiku muutmine).³⁶ Lastel ja noorukitel moodustub arusaam õigusvaldkonnast puutudes vahetult kokku ja olles interaktsioonis näiteks selliste õigusliku sotsialiseerimise agentidega nagu politsei, perekond, sõbrad, kogukond.³⁷

Erinevate sotsialiseerimisagentide tähendus ja olulisus inimeste jaoks on tema elu jooksul üsnagi muutuv: väikelapse arengus on otsustava tähendusega tema vanemad, perekond, kus ta kasvab; kooliealisele lapsele saavad perekonnast olulisemaks eakaaslaste grupid, kool, õpetajad, kaasõpilased, skaudi- (või kodutütarde-) organisatsioonide liidrid jne. Sotsialiseerimisagentide osatähtsus erinevatele elanikkonna gruppidele sõltub nii nende gruppide endi (nt nende vanusest tulenevast vm) eripärast kui ka ühiskonna arengu tasemest ja antud sotsiaalse keskkonna iseärasustest.³⁸

Õiguslik sotsialiseerimine ei alga konkreetse indiviidi osas kunagi tühjalt kohalt, vaid alati teatavate kõlbeliste teadmiste ja kogemuste pinnalt.³⁹ Sotsialiseerimisagentide roll on kontrollida inimese kujunemist ja mõjutada isiksuse arengut selliselt, et ta sobituks ümbritsevasse keskkonda. Kõik sotsialiseerimisagendid tegelevad ka õigusliku sotsialiseerimisega ning seda vastavalt agendi enda õigusteadvuse tasemele, õiguse tundmisele ja suhtumisele õigusesse. Kuna laste sotsiaalne areng peab tagama neile sobitumise ühiskondlikku ellu, siis on oluline erinevate sotsialiseerimisagentide (koos)töö, mis samal ajal toetab, täiendab ja ühtlustab sotsialiseerumist.

---

³⁵ S. Kaugia (2002), lk 122-123.

³⁶ I. Aimre (2005), lk 144.

³⁷ M. Seymour (2013) p 28.

³⁸ S. Kaugia. Kool noorte õigusliku sotsialiseerimise agendina. – Forseliuse Sõnumid 2001/8, lk 58.

³⁹ S. Kaugia (2011), lk 73.

2. Kool noorte olulise sotsialiseerimisagendina

2.1. Kooli rollist noorte sotsialiseerimisel

Õiguslik sotsialiseerimine peaks olema eriti esilekerkiv noorukieas, kuna see on arenguperiood, mil indiviidil hakkab kujunema täiskasvanute moodi arusaam ühiskonnast ja institutsioonidest. Kui väiksemad lapsed puutuvad õigusega kokku läbi perekonna, sõprade ja naabrite, siis noorukite kogemused uutes sotsiaalsetes ja õiguslikes kontekstides avaldavad tugevamat mõju, kujundades õiguse moraalse aluse ja arusaama õiglusest.⁴⁰ Kool on omamoodi sillaks kahe olulise etapi vahel: perekonna, kui mikrosotsialiseerija ning sotsiaalse makrotasandi vahel.⁴¹ Seega lasub koolil oluline vastutus noorte sotsialiseerimisel.

Kaasaegses ühiskonnas on haridusel kahesuguseid funktsioone: avalikke ja varjatuid. Õigusõpetuse andmine kuulub kooli avalike funktsioonide hulka.⁴² Hariduse avalikud e. manifestsed funktsioonid on deklareeritud ja kasvatuslikud eesmärgid. Kooli varjatud e. latentsete funktsioonide all mõeldakse n-ö „varjatud õppekava“ realiseerimist, mis seisneb ametliku õppekava välises õppetegevuses, mida koolid pakuvad sellistes küsimustes nagu vanemate austamine ja etnotsentrism. Paljude kriitikute arvates on need kooli varjatud funktsioonid tegelikult koolituse südameks. Õppida teadma oma kohta, alluma ülematele, uskuma, et süsteem on õiglane – need on õppetunnid, mis kestavad ka pärast seda, kui ajalootunnis õpitu on unustatud. Nii võime kooli varjatud funktsioonide all mõelda ilmselt õpilaste eetika, moraali ja väärtussüsteemi kujundamist.⁴³ Lisaks akadeemilisele õppele on kooli ülesanne laste sotsialiseerimine ja abistamine täisväärtuslikeks kodanikeks saamisel.⁴⁴ Haridus ei ole vaid teadmiste ja oskuste arendamine vaid ka inimese kasvatamine, tema isiksuse kujundamine. Kooli kui institutsiooni ülesanne on indiviidi ettevalmistamine ühiskondlikuks eluks.

A. Risnoveanu leiab, et kool on ruum, kus sotsialiseerimine on üheaegselt nii eesmärk kui ka haridusalane tegevus. Kool on organisatsioon, mis on tihedalt seotud eesmärgiga õpilaste

---

⁴⁰ A.R. Piquero, J. Fagan, E.P. Mulvey, L. Steinberg, C. Odgers (2005), p 268.

⁴¹ A. Risnoveanu. The Students' Socialization – A Real and Actual Challenge for the School Organization. – Journal of Educational Sciences & Psychology, Vol. LXII, No. 1B/2010, p 73.

⁴² S. Kaugia (2011), lk 99-100.

⁴³ S. Kaugia (2003), lk 150.

⁴⁴ L. Buff. When School Anti-Socializes Students. – Education Digest 2001, vol 67, Issue 4, p 27.

sotsiaalseerimisest.⁴⁵ Tänapäeval on kool oluliseks institutsiooniks, mille ülesandeks on aidata kaasa noorte kasvatamisele vastavalt ühiskonnas eksisteerivatele käitumisootustele. Kooli funktsioonid muutuvad koos ühiskonna arengu ja muutumisega. Lisaks ühiskonna arengule mõjutab kooli tegevuse edukust oskus tegeleda väga erinevas vanuses olevate lastega. Nii peab ta üheaegselt saama hakkama nii nendega, kes alles tulid lasteaiast, kui ka nendega, keda ühiskond ja riik (oma õigusnormides) peavad isikuteks, kes on võimelised oma tegudest aru saama, neid juhtima ja nende eest vastutama, s.o täiskasvanutega võrdseteks inimesteks.⁴⁶

Kooli üldisem funktsioon on inimese ettevalmistamine ühiskonnas elamiseks ja võimetekohaseks vajalikuks tööks. Õpetust ja kasvatust ühendades kujundab kool lapsest kodaniku. Kool rajab lähetuse ellu, pehmendades ja ühtlustades perekondade sotsiaalsetest erinevustest tulenevaid lahknevusi.⁴⁷ Koolil on täita oluline roll sotsiaalse regulatsiooni mehhanismina ja laste sotsialiseerimisagendina. Koolide õppekava annab lastele ette lahendamist vajavad ülesanded, aidates õpilast nägema ennast ja maailma, suunates käituma õigesti ja normipäraselt.

Viimasel ajal pööratakse üha enam tähelepanu kooli rollile laste sotsialiseerimisel. Selle all peetakse silmas nii ühiskonna väärtuste edastamist kui ka kõlbelist kasvatamist. Vaidlused käivad selle üle, mil määral peaks kool nende küsimustega üldse tegelema. Ja kui peakski, siis millisel viisil: kas vaatlema neid probleeme spetsiaalse õppeainena või kasutama selleks nn varjatud õppekava, kus nimetatud probleeme käsitletakse süstemaatiliselt teiste ainete raames. Näib, et üha enam on pedagoogikas maad võtmas veendumus, et väärtusõpetus ja kõlbeline kasvatus peaksid toimuma varjatud õppekava ja ka mitteformaalse (klassi- ja koolivälise) õppekava alusel.⁴⁸

---

⁴⁵ A. Risnoveanu (2010), p 73.

⁴⁶ S. Kaugia (2011), lk 98-99.

⁴⁷ I. Aimre (2005), lk 144.

⁴⁸ E. Krull. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2000, lk 163.

2.2. Kool väärtus- ja õiguskasvatuse teenistuses

Viimasel ajal kuuleme sageli, et noorus on muutunud, noored on julmad. Selle all mõeldakse laste ja noorte halba või lausa kuritegelikku käitumist. Igal aastal kuuleme mujal maailmas toimuvatest koolitulistamistest, mille peamise põhjusena nähakse koolikiusamist. Kaasõpilaste kiusamine ja isegi õpetajate vastu suunatud vägivald ei ole võõrad ka Eesti koolides ning seetõttu on koolivägivalla teema Eesti ühiskonnas elava diskussiooni all.

2001. aastal Lastekaitse Liidu poolt põhikoolides läbiviidud koolivägivalla uuring näitas, et togimist või tõukamist, kui füüsilise vägivalla kergemaid vorme, oli kogenud 46,97% vastanutest. Narrimist või pilkamist oli kogenud 39,57%, asjade ärapeitmist 34,1% vastanud õpilastest. Umbes 16% põhikooli õpilastest on kogenud löömist või peksmist. Tallinna Laste Tugikeskuse uuringu andmeil võtab 40% lastest teiste kiusamisest osa.⁴⁹ Võrreldes teiste uute Euroopa Liidu liikmesriikidega on koolivägivald Eestis oluliselt rohkem levinud. Samuti on Eesti laste seas rohkem neid, keda eakaaslased on kiusanud või ähvardanud interneti teel.⁵⁰ Eesti lapsed kuuluvad internetikasutuse ulatuse poolest Euroopa riikide hulgas esiritta,⁵¹ kuid pahatihti ei ole nad teadlikud, et ka internetikeskkonnas kehtivad teatud normid ja käitumisreeglid. Esitatud statistilised andmed näitavad selgelt, et probleemidega tuleb tegeleda ning kuna vägivald tekitab vägivalda, siis jääb loota, et koolivägivalla mõju ei ulatu kaugemale.

S. Kaugia on leidnud, et õiguskasvatus peaks olema suunatud eelkõige noortele.⁵² Noorte arengu ja käitumise empiirilises uurimuses on mõjurid haaratavad kolme tegurite kompleksi koostoimena. Nendeks on noorte eneste subjektiivne maailm (esmajoones võeti selles tähelepanu alla väärtused, hoiakud ning õigusalsed teadmised), noorte käitumist ja isiksust kujundavad ühiskonna elemendid (ennekõike suhtlemispartnerid, ühiskonna institutsioonid, kellega noored on seotud, massikommunikatsioon) ning käitumisfoon (sotsiaaldemograafilistes näitajates kajastuv asend ühiskonnas, kasvumiljö, senine seaduskuulekus). Nende tegurite kompleksis kujuneb noore isiksus ning need on olulised, kui

---

⁴⁹ S. Kaugia. Õigusteadvuse taseme tõstmine kriminaalpoliitika elemendina. – Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Avatar Holding 2008, lk 117.

⁵⁰ Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010 – 2014. Tallinn 2010, lk 10. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=49975/V%E4givalla+v%E4hendamise+arengukava+aastateks+2010-2014.pdf>, 22.01.2013.

⁵¹ Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010 – 2014 (2010), lk 16.

⁵² S. Kaugia (2011), lk 73.

vaadelda noorte õiguslikku sotsialiseerumist ühiskonnapoolse sihipärase mõjutamise – kasvatusse seisukohast.⁵³

Inimeseks kasvamine, sisemiste väärtuste omandamise ja vaba otsustuse eeltingimuseks on orienteerumine välistes väärtustes, neist arusaamine, nende hulgast oma valiku tegemine. Stabiilses ühiskonnas toimub see suuresti igapäevaste kogemuste, jälgendamise ja eeskujude kaudu. Kui aga tegelik elu üldinimlike väärtuste propageerijana ning lapse kultuuri ja vaimuilmale juhatamisega toime ei tule, on see kasvatus ja kooli ülesanne. Kuna kaasajal ei saa perekond enam täita kõiki traditsioonilisi kasvatusülesandeid, siis on eelkõige kool selleks institutsiooniks, mille ülesandeks on sotsiaalsete normide ja kultuuriliste väärtuste edasi andmine. Õigustatult pöörduvad kriminoloogiliste uuringute läbiviijad üha sagedamini noorte õigusrikkujate sotsiaalse käitumise selgitamiseks kooli poole.⁵⁴ Õppekavade ja kooli ülesanne on oskuslikult valida vahendid normide ja väärtuste edastamiseks.

Kooliõpikuid ja muud õppematerjali peetakse samuti oluliseks sotsialiseerimisagendiks, need on vahendiks, millega edastatakse noortele teadmisi ja väärtusi. Õpikud peaksid edastama ühiskonnas või kogukonnas valitsevaid ideid, uskumusi, arvamusi, hoiakuid, väärtusi ja norme.⁵⁵ Õppematerjalid võimaldavad suurendada teadlikkust õigusrikkumistest ja nende tagajärgedest, samuti arendada oskust probleemi määratleda ja sellega toime tulla ning empaatiavõimet. Nimetatud õppematerjalideks võivad olla kooliõpikud, töövihikud, slaidid, aga ka muud õpetaja poolt valitud meetodid, näiteks on võimalik korraldada õiguslaseid rollimänge ja infotunde. Kindlasti on väga oluline õpetaja oskus õppematerjali osavalt esitleda, et ainetundi kaasahaaravaks muuta.

Nagu eespool märgiti, siis kool on üheks oluliseks sotsialiseerimisagendiks ja avaldab suurt mõju noorte sotsialiseerimisele, sh õiguslikule sotsialiseerimisele. Ei tohi alahinnata kooli võimalust mõjutada laste ja noorte käitumist normipärasele. Kasvatusega, samuti väärtus- ja õiguskasvatusega on võimalik indiviidi arengut mõjutada. Õiguskasvatus aitab integreeruda ühiskonnas valitsevasse sotsiaalsesse korda ja seetõttu on oluline, kuidas kasvatus on erinevate institutsioonide kaudu korraldatud. Koolid peaksid pakkuma sellist õppimist, mis

---

⁵³ L. Auväart, H. Dsiss, S. Kaugia, P. Kenkmann, E. Raska (1999), lk 3.

⁵⁴ S. Kaugia (2003), lk 149-150.

⁵⁵ V. Kalmus. School textbooks in the field of socialization. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003, lk 7.

kujundaks avaramat maailmapilti, aga samas määratleks ühiskondlikku reeglistikku ning seda põhjendades ja argumenteerides, et õppija mõistaks selle aluseid.

J. Ginter on leidnud, et kool muutub aeglaselt ning praegu töötab enamus koole vabrikukooli põhimõtte alusel, millele pandi alus 19. sajandil. Kuna perekonna osakaal on laste kasvatamisel vähenenud, siis 19. sajandi kool enam ei sobi. Ühe lapsega üksikvanem pole piisav sotsialiseerumiskeskond, vähenenud on ka kiriku mõju väärtuskasvatuses. Õpetajal pole enam tõe monopol, veelgi enam, õpetajad ja lapsevanemad ei tea, mis allikatest ja millist informatsiooni lapsed saavad. Õpetajad ja koolid ei püüa olla „tarkuse templid“, vaid on sotsialiseerumiskeskused, kus lastest saavad ühiskonna täisväärtuslikud liikmed. 21. sajandil on vaja koole, kus tähtsustatakse sotsiaalset ja emotsionaalset intelligentsust, väärtuskasvatust ning teadmiste ja hoiakute korrastamist ja seostamist.⁵⁶ Kuna maailm on pidevalt muutuv, siis on tingimata vajalik koolide kiire kohanemine ühiskonnas aset leidvate arengutega. Vastavalt muutustele peab toimuma ka hariduse sisuline uuendamine ja õppekavade kaasajastamine.

Koostades programme kuritegude ja mistahes muude õigusrikkumiste vähendamiseks (ja mis eriti oluline – nende ennetamiseks), tuleb neisse programmidesse lisada meetmeid, nt vastavad distsipliinid õppekavades, mis aitaksid eelkõige alaealistel kujundada adekvaatset suhtumist ühiselureeglitesse, tekitada ja kinnistada arusaama, et oma igapäevavajaduste rahuldamiseks ja kaugemategi eesmärkide saavutamiseks ei pea tingimata kasutama vägivalda ja nõrgemate allasurumist.⁵⁷ Lisaks tuleb tervikliku hariduse põhimõtte rakendamise tagamiseks kooli tasandil kaasata kõiki osapooli, see tähendab nii õpilasi, õpetajaid, juhtkonda kui ka lapsevanemaid.⁵⁸ Näiteks pakub arvestatav hulk uurimusi tõendeid selle kohta, et tugevad ja toetavad suhted õpilase ja õpetaja vahel on oluliseks teguriks laste ja noorte terves arengus ning avaldavad mõju nii õpilase sotsiaalsele kui ka akadeemilisele edukusele.⁵⁹

---

⁵⁶ J. Ginter. 21. sajandi kool. – B. G. Forseliuse seltsi väljaanne Forseliuse Sõnumid 20/2012. M. Linnamägi (toim), lk 3.

⁵⁷ S. Kaugia (2008), lk 113.

⁵⁸ K. Lukk. Kodu ja kooli partnerlus lapse arengu toetajana. – Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik. L. Ots (koost). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2008, lk 131, 133.

⁵⁹ K. Tropp, H. Saat. Õpilaste suhted eakaaslaste ning täiskasvanutega ja sotsiaalsete oskuste areng. – Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes. E. Kikas (toim) Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium 2010, lk 67.

2.3. Õppekava väärtuste kandjana ja õigusliku sotsialiseerijana

E. Raska on nentunud, et kuritegevuse ärahoidmiseks tehtavas ennetustöös ei jõuta sageli ühiskonda ohustavate nähtuste juurteni vaid võideldakse lootusetut võitlust tagajärgedega. Praktiline ennetustöö tegeleb valdavalt põhimõttel „kus viga näed laita, seal tule ja aita“. Kuna harilikult nähakse üksnes vahetut, teisisõnu konkreetseid kurjategijaid, narkomaane, liiklushuligaane jmt, siis kiirustataksegi neid pahest ära pöörama. Tehakse selgitustööd, seatakse lisaks olemasolevatele üles uusi valvekaameraid, vahetatakse ukسلukke murdmiskindlamate vastu, paigutatakse teedele „magavaid politseinikke“ ja muud niisugust, mis tegijate arvates peaks probleemi lahendama. Selline võitlus tagajärgedega ei suuda aga ära hoida uute õigusrikkujate tekkimist.⁶⁰ Tõhus ennetustöö peaks suutma ära hoida või vähemalt vähendada uute õigusrikkujate tekkimist ja seeläbi vähendada ka kuritegevust. Karistusseadustikku ja muid tagajärgedega tegelevaid vahendid tuleks rakendada neile, kes sellest, nn ennetavast sõelast läbi on pääsenud. Noorte õiguslik sotsialiseerimine on üks vahend, kuidas rohujuure tasandil probleemiga tegeleda.

Sarnaselt on ka S. Kaugia leidnud, et elanikkonna õigusteadvuse, kui ühe olulise ühiskonna turvalisust mõjutava teguriga seonduvalt tuleb esile tõsta sotsiaalsete ennetusmeetmete osatähtsust, on vajalik astuda samme õigusteadvuse taseme tõstmiseks ning seda eriti laste ja noorte kujunemisel.⁶¹ Riiklike õppekavade planeerimine võib olla üks võimalus, kuidas aidata kaasa õigusteadvuse taseme tõusule, eriti oluliseks võib see osutuda nende laste ja noorte puhul, kellel on perekonnalt saadav õiguskasvatus puudulik või defektne. Seega on koolides võimalik ühtlustada erinevatest sotsiaalsetest gruppidest ja kihtidest pärit laste õigusteadvuse taset.

Õppekavade arendamine on vastutusrikas ülesanne, milles tuleb arvestada erinevate osapoolte huve ja eesmärgi. E. Krull leiab, et kuna õpetajad tegelevad otseselt õppekavade rakendamisega, siis tuleks ka neid kaasata õppekavade planeerimisse. „Õpetajakoolitus peab kindlustama koolid õpetajatega, kes mitte ainult ei tule hästi toime oma tööülesannetega õppekava järgi tegutsedes, vaid kes suudavad aktiivselt kaasa lüüa ka õppekava

---

⁶⁰ E. Raska. Sotsiaalse keskkonna ohuallikad. – Eesti edu hind. Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus. Artiklite kogumik. E. Raska, T. Raitviir (koost). Eesti Entsüklopeediakirjastus 2005, lk 45.

⁶¹ S. Kaugia (2008), lk 113.

arendamises.⁶² Targalt koostatud õppekavade abil jõuavad omakorda edasi nii inimene kui ka ühiskond.

Uute riiklike õppekavade üldosas tuuakse välja kooli kasvatav funktsioon. Õppekavades oluliseks peetud väärtused tulenevad Eesti Vabariigi põhiseaduses, ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, lapse õiguste konventsioonis ning Euroopa Liidu alusdokumentides nimetatud eetilistest põhimõtetest. Alusväärtusteks on üldinimlikud väärtused (ausus, hoolivus, aukartus elu vastu, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu) ja ühiskondlikud väärtused (vabadus, demokraatia, austus emakeele ja kultuuri vastu, patriotism, kultuuriline mitmekesisus, sallivus, keskkonna jätkusuutlikkus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiguslikkus). Õppe- ja kasvatuseesmärkidena on märgitud muuhulgas õpilase eakohase tunnetusliku, kõlbelise ja sotsiaalse arengu tagamine ning tervikliku maailmapildi ja põhiliste väärtushoiakute kujunemine, kus õpilane mõistab oma tegude aluseks olevaid väärtushinnanguid ja tunneb vastutust tegude tagajärgede eest. Oluliseks peetakse erinevate sotsialiseerimisagentide (kodu, kool, vahetu elukeskkond) koostööd ja ühistoimet.⁶³

Kooli ülesandeks on riigi tasandil õppekavades formuleeritud eesmärkide saavutamine. Uute riiklike õppekavade rakendamiseks koolides on seatud järgmised tähtajad: 1., 4. ja 7. klass 1. september 2011. a; 2., 5. ja 8. klass 1. september 2012. a; 3., 6. ja 9. klass ning gümnaasium 1. september 2013. a.⁶⁴

Alusväärtuste sõnastamine ning väärtuste käsitlemine läbiva teemana uues riiklikus õppekavas rõhutab, et tegu pole ühe lisakohustusega koolile, vaid keskse eesmärgiga, mis sisaldub kõiges koolis toimivas.⁶⁵ Siia hulka kuulub ka sotsiaalsete pädevuste arendamine ja ühiskondlike reeglite määratlemine.

Viimasel kümnendil on Eesti haridussüsteemis toimunud suured muutused nii õppe sisus, õppeasutuste süsteemis kui ka hariduskorralduses tervikuna. Riiklikud raamõppekavad on andnud koolile õiguse ja kohustuse kooliõppekava väljaarendamiseks, mis lubab arvestada

---

⁶² E. Grull. Haridusuuringute võimalusi ja põhjendusi. – Professoritelt Eesti ühiskonnale. P. Pruulmann-Vengerfeldt, P. Orav, R. Murakas (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2012, lk 45.

⁶³ Põhikooli riiklik õppekava. – RT I, 20.09.2011, 9 ja Gümnaasiumi riiklik õppekava. – RT I, 20.09.2011, 2.

⁶⁴ Haridus- ja Teadusministeerium. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0512985>, 30.03.2013.

⁶⁵ O. Schihalejev, A. Pevkur. Väärtuskasvatuse mudelit otsimas. – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. Artiklite kogumik. Ü. Luisk (koost). Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus 2010, lk 178.

kooli erisusi, õppurite soove ning piirkondlikku eripära.⁶⁶ Samas on ette antud kohustuslike õppeainete ja valikainete ainekavad ning kohustuslik nädalatundide arv.

Selleks, et väärtused ja kõlblus omandaksid reaalse sisu ja tähenduse, peaksid koolid õpilasi kaasama ning selgitama, millised väärtused ja käitumisnormid on olulised ja kuidas neid igapäevaelus märgata, ära tunda ja vastavalt tegutseda.⁶⁷ Kui õpilane mõistab ühiskondliku reeglistiku aluseid, on tal lihtsam luua seoseid ja käituda ise vastavalt üldistele kõlbelistele normidele.

2.3.1. Peamised õiguslikke väärtusi kandvad sotsiaalsed tänase kooli õppekavas

Peamised sotsiaalsed, mis peaksid kandma õiguslikke väärtusi ja toimima õigusliku sotsialiseerijana, on riiklikus õppekavas inimeseõpetus ja ühiskonnaõpetus. Samuti peaks õiguslikku sotsialiseerumist toetama ajalugu ning valikainena pakutav usundiõpetus. Mõnedes koolides on gümnaasiumiastmele pakutud valikkursusena riigikaitseõpetus, mis samuti aitab kaasa noorte õiguslikule sotsialiseerumisele.

Et ühiskonnas toime tulla, peab noor olema koolist kaasa saanud selleks vajalikud oskused, teadmised ja väärtushinnangud. Mitte kõik õpilased ei jätku oma haridusteed gümnaasiumis, seepärast on oluline, et õppekavad kannaksid õiguslikke väärtusi kõiki õppeastmeid läbivalt.

Riiklikes õppekavades on määratud sotsiaalainete nädalatundide jaotumine kooliastmeti järgmiselt: I kooliaste inimeseõpetus – 2 nädalatundi; II kooliaste ajalugu – 3 nädalatundi, inimeseõpetus – 2 nädalatundi, ühiskonnaõpetus – 1 nädalatundi; III kooliaste Ajalugu – 6 nädalatundi, inimeseõpetus – 2 nädalatundi, ühiskonnaõpetus – 2 nädalatundi.⁶⁸ Gümnaasiumi sotsiaalnevaldkonda kuuluvad ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus ja geograafia (inimgeograafia). Ajalugu õpitakse 6 kohustuslikku kursust ning 2 valdkonna valikkursust. Ühiskonnaõpetust õpitakse 2 kohustuslikku kursust ning 1 valdkonna valikkursus, milleks on

---

⁶⁶ T. Märja. Euroopa Liidu hariduspoliitika mõjutused Eestis. – Eesti ja Soome haridus ning muutused EL-i hariduspoliitikas 1990-2000. Artiklite kogumik. L. Jõgi, T. Jääger, R. Leppänen, R. Rinne (Koost). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2008, lk 308, 310.

⁶⁷ O. Schihalejev, A. Pevkur (2010), lk 181.

⁶⁸ H. Pevkur. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” lisa 5. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0511287>, 25.04.2013.

„Inimene ja õigus”. Inimeseõpetust ja geograafiat õpitakse 1 kohustuslik kursus ja 1 valdkonna valikkursus.⁶⁹

Õppetegevus ja selle tulemus kujundatakse tervikuks lõimingu teel. Õppe lõimimine saavutatakse erinevate ainevaldkondade õppeainete ühisosa järgimisel, õppeainete, koolisiseste projektide ja läbivate teemade ühiste temaatiliste rõhuasetuste, õppeülesannete ning -viiside abil. Lõimingu saavutamiseks korraldab kool õpet ja kujundab õpikeskkonda ning õpetajate koostööd viisil, mis võimaldab aineülest käsitlust: täpsustades pädevusi, seades õppe-eesmärke ning määrates eri õppeainete ühiseid probleeme ja mõistestikku.⁷⁰ Riiklikus õppekavas nimetatud lõiming (varem kasutati mõistet integratsioon) tähendab kõige üldisemas plaanis õppekava terviklikkuse taotlust: õppe sisu organiseerimist tervikuks ning õpilaste tervikliku maailmapildi kujunemist vastavalt õpetuse ja kasvatus eesmärkidele. Lõimingu saavutamiseks korraldab kool õpetust ja kujundab õpikeskkonda ning õpetajate koostööd viisil, mis võimaldab aineülest käsitlust: täpsustades pädevusi, seades õppe-eesmärke ning määrates eri ainete ühiseid probleeme ja mõistestikku.⁷¹ Seega lihtsustatult seotakse lõiminguga erinevates ainetundides õpitu ühtseks tervikuks ning sellega tagavad koolid õppekavas nimetatud pädevuste omandamise.

2.3.1.1. Inimeseõpetus

Inimeseõpetus pole kaugeltki uus ainevaldkond uues riiklikus õppekavas. Inimeseõpetuse eesmärke ning taotlusi on edastanud üle sajandipikkuste ajalooliste juurtega usuõpetuse, terviseõpetuse ja koduloo tunnid. Inimeseõpetuses on kõiki kooliastmeid läbivalt rõhk väärtuskasvatusel – teadmiste ja oskuste õpetamise kõrval on suure kaaluga õpilaste hoiakute, suhtumuste, hinnangute ja väärtuste kujundamine.⁷² Need on riiklikus õppekavas nimetatud üldinimlikud väärtused nagu ausus, hoolivus, vastutustunne ning õiglus.

Tänapäeva koolielus peegelduvad mitmed probleemid, näiteks noorte uimastitarbimine, AIDS, kuritegelik ja antisotsiaalne käitumine, koolivägivald, kiusamine jne. Ühelt poolt on

---

⁶⁹ H. Pevkur. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 2 „Gümnaasiumi riiklik õppekava” lisa 5. Arvutivõrgus: https://www.riigiteataja.ee/aktiis/1200/9201/1002/VV2_lisa5.pdf, 25.04.2013.

⁷⁰ Lõiming. Õppekava portaali: <http://www.oppekava.ee/index.php/L%C3%B5iming>, 25.04.2013.

⁷¹ T. Kuusk. Õppeainete seostamisest õppekava lõimingu kontekstis. Õppekava portaali: http://www.oppekava.ee/images/6/6b/%C3%95ppeainete_seostamisest_%C3%B5ppekava_1%C3%B5imingu_kontekstis.pdf, 26.04.2013.

⁷² K. Kõiv. Inimeseõpetus/Sissejuhatus. Õppekava portaali: <http://www.oppekava.ee/index.php/Inimese%C3%B5petus/Sissejuhatus>, 07.02.2013

erinevat liiki riskikäitumise ennetamisel ja sekkumisel inimeseõpetuses kogu ainetüklit läbivalt tähtis riskikäitumisele vastupidise prosotsiaalse-abistava käitumise õpetamine. Teiselt poolt keskendutakse inimeseõpetuses eelkõige enesekohasele ja sotsiaalsele pädevusele, mis on osutunud tõhusaks riskikäitumise ennetamise/sekkumisprogrammide koostisosana, nt sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetamine: otsuste langetamine ja probleemide lahendamine, loova ja kriitilise mõtlemise oskus, suhtlemisoskus, enesetunnetamisoskus, emotsioonide ja stressiga toimetuleku oskus. Inimeseõpetuse uues ainekavas on tähelepanu kogu kooliastmeid läbivalt riskikäitumise ennetus- ja sekkumistegevusel, et sellist käitumist vältida.⁷³ Inimeseõpetusega aidatakse noortel ühendada erinevaid kogemusi, millega nad puutuvad kokku nii koolis kui väljaspool kooli ning sisustada nende kogemuste tähendus.

2.3.1.2. Ühiskonnaõpetus

Ühiskonnaõpetusel on oluline koht õpilaste sotsiaalse kompetentsuse kujunemises. Ühiskonnaõpetus aitab õpilasel kujuneda ettevõtlikuks, ennast teostavaks, kaasinimesi arvestavaks, sotsiaalselt pädevaks ja toimetulevaks ühiskonnaliikmeks. Ühiskonnaõpetuse tunnis omandatud teadmised, oskused ning hoiakud seostuvad tihedalt teistes õppeainetes (ajaloos, inimeseõpetuses jt) õpituga.⁷⁴ Ühiskonnaõpetuse tunnis õpitakse tundma riiklikus õppekavas nimetatud ühiskondlikke väärtusi. Esimeses kooliastmes on ühiskonnaõpetuse teemad lõimitud inimeseõpetuse ainekavva. Järgnevates kooliastmetes õpitakse ühiskonnaõpetust eraldi aiena.

Põhikooli ühiskonnaõpetus käsitleb kõige üldisemal kujul ühiskonna toimimist, kodaniku seoseid ühiskonna põhivaldkondadega (majandus, poliitika, õigus), ent ka suhteid teiste sotsiaalsete rühmadega. Kodanikuna mõistetakse demokraatliku ühiskonna liiget, kes suhtleb ühiskonna institutsioonidega oma huvide ja võimaluste järgi. Ainekäsitlemise keskmes on inimesed meie ümber, kool ning õpilase kodukoht, aga ka Eesti riigi funktsioneerimisega seotud institutsioonid. Riigi valitsemisega tutvudes käsitletakse põhiseaduslikke institutsioone, nagu Riigikogu, valitsus, president, kohus, kohalik omavalitsus, riigikontroll, õiguskantsler.⁷⁵

---

⁷³ K. Kõiv. Inimeseõpetus/Sissejuhatus.

⁷⁴ Ühiskonnaõpetus/Õppeprotsessi kirjeldus. Õppekava portaal: http://www.oppekava.ee/index.php/%C3%9Chiskonna%C3%B5petus/%C3%95ppeprotsessi_kirjeldus, 07.02.2013.

⁷⁵ Ühiskonnaõpetus/Õppeprotsessi kirjeldus.

Gümnaasiumi ühiskonnaõpetuse kaks kursust koosnevad neljast teemavaldkonnast: ühiskond ja selle areng; riik ja poliitika demokraatlikus ühiskonnas; majanduse toimimine; üleilmastumine ja jätkusuutlik areng. Ühiskonnaõpetus kujundab õpilastes järgmisi väärtusi ja hoiakuid: seaduslikkus ja isiklik vastutus, sotsiaalne õiglus ja kodanike võrdne kohtlemine, inimõiguste austamine, intellektuaalse omandi väärtustamine, salliv suhtumine erinevustesse, lugupidamine erinevate kultuuride vastu, tauniv suhtumine eelarvamustesse, sh rassismi ja ksenofoobiasse, säästev eluviis ning orienteeritus elukestvale õppele.⁷⁶

Ühiskonnaõpetusel on tähtis koht õpilaste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemises, nagu seaduste austamine, töökus, sooline võrdõiguslikkus, kodanikualgatus, sotsiaalne õiglus ja kodanike võrdne kohtlemine; inimõiguste austamine, mõistev suhtumine erinevustesse, tauniv suhtumine eelarvamustesse, lugupidav suhtumine teiste rahvaste ja maade kultuuritraditsioonidesse ning soov neid tundma õppida.⁷⁷ Ühiskonnaõpetusel on oluline roll noorte õiguslikul sotsialiseerimisel, sest õppe- ja kasvatusesmärgid on muuhulgas seaduskuulekuse kasvatamine, vabaduse ja vastutuse seose tunnetamine.

Riikliku õppekava reformid on muutnud ühiskonnaõpetuse aine staatust ja sisu. Tähtsaks muutuseks peetakse formaalses kodanikuhariduses ka ühiskonnaõpetuse lõpueksami sisseviimist 2005/2006. õppeaastal. Lõpueksami sisseviimine muutis ainesse suhtumist tõsisemaks ning andis tõe ainearenduseks ja õppematerjalide väljatöötamiseks.⁷⁸

2.3.1.3. Ajalugu

Ajaloo ainekava taotlusena on kirjas, et õppe kaudu väärtustatakse kultuurilist mitmekesisust ning oma rolli kultuuripärandi säilitajana ja edasikandjana. Oma kodukoha ajaloo- ja kultuuriväärtuste tundmaõppimine annab selleks hea eelduse. Ajalooõpetuses omandavad õpilased kultuuriruumis orienteerumiseks vajalikke teadmisi oma kodukoha ja maailma minevikust ning kultuuripärandist. Aine vahendusel suunatakse õpilane teadvustama, analüüsima ja kriitiliselt hindama ning tõlgendama minevikus aset leidnud sündmusi ja protsesse, nende omavahelisi seoseid ning seoseid tänapäevaga, ajaloosündmuste erineva

---

⁷⁶ H. Pevkur. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 2 „Gümnaasiumi riiklik õppekava” lisa 5..

⁷⁷ Ühiskonnaõpetus/Õppeprotsessi kirjeldus.

⁷⁸ A. Toots. Noorte kodanikukultuur kümme aastat hiljem. Eesti tulemused IEA Rahvusvahelises kodanikuhariduse uuringus ICCS 2009. A. Toots (toim). Tallinn: TLÜ Riigiteaduste Instituut 2011, lk 6.

tõlgendamise põhjusi.⁷⁹ Kuigi ajalooõpetus tegeleb vähem laste vahetu õigusliku sotsialiseerimisega, aitab ta siiski kaasa teistes õppeainetes õpitava tervikuks sidumisele. Ajaloo tunnis käsitletakse inimese arengut erinevates sotsiaalsetes kontekstides ja erinevas ajalises mõõtmes ning seeläbi kujundatakse oskust mõista minevikusündmuste mõjul ühiskonnas toimuvaid arenguid.

2.3.1.4. Usundiõpetus

Usundiõpetuse ainekava valmimine on olnud aastate pikkune protsess. Kui võrrelda hetkel kehtivat ainekava 1995. aastal soovituslikult kehtestatud ainekavaga, on muudatused selles väga suured. Kristlusekeskselt ainekäsituselt on liigutud erinevate religioonide ja maailmavaadete tutvustamisele; ainekeskselt õppelt lapsekesksele; suuremat rõhku on pööratud väärtuskasvatusele. Usundiõpetuse võtmesõnaks on tasakaalustatud teaduslik käsitus, selle raames õpitakse tundma religioonide mitmekesisist pärandit ning tänapäeva nii positiivsetes kui ka probleemsetes ilmingutes.⁸⁰

Arvestades viimaseid rahvastikurändeid ja sündmusi Euroopas, on suur vajadus tunda paremini kui seni erinevaid religioone ja uskumusi. Eksiarvamused, negatiivsed stereotüübid ning provokatiivsed kujundid suurendavad antagonismi ja vägivalda. Religioonide mõistmine on oluline ka tänapäeva silmas pidades, isegi kui elatakse üsna homogeenses paikkonnas, kuna erinevad kultuurid puutuvad kokku nii kodus kui ka reisides, majanduses ja migratsioonis. Kuigi suuremad teadmised ei vii automaatselt suurema tolerantsini, suurendab ignorantsus mittemõistmise, stereotüüpide ja arusaamatuste võimalust.⁸¹

Usundiõpetus lähtub ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis sõnastatud usu- ja mõttevabaduse tunnistamise põhimõttest. Usundiõpetusega taotletakse, et õpilane suhtub lugupidavalt erinevatesse maailmavaatelistesse tõekspidamistesse, mis ei ole inimsusevastased; tunneb ära eelarvamusliku ja sildistava suhtumise; toob näiteid usuvabaduse põhimõtete toimimise, piiride ja nende rikkumise kohta ühiskonnas; teab suuremate religioonide geograafilist levikut ning selle peamisi ajaloolisi põhjusi maailmas ja Eestis; on teadlik oma väärtustest ning

---

⁷⁹ M. Oja. Ajalugu sissejuhatus. Õppekava portaal: http://www.oppekava.ee/index.php/Ajalugu_sissejuhatus, 07.02.2013.

⁸⁰ O. Schihalejev. Usundiõpetus/Sissejuhatus. Õppekava portaal: <http://www.oppekava.ee/index.php/Usundi%C3%B5petus/Sissejuhatus>, 07.02.2013.

⁸¹ O. Schihalejev. Usundiõpetus/Sissejuhatus.

analüüsib väärtuste rolli enda ja teiste inimeste toimimises; põhjendab väärtuste ja moraalinormide järgimise olulisust ühiskonnas ning toob selle kohta näiteid.⁸²

Seaduse tasandil on selgesti eristatud usundiõpetust ja usuõpetust. Põhikooli ja gümnaasiumi seaduses on konfessionaalsest õpetusest lähtuva usuõpetuse õpetamise õigus erakoolidel. Selle aine tingimused ja korra kehtestab kooli nõukogu ning selle õppimine peab olema õpilasele vabatahtlik. Riiklikus õppekavas kirjeldatud ainekava eesmärkide ja kontseptsiooni järgi õpetatud usundiõpetus seevastu enam vabatahtlik olema ei pea, vaid kool võib selle lülitada oma valikute nimistusse.⁸³ Seega on koolil vabadus otsustada, kas lisada usundiõpetus valikainete või kohustuslike ainete nimistusse. Enamasti on siiski jäetud õpilastele valikuvõimalus, tehes aine kohustuslikuks vaid mõnele kindlale õppesuunale.

2.3.1.5. Riigikaitseõpetus

Riigikaitseõpetusega taotletakse, et õpilased saavad põhiseadusest lähtuvalt teadlikuks oma riigikaitsealastest kohustustest ja õigustest ning ettekujutuse kaitseväeteenistuse liikidest. Õppetegevuse kaudu omandatakse riigikaitse valdkonna teoreetilised teadmised, mis kinnistatakse praktilise tegevuse kaudu. Riigikaitseõpetuse eesmärk on panna alus Eesti riigikaitse põhimõtete mõistmisele, kujundada kodanikuteadlikkust ja valmisolekut vajaduse korral Eestit kaitsta. Riigikaitseõpetus on õppeaine, mis puutub tihedalt kokku mitme teise õppeainega, sealhulgas ajaloo ja ühiskonnaõpetusega.⁸⁴ Riigikaitseõpetusega aidatakse oluliselt kaasa ka noorte õiguslikule sotsialiseerumisele. Tutvustades erinevaid õigusega seotud institutsioone aidatakse noortel mõista nende toimet ühiskonnas. Näiteks kuulub paljudes koolides riigikaitseõpetuse praktilise tegevuse hulka vangla külastamine, millega õpetatakse noortele muuhulgas vastutust ning näidatakse, et teole järgneb tagajärg.

---

⁸² H. Pevkur. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” lisa 9. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0511287>, 25.04.2013.

⁸³ O. Schihalejev. Usundiõpetus/Sissejuhatus.

⁸⁴ Haridusportaal koolielu. K. Stenseth (avaldatakse). Arvutivõrgus: <http://koolielu.ee/info/readnews/40003/valikaine-%E2%80%9ERiigikaitse%E2%80%9C>, 27.03.2013.

3. Empiiriline uuring Tartu Tamme Gümnaasiumi, Põlva Ühisgümnaasiumi, Jõgeva Ühisgümnaasiumi ja Saue Gümnaasiumi näitel

3.1. Uuringus osalenud koolide õppekavade analüüs

Riikliku õppekava alusel koostab iga kool oma õppekava, mis on kooli õppe- ja kasvatustegevuse alusdokument. Kooli õppekava koostades lähtutakse riiklikust õppekavast ja kooli arengukavast, pidades silmas piirkonna vajadusi, kooli töötajate, vanemate ja õpilaste soove ning kasutatavaid ressursse. Koolide õppekava koosneb üldosast ja valdkonniti koondatud ainekavadest, lisaks läbivate teemade kavadest põhikoolis ning õppeainete ja kursuste kavadest gümnaasiumis. Õppe- ja kasvatuseesmärgid ning -põhimõtted on välja toodud õppekava üldosas.

Riiklikes õppekavades on määratletud seitse üldpädevust,⁸⁵ mis väljendavad kogu kooli tegevuse üldist taotlust, milleks on õpilasel vajaliku suutlikkuse kujundamine. Seetõttu määratletakse koolis üldpädevuste kujundamisel rõhuasetused, millele keskendutakse koolis kõiki õppeaineid ja kooliastmeid läbivalt. Üldpädevuste saavutamine toimub õppemeetodite valiku kaudu, mille otsustab klassi- või aineõpetaja. Üldpädevuste hulka kuuluvad väärtuspädevus ja sotsiaalne pädevus, mis sobivad peamiselt käesoleva töö konteksti.

Väärtuspädevusena on analüüsitavate koolide õppekavade üldosas välja toodud õpilaste suutlikkus tajuda oma seotust teiste inimestega, oma ja muude rahvaste kultuuripärandiga, loodusega, inimese looduga; suutlikkus hinnata inimsuhteid ning tegevusi üldkehtivate moraalinormide kohaselt. Põhikooli lõpuks peaks olema lastel suutlikkus mõista humanismi, aktsepteerida erinevaid väärtussüsteeme, seista vastu keskkete normide rikkumisele. Õpilane peaks olema suuteline enda heaolu kõrval teistega arvestama, tema suhtumine kaaslastesse peaks olema abivalmis ja sõbralik. Gümnaasiumi lõpuks peaks olema lisaks saavutatud suutlikkus tajuda üldinimlikke kõlbelisi väärtusi, ajajärgu sotsiaalseid väärtusi ja kultuuriväärtusi. Õpilane peab olema kujunenud kõlbeliseks ja humaanseks isiksuseks.⁸⁶

---

⁸⁵ Nendeks on väärtuspädevus, sotsiaalne pädevus, enesemääratluspädevus, õpipädevus, suhtluspädevus, matemaatikapädevus, ettevõtlikkuspädevus. – Põhikooli riiklik õppekava. – RT I, 20.09.2011, 9.

⁸⁶ Põlva Ühisgümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: <http://www.polvayg.edu.ee/wp-content/uploads/2011/09/yllosa.pdf>, 30.03.2013.; Jõgeva Ühisgümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: <http://pedja.edu.ee/paul/node/41>, 30.03.2013.; Tartu Tamme gümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: http://www.tamme.tartu.ee/avalik_teave/ok-2011.pdf, 30.03.2013.; Saue Gümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: http://www.saue.edu.ee/bw_client_files/saue/public/img/File/dokumendid/Oppekava_uldosa.pdf, 30.03.2013.

Vastavalt analüüsis osalenud koolide õppekavadele on sotsiaalseks pädevuseks suutlikkus ennast teostada, toimida teadliku ja vastutustundliku kodanikuna ning toetada ühiskonna demokraatlikku arengut; teada ning järgida ühiskonnas kehtivaid väärtusi ja norme ning erinevate keskkondade reegleid; teha koostööd teiste inimestega erinevates situatsioonides; aktsepteerida inimeste erinevusi ning arvestada neid suhtlemisel. Õppeainete kaudu sotsiaalse pädevuse kujunemine võimaldab saavutada põhikooli lõpuks suutlikkuse omada ettekujutust inimsuhetest. Põhikooli lõpetanud noor peaks olema avara maailmapildiga ja arvestama suhtluspartneritega. Peaks oskama lahendada dilemmaprobleeme, kus otsuseid langetades tuleb arvestada inimühiskonnaga seotud aspekte – seadusandlikke, majanduslikke ning eetilismoraalseid seisukohti. Õpilane peaks olema viisakas, abivalmis ja salliva suhtumisega kaaslastesse ning olema vastutustundlik ühiskonna ja kaaskodanike ees. Lisaks peaksid noored Gümnaasiumi lõpuks mõistma oma tegude võimalikke tagajärgi, tulema toime erinevates igapäevastes suhtlussituatsioonides ja omama vastutustunnet ühiskonna ja kaaskodanike ees.⁸⁷

Võrreldes analüüsis osalevate koolide õppekavasid eristub Põlva Ühisgümnaasiumi õppekava selle poolest, et lisaks on kirjeldatud kodanikupädevust. Õppekava kohaselt põhineb kodanikupädevus teadmistel demokraatia, õigluse, võrdsuse, kodakondsuse ja kodanikuõiguste kohta, mis hõlmab ka teadmisi selle kohta, kuidas neid mõisteid väljendatakse Euroopa Liidu põhiõiguste hartas ja rahvusvahelistes deklaratsioonides ning kohaldatakse mitmesugustes institutsioonides piirkondlikul, riiklikul, üleeuroopalisel ja rahvusvahelisel tasandil. Põlva Ühisgümnaasiumi õppekavas kirjeldatud kodanikupädevus võimaldab inimestel kasutada täielikult ära oma kodanikuõigusi, toetudes teadmistele sotsiaalsetest ja poliitilistest mõistetest ja struktuuridest ning aktiivse ja demokraatliku osalemise soovile.⁸⁸ Kodanikupädevus on sotsiaalne pädevus, mis vastavalt riiklikule õppekavale on õpilase oskus tunda ning austada demokraatiat ja inimõigusi, järgida üldtunnustatud käitumisreegleid ning olla seaduskuulekas, teada kodanikuõigusi ja -kohustusi ning tunda kodanikuvastutust; huvituda iseenda, oma rahva, kogukonna ja maailma arengust,

---

⁸⁷ Põlva Ühisgümnaasiumi õppekava, Jõgeva Ühisgümnaasiumi õppekava, Tartu Tamme gümnaasiumi õppekava, Saue Gümnaasiumi õppekava.

⁸⁸ Põlva Ühisgümnaasiumi õppekava.

kujundada oma arvamust ning mõista oma võimalusi olla aktiivne ja vastutustundlik kodanik.⁸⁹

Kuigi kõikide analüüsitava koolide õppekavad peavad oluliseks nii õpetuslikku kui ka kasvatuslikku aspekti, siis Põlva Ühisgümnaasium on lisaks märkinud õppekavva koolitöötajate tegevuse rõhuasetuse, mis seisneb õpetaja ja teiste koolitöötajate esiletoomises hoiakute kujundamise võtmeisikutena. „Edukas väärtuskasvatus eeldab kogu koolipere, õpilase ja perekonna vastastikust usaldust ning koostööd“.⁹⁰

Analüüsitava koolide III õppeastme ainekavades on kohustuslikud sotsiaalsed, mis aitavad kaasa õiguslikule sotsialiseerumisele, inimeseõpetus (7. klassis), ühiskonnaõpetus (8. ja 9. klassis) ja ajalugu (7., 8. ja 9. klassis). Samuti on gümnaasiumi õpilastele kohustuslikud inimeseõpetuse, ühiskonnaõpetuse ja ajaloo kursused. Tartu Tamme Gümnaasiumis, Põlva Ühisgümnaasiumis ja Saue Gümnaasiumis on vastavalt valitud õppesuunale võimalik läbida usundiõpetuse kursus(ed). Riigikaitseõpetuse kursuste võimalus on loodud Põlva Ühisgümnaasiumis, Jõgeva Ühisgümnaasiumis ja Saue Gümnaasiumis.

3.2. Uuringu eesmärk ja valim

Ühiskonna vajadustega tuleb kiirelt kohaneda ja seetõttu on oluline, et sotsialiseerimisagendid suudavad areneda vastavalt ühiskonnas toimuvatele muutustele ning pakkuda nõudlusele sobivat informatsiooni. Saamaks teada Eesti koolinoorte arvamust, kelle käest nad saavad üldisi käitumisjuhiseid ja õigusteadmisi ning kas ja millisel määral aitab koolide õppekava noorte õigusküsimustega kurssiviimisele kaasa, viidi ajavahemikul 01. veebruar – 20. aprill 2013. a. käesoleva töö autori poolt läbi empiiriline sotsioloogiline uuring, mille meetodina kasutati ankeetküsitlust. Küsitlus viidi läbi neljas Eesti koolis: Tartu Tamme Gümnaasiumis, Põlva Ühisgümnaasiumis, Jõgeva Ühisgümnaasiumis ja Saue Gümnaasiumis. Uuringus osales kõikide koolide III õppeaste (7.-9. klass) ja gümnaasium (10.-12. klass). Uuringu valim koosneb 464 õpilasest. Küsimustik oli vormistatud paberkandjale ja jagati õpilastele välja kooli ainetundides vastamiseks.

---

⁸⁹ A. Pevkur. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” lisa 5. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0511287>, 25.04.2013.

⁹⁰ Põlva Ühisgümnaasiumi õppekava.

Küsitlaja esimeseks tähelepanekuks oli üldine positiivne tagasiside, noored pidasid küsitlust huvitavaks ja mõtlema panevaks. Samas paljud ei soovinud lisada põhjendusi vastustele, kus neil selline võimalus avanes. Küsimustik koosnes neljast isikuandme küsimusest ja 16-st põhiküsimusest (vt Lisa 1).

Valimi üldiseloostus: sooliselt on naised esindatud 50,2% ja mehed 49,8%; vastajate iga on 14ndast kuni 19nda eluaastani; III õppeastme vastajaid oli 221 inimest (47,6%), gümnaasiumist vastas 243 inimest (52,4%). Vastanutest 125 (26,9%) õpib Tartu Tamme Gümnaasiumis; 138 (29,7%) Põlva Ühisgümnaasiumis; 100 (21,6%) Jõgeva Ühisgümnaasiumis ja 101 (21,8%) Saue Gümnaasiumis. Respondentidest õpib 7. klassis 63 inimest (13,6%), 8. klassis 80 inimest (17,2%), 9. klassis 78 inimest (16,8%), 10. klassis 94 inimest (20,2%), 11. klassis 54 inimest (11,6%) ja 12. klassis 95 inimest (20,4%).

3.3. Uuringu tulemuste analüüs

Esimeses põhiküsimuses otsiti vastust, kas ja milliseid õppekavas nimetatud üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi peavad noored oluliseks. Vastustes küsimusele „Kas teie jaoks on elus olulised ausus, õiglus, vabadus, hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse, seaduskuulekus, austus endast vanemate inimeste vastu, inimväärikus“ peeti kõige olulisemaks „ausust“ – 78,4% vastas „nõustun täiesti“ ja 21,2% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel „pigem ei nõustu“ oli 0,4% ja „ei nõustu üldse“ ei vastanud keegi (0%). Väga oluliseks peeti ka „inimväärikust“ – 71,1% vastajatest oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 28,4% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel „pigem ei nõustu“ oli 0,2% vastanutest ja „ei nõustu üldse“ vastas 0,2%. Samuti pidasid vastajad oluliseks „vabadust“ – 81% vastajatest oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 18,1% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel „pigem ei nõustu“ oli 0,9% vastanutest ja „ei nõustu üldse“ ei vastanud keegi (0%). Oluliseks peeti ka „hoolivat ja lugupidavat suhtumist teistesse“ – 76,7% vastajatest oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 22,2% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel „pigem ei nõustu“ oli 1,1% vastanutest ja „ei nõustu üldse“ ei vastanud keegi (0%). Ka „õiglust“ hinnati olulisena – 69,2% vastas „nõustun täiesti“ ja 28,9% vastas „pigem nõustun“. „Pigem ei nõustu“ seisukohal oli 1,9% vastanutest. Küsimuse variantidest peeti pisut vähem oluliseks „austust endast vanemate inimeste vastu“ – 53,9% oli arvamusel „nõustun täiesti“ ja 42,7% vastanutest oli seisukohal „pigem nõustun“. Vastupidisel seisukohal, vastates „pigem ei nõustu“ oli 2,8%

vastanutest ja „ei nõustu üldse“ vastas 0,6%. Pisut vähem oluliseks peeti ka „seaduskuulekust“ – 37,1% vastas „nõustun täiesti“ ja seisukohal „pigem nõustun“ oli 56,7% vastanutest. 5,8% vastas „pigem ei nõustu“ ja 0,4% „ei nõustu üldse“. Lisaks olid mõned noored märkinud „miski muu“ variandi juurde, et nende jaoks on oluline haridus, tarkus, hinded, raha, edu, auahnus, põnevus, iseseisvus, eneseväärikus, võrdsus, pere, lähedased, sõbralikkus, viisakus, sõprus, sõbrad, armastus, suhted, usaldus, tolerantsus, lubaduste täitmine, võitlemine, julgus, turvalisus, valikuvõimalused, vanemate inimeste austus nooremate vastu, austus kooli vastu (vt Lisa 1). Kokkuvõtvalt võib eelnevate küsimuste põhjal järeldada, et 97,9% (arvutatud keskmine) noortest peavad riiklikus õppekavas nimetatud üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi oluliseks, mis on selgelt ülekaalus vastajatest, kes nimetatud väärtusi oluliseks ei pea (2,1%). Väitega nõustus ja üsna võrdselt oluliseks peetakse ausust (99,6%), õiglust (98,1%), vabadust (99,1%), inimväärikust (99,5%) ning hoolivat ja lugupidavat suhtumist teistesse (98,9%). Pisut vähem oluliseks, aga siiski oluliseks peetakse ka austust endast vanemate inimeste vastu (96,6%). Üldinimlike ja ühiskondlike väärtuste pingerea lõppu jäi seaduskuulekus, mida pidas oluliseks 93,8% ja mitteoluliseks 6,2% vastanutest. Kui vaadelda seisukohti õppeastmeid ja uuringus osalenud regioone eristades, siis olulisi erinevusi või kõrvalekaldeid keskmisest ei esinenud.

Järgmisena soovis küsitaja välja selgitada, kelle kaudu õpivad noored tundma üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi. Küsimusele „Kas nõustute väitega, et üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi (ausus, õiglus, inimväärikus, hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse inimestesse, seaduskuulekus) õpite tundma peamiselt ...?“, vastas kõige enam, et õpib nimetatud väärtusi tundma „oma vanemate kaudu“ – 73,1% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 23,7% oli arvamusel „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel „pigem ei nõustu“ oli 3% vastanutest ja „ei nõustu üldse“ vastas 0,2% noortest. Seega kokkuvõttes nõustus 96,8% vastanutest, et õpib üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma oma vanemate kaudu, vastupidiselt arvas ja ei nõustunud 3,2% vastanutest. Teisena leiti, et üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi õpitakse tundma „sõpradega suheldes“ – „nõustun täiesti“ seisukohal oli 39%, ja „pigem nõustun“ seisukohal 47,4% vastanutest. Vastupidisel arvamusel, vastates „pigem ei nõustu“ oli 12,5% vastanutest ja 1,1% leidis, et „ei nõustu üldse“. Seega 86,4% oli seisukohal, et õpib üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma sõpradega suheldes, sellele vastupidisele arvamusele, mitte nõustudes, jäi 13,6% vastanutest. Kolmandana leidsid noored, et õpivad nimetatud väärtusi tundma „õpetajatelt igapäevases suhtlemises“ – 8,8% vastas „nõustun täiesti“ ja 53% vastas „pigem nõustun“. Teistsugusel arvamusel oli 33,8% vastanutest,

vastates „pigem ei nõustu“ ja 38,1% „ei nõustu üldse“. Kokkuvõtvalt leidis 61,8% vastanutest, et õpib väärtusi tundma õpetajatelt igapäevases suhtlemises. Sellise arvamusega ei nõustunud 38,1% vastanutest. Neljandana oldi arvamusel, et üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi õpitakse tundma ka „õpetajatelt erinevates ainetundides“ – 7,5% vastas „nõustun täiesti“ ja 50,2% vastas „pigem nõustun“. Vastupidiselt „pigem ei nõustu“ vastas 38,2% ja „ei nõustu üldse“ 4,1% vastanutest. Kokkuvõttes nõustus 57,7% vastanutest, et õpib üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma õpetajatelt erinevates ainetundides. Vastupidisele seisukohale jäi 42,3% vastanutest. Viieandana oldi seisukohal, et nimetatud väärtusi õpitakse tundma „televisiooni kaudu“ – vastanutest 11,2% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ning „pigem nõustun“ vastas 45% vastanutest. Vastupidisele arvamusele, vastates „pigem ei nõustu“, jäi 37,9% vastanutest ning „ei nõustu üldse“ vastas 5,8%. Seega 56,2% vastanutest leidis, et õpib televisiooni kaudu üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma. Vastupidisele seisukohale jäi 43,7% vastanutest. Kuuendana oldi arvamusel, et üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi õpitakse tundma „interneti kaudu“ – „nõustun täiesti“ vastas 11,9% ja „pigem nõustun“ 39,6% vastanutest. Samas vastupidisel arvamusel, vastates „pigem ei nõustu“, oli 40,9% vastanutest ja vastates „ei nõustu üldse“ 7,5% vastanutest. Kokkuvõtvalt nõustus väitega 51,6% vastanutest ning ei nõustunud 48,4% vastanutest. Seitsmendana ja kõige vähem nõustuti arvamusega, et üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi õpitakse tundma „kooli ainekava (õppematerjali) kaudu“ – „nõustun täiesti“ vastas 4,7% ja „pigem ei nõustu“ 29,5% vastanutest. Seevastu 55,8% vastas, et „pigem ei nõustu“ ning 9,9% vastas, et „ei nõustu üldse“ sellise väitega. Kokkuvõtvalt oli 34,2% arvamusel, et õpib üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma kooli ainekava ja õppematerjali kaudu. Rohkem, 65,7% oli neid, kes sellisel arvamusel ei olnud. Küsimust kokku võttes selgub, et kõige enam õpivad noored üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma oma vanemate (96,8%) ja sõprade kaudu (86,4%). Samuti saavad noored teadmisi õpetajatelt igapäevases suhtlemises (61,8%) ja erinevates ainetundides (57,7%). Vaid pisut üle poole vastanutest leidis, et õpib nimetatud väärtusi tundma televisiooni (56,2%) ja interneti (51,5%) kaudu. Veel vähem nõustuti väitega, et õpitakse üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma kooli ainekava ja õppematerjali kaudu (34,2%). „Miski muu“ variandi juurde oli lisatud, et väärtusi õpitakse tundma huviringidest, ümbritsevatelt inimestelt, sugulastelt, vanavanematelt, võõrastelt inimestelt, elust enesest, raamatutest, ajalehest, raadiost, kogudusest/piiblist, kooli loengutest (vt Lisa 1). Seega peamiselt õpivad noored õppekavas nimetatud üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma mitteformaalses suhtlemises oma vanematega ja sõpradega, samuti õpetajatega

igapäevases suhtlemises. Vähem oli neid, kes arvasid, et õpivad üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma õpetajatelt erinevates ainetundides. Televisiooni ja interneti kaudu saavad teavet umbes pooled vastanud noortest ning üle poole vastanutest leidis, et kooli ainekava ja õppematerjal ei anna teadmisi üldinimlike ja ühiskondlike väärtuste kohta. Sellised tulemused näitavad, et noortele avaldavad enim mõju sotsialiseerimisagendid (inimesed), kellega nad igapäevaselt suhtlevad ja kokku puutuvad. Võrreldes vastuseid õppeastmeid eristades, selgub, et nooremate laste seas on rohkem neid, kes leiavad, et õpivad üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma televisiooni ja interneti kaudu. Kui 7. klassi õpilastest nõustus väitega 72% (arvutatud keskmine), siis 12. klassi õpilastest nõustus väitega 47,3% (arvutatud keskmine). Sarnaselt oli väiksemate klasside õpilaste seas rohkem neid, kes leidsid, et õpivad üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi tundma „õpetajatelt igapäevases suhtlemises“ – 7. ja 8. klassi õpilastest nõustus väitega 71,2% (arvutatud keskmine), samas 12. klassi õpilastest nõustus väitega 54,7%. Samas oli nooremate klasside seas vähem neid, kes arvasid, et õpivad nimetatud väärtusi tundma „sõpradega suheldes“ – 7. klassi õpilastest nõustus väitega 79,5%, kui samas 12. klassi õpilastest oli väitega nõus 92,7% vastanutest. Vastustest nähtub, et kui õppeastmeti on kõikide vastanute seas lapsevanematelt saadav teave üldinimlike ja ühiskondlike väärtuste suhtes ühtlaselt kõrge, siis vanemate klasside õpilaste puhul suureneb sõprade roll sotsialiseerimisagendina ning samas väheneb õpetajate roll. Samuti väheneb õppeastmeti vanemate laste seas interneti roll.

Kui eelnevalt soovis küsitleja teada saada, kas õpilastele on olulised õppekavas nimetatud üldinimlikud ja ühiskondlikud väärtused ning kelle või mille kaudu nad neid tundma õpivad, siis järgmise küsimusega sooviti teada saada, kust saavad noored üldisi käitumisjuhiseid. Küsimusele „Kas nõustute väitega, et üldised käitumisjuhised, kuidas tohib ja kuidas ei tohi käituda, saate ...?“, nõustus kõige enam väitega „oma vanemate kaudu“ – 78,9% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 19% oli seisukohal „pigem nõustun“. 1,7% vastanutest valis vastusevariandi „pigem nõustun ja „ei nõustu üldse“ valis 0,4%. Kokkuvõttes 97,9% vastanutest oli ülekaalukalt nõus arvamusega, et saab üldised käitumisjuhised oma vanemate kaudu ning vastupidisel arvamusel oli 2,1% vastanutest. Teisena oldi seisukohal, et üldised käitumisjuhised saadakse „sõpradega suheldes“ – „nõustun täiesti“ vastas 30% ja „pigem nõustun“ vastas 19% küsitletutest. 19% valis variandi „pigem ei nõustu“ ja „ei nõustu üldse“ vastas 2,8% vastanutest. Seega kokkuvõtvalt nõustus väitega 78,2% vastanutest ning vastupidisel arvamusel, mitte nõustudes, oli 21,8% vastanud noortest. Kolmandana oldi seisukohal, et üldised käitumisjuhised saadakse „õpetajatelt igapäevases suhtlemises“ –

seisukohal „nõustun täiesti“ oli 13,4% vastanutest ja „pigem nõustun“ seisukoha valis 55% vastanutest. Vastupidiselt „pigem ei nõustu“ vastas 27,1% ja „ei nõustu üldse“ 4,5% vastanutest. Kokkuvõttes oli väitega nõus 68,4% vastanud noortest kui väitega ei nõustunud 31,6% vastanutest. Neljandana oldi nõus väitega, et üldisi käitumisjuhiseid saadakse „õpetajatelt erinevates ainetundides“ – 11,8% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 53% seisukohal „pigem nõustun“. Vastupidiselt leidis 30,4%, et „pigem ei nõustu“ ja 4,7% leidis, et „ei nõustu üldse“. Seega 64,8% oli arvamisel, et saab üldised käitumisjuhised õpetajatelt erinevates ainetundides, kui 35,2% oli mitte nõustudes vastupidisel seisukohal. Viindana leidsid noored, et saavad üldised käitumisjuhised „televisiooni kaudu“ – „nõustun täiesti“ seisukohal oli 10,1% vastanutest ja „pigem nõustun“ seisukohal oli 44% vastanutest. Teistsugusel arvamisel, vastates „pigem ei nõustu“ oli 38,1% vastanutest ja „ei nõustu üldse“ vastas 7,8% noortest. Kokkuvõttes oli väitega nõus veidi üle poole vastanutest 54,1% ja väitega ei nõustunud 45,9% vastanutest. Kuuendale järjekohale asetus noorte arvamus selle kohta, et saab üldised käitumisjuhised „kooli ainekava (õppematerjali) kaudu“ – 8,4% oli seisukohal „nõustun täiesti“, 39% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisel seisukohal, vastates „pigem ei nõustu“, oli 44,2% vastanutest ning 8,4% leidis, et ei nõustu üldse. Seega kooli ainekava ja õppematerjali kaudu arvas üldisi käitumisjuhiseid saavat 47,4% vastanud noortest. Veidi üle poole aga arvas vastupidiselt, et kooli ainekava ja õppematerjali kaudu nad üldisi käitumisjuhiseid ei saa. Viimasele, kaheksandale kohale asetus väide, et noored saavad üldisi käitumisjuhiseid „interneti kaudu“ – 8,8% vastas „nõustun täiesti“, „pigem nõustun“ vastas 37,5% küsitletutest. Vastupidisel seisukohal oli „pigem ei nõustu“ vastusega 44% ja „ei nõustu üldse“ 9,7%. Seega kokkuvõttes 46,3% oli väitega nõus, samas 53,7% leidis, et interneti kaudu nad üldisi käitumisjuhiseid ei saa. Küsimust kokku võttes selgub, et kõige enam saavad noored üldisi käitumisjuhiseid oma vanemate (97,9%) ja sõprade kaudu (78,2%). Samuti saavad noored käitumisjuhiseid õpetajatelt igapäevases suhtlemises (68,4%) ja erinevates ainetundides (64,8%). Vaid veidi üle poole vastanutest (54,1%) leidis, et õpib nimetatud väärtusi tundma televisiooni kaudu. Kooli ainekava ja õppematerjali kaudu arvas üldisi käitumisjuhiseid saavat pisut alla poole vastanutest (47,4%). Kõige vähem (46,3%) arvasid noored, et saavad üldisi käitumisjuhiseid interneti kaudu. Variandi juurde „miski muu“ oli märgitud, et üldisi käitumisjuhiseid saadakse ka elust enesest, huviringidest, laagritest, treenerilt, vanavanematelt, perekonna ja sugulaste käest, raamatutest, piiblist, ajakirjandusest, teisi jälgides, välismaailmast, kooli loengutest (vt Lisa 1). Eelnevate tulemuste põhjal selgub, et nagu eelmise küsimusegi puhul, on noorte ülekaalukalt kõige

olulisemaks sotsialiseerijaks nende vanemad, kellele järgnevad tähtsuselt sõbrad. Samuti on paljud noored arvamusel, et saavad üldisi käitumisjuhiseid koolist õpetajatega igapäevaselt suheldes ja erinevates ainetundides. Saadud tulemuste põhjal võib öelda, et ka üldiste käitumisjuhiste saamise puhul on kõige olulisemaks sotsialiseerijaks need inimesed, kellega noored vahetult kokku puutuvad ning olulist rolli mängib see, et noored nendega igapäevaselt suhtlevad. Pisut alla poole õpilastest hindavad sotsialiseerijana kooli ainekava ja õppematerjali, samas üle poole, 66,6% (arvutatud keskmine) vastanutest tunnetab õpetaja rolli üldiste käitumisjuhiste andjana ja sotsialiseerijana nii igapäevases suhtlemises kui ka erinevates ainetundides. Erinevaid õppeastmeid võrreldes selgus, et nooremate klasside õpilased nõustuvad rohkem väitega, et saavad kooli ainekava ja õppematerjali kaudu üldiseid käitumisjuhiseid. Kui III õppeastme õpilastest nõustus seisukohaga 56,9% (arvutatud keskmine), siis gümnaasiumi õpilastest oli väitega nõus 39,2% (arvutatud keskmine).

Küsimusele „Kas nõustute väitega, et informatsiooni selle kohta, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud ning millised on karistused neist piirangutest üle astumise korral, saate peamiselt oma vanemate kaudu?“ oli „nõustun täiesti“ 46,8% ja „pigem nõustun“ vastajaid 41,6%, mis on selgelt ülekaalus nende õpilaste seisukohast, kes vastasid „pigem ei nõustu“ 11% ja „ei nõustu üldse“ 0,6%. Teisena olid vastanud noored seisukohal, et saavad informatsiooni piirangute ja karistuste kohta „televisiooni kaudu“ – 31,1% vastas „nõustun täiesti“ ja „pigem nõustun“ 56,9%, mis on selgelt ülekaalus vastupidisest arvamusest, kus 12,3% märkis „pigem ei nõustu“ ja „ei nõustu üldse“ 2,6%. Kolmandana selgelt ülekaalus oli ka nende küsitletute arvamus, kes leidsid, et saavad informatsiooni „interneti kaudu“ – 34,5% märkis „nõustun täiesti“ ja 50,6% „pigem nõustun“, teistsugusele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 12,3% ja „ei nõustu üldse“ vastates 2,6% noortest. Informatsiooni riigi poolt kehtestatud piirangute ja neist üle astumise kohta saavad vastanud noored ka „sõpradega suheldes“ – 17,2% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 46,8% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel oli „pigem ei nõustu“ vastates 30,6% ja „ei nõustu üldse“ vastates 5,4% noortest. Viiendana oldi seisukohal, et informatsiooni saadakse „kooli ainekava (õppematerjali) kaudu“ – 15,1% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 41,4% vastas variandiga „pigem nõustun“. Teistsugusel arvamusel oli „pigem ei nõustu“ vastates 32,8% ja „ei nõustu üldse“ vastates 10,7% vastanutest. Järjestuses kuuendale kohale asetus noorte arvamus, et nad saavad informatsiooni nende suhtes kehtestatud piirangute ja karistuste kohta „õpetajatelt erinevates ainetundides“. Väitele vastas „nõustun täiesti“ variandiga 6,3% ja „pigem nõustun“ variandiga 39,9% vastanutest. Veidi rohkem oli neid, kes jäid teistsugusele arvamusele

vastates „pigem ei nõustu“ 44,6% ja „ei nõustu üldse“ 9,2%. Kõige vähem oli neid noori, kes olid seisukohal, et saavad informatsiooni „õpetajatelt igapäevases suhtlemises“ – väitele märkis „nõustun täiesti“ 4,5% ja „pigem nõustun“ 33% vastanutest. Samas vastupidisele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastustega 48,5% ja „ei nõustu üldse“ vastustega 14% noortest. Kokkuvõtvalt olid vastanud noored seisukohal, et peamiselt saavad nad informatsiooni riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangute ja karistuste kohta neist piirangutest üle astumise korral, oma vanemate kaudu (väitega nõustus 88,4%) ja televisiooni kaudu (väitega nõustus 88%). Ülekaalukalt nõustuti (85,1%) ka väitega, et informatsiooni saadakse interneti kaudu. Olulise informatsiooni allikana nähti ka sõpru, 64% vastanutest oli arvamusel, et saab teavet sõpradega suheldes. Veidi üle poole (56,5%) vastanutest oli seisukohal, et saab informatsiooni kooli ainekava ja õppematerjali kaudu ning veidi alla poole (46,2%) leidis, et informatsiooni saab õpetajatelt erinevates ainetundides. Kõige vähem oldi seisukohal, et informatsiooni piirangute ja karistuste kohta saab õpetajatega igapäevaselt suheldes. Lahtisele väitele „muust allikast“, vastasid vaid gümnaasiumi õpilased. Vastusevariandid olid järgmised: raamatutest, politseilt, põhiseadusest, ajakirjandusest, elust enesest, kooli koolitustest ja loengutest (vt Lisa 1). Erinevaid õppeastmeid võrreldes oli huvitav tähelepanek, et nooremate klasside õpilased pidasid oma vanemaid olulisemaks informatsiooni allikaks, kui interneti. Mida vanem õppeaste, seda enam hakkas kasvama hinnang internetist saadava informatsiooni kohta – kui 8. klassi õpilastest 73,7% nõustus väitega, et informatsiooni saadakse interneti kaudu ja 92,5% arvas, et saab informatsiooni peamiselt vanemate kaudu, siis 12. klassi õpilastest arvas 93,7%, et saab informatsiooni interneti kaudu ja 87,4% arvas, et vanemate kaudu. Sarnaselt oli märgata ka nooremate klasside õpilaste seas rohkem neid, kes pidasid igapäevast õpetajatega suhtlemist olulisemaks teabeallikaks, kui vanemate klasside õpilased. Kui III õppeastme õpilastest arvas 47,1% (arvutatud keskmine), et saab informatsiooni õpetajatega igapäevaselt suheldes, siis gümnaasiumi õpilastest arvas nii 28% (arvutatud keskmine) (vt Lisa 1). Sellised andmed võivad olla tingitud sellest, et vanemate klasside õpilastel on suurem vajadus informatsiooni kohta, mis puudutab riigi poolt nende suhtes kehtestatud piiranguid ning millised on karistused nendest piirangutest üle astumise korral. Vanemate klasside õpilased tahavad rohkem teada, kui on lapsevanemate või õpetajate teadmised antud valdkonna kohta ja seetõttu hakatakse informatsiooni otsima rohkem interneti kaudu.

Järgmise küsimusega sooviti teada saada, kas noored arvavad, et teavad, millised on nende õigused ja kohustused ühiskonna liikmena; kuidas on õige käituda ja kuidas enda õiguste eest

seista; millised on riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangud ning kas nad tunnevad erinevaid õigusega seotud institutsioone ja mõistavad nende toimet ühiskonnas. Väitele, et „teate enda õigustest ühiskonna liikmena“, jagunesid vastused järgmiselt: 26,1% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 62,9% arvas „pigem nõustun“, mis on ülekaalus nendest vastajatest, kes arvasid „pigem ei nõustu“ 10,8% ja „ei nõustu üldse“ 0,2%. Seega väitega oli nõus 89% vastanutest. Väitele, et „teate enda kohustustest ühiskonna liikmena“, vastati järgmiselt: „nõustun täiesti“ seisukohal oli 26,5% ja „pigem nõustun“ seisukohal 62,7% vastanutest, mis oli selgelt ülekaalus neist, kes vastasid „pigem ei nõustu“ 10,3% ja „ei nõustu üldse“ 0,4%. Kokkuvõttes nõustus väitega 89,2% vastanutest. Väitele, et „teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud“, jagunesid vastused järgmiselt: nõustuval seisukohal, vastates „nõustun täiesti“ oli 33,4% ja „pigem nõustun“ 55% vastanutest. Hoopis vähem oli neid, kes ei nõustunud, vastates „pigem ei nõustu“ 11% ja „ei nõustu üldse“ 0,6%. Väitele, et „teate, kuidas enda õiguste eest seista“ vastati järgmiselt: 26,7% oli arvamusel „nõustun täiesti“ ja 51,5% oli arvamusel „pigem nõustun“, mis on ülekaalus vastupidisest seisukohast, kui 20,5% vastas „pigem ei nõustu“ ja 1,3% vastas „ei nõustu üldse“. Väitele, et „teate alati, kuidas on õige käituda“, vastati järgmiselt: 16,2% vastas „nõustun täiesti“ ja „pigem nõustun“ 55,4%. Vastupidisele seisukohale jäi „pigem ei nõustu“ vastates 26,3% ja „ei nõustu üldse“ vastates 2,1% küsitletutest. Väitele, et „tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas“, jagunesid vastused järgmiselt: 32,3% oli arvamusel „nõustun täiesti“ ja 50,5% „pigem nõustun“, kui teistsugusele seisukohale jäi 15,7% vastusega „pigem ei nõustu“ ja 1,5% „ei nõustu üldse“. Seega kõige enam nõustusid vastanud noored väidetega, et teavad enda õigustest (89%) ja kohustustest (89,2%) ühiskonna liikmena ning teavad riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangutest (88,4%). Samuti oli märgatavalt ülekaalus neid, kes nõustusid väitega, et tunnevad erinevaid õigusega seotud institutsioone ja mõistavad nende toimet ühiskonnas (82,8%). Pisut vähem nõustusid vastanud noored väitega, et teavad, kuidas enda õiguste eest seista (78,2%) ja et teavad alati, kuidas on õige käituda (71,6%). Küsimust kokku võttes saab öelda, et üldiselt hindavad noored enda teadmisi küllaltki kõrgelt. Samas ei peegelda antud vastused pelgalt noorte tegelikke teadmisi, vaid ka nende arvamust sellest, et üldiselt nad teavad enda vajadusele piisavalt.

Järgmise küsimusega sooviti teada saada, kas noored üldse peavad eelmises küsimuses nimetatud teadmisi olulisteks. Väitele, et „oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena“, vastas 78,9% „nõustun täiesti“ ja 20,9% „pigem nõustun“, kui vastupidisel

arvamusel oli vaid 0,2% vastanutest, olles seisukohal „pigem ei nõustu“. Väitele, et „oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena“, jagunesid vastused järgmiselt: nõustuval seisukohal oli 73,7% vastanutest, märkides „nõustun täiesti“ ja 24,3% märkides „pigem nõustun“. Vastupidisel arvamusel oli 2% olles seisukohal „pigem ei nõustu“. Väitele, et „oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest“, jagunesid vastused järgmiselt: 72,2% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 25,6% „pigem nõustun“, kui vastupidisele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 2% ja „ei nõustu üldse“ vastates 0,2% vastanutest. Väitele, et „oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista“, jagunesid vastused järgmiselt: 79,1% pidas seda oluliseks vastates „nõustun täiesti“ ja 20,3% vastates „pigem nõustun“, kui teistsugusele seisukohale jäi 0,6% vastates „pigem ei nõustu“. Väitele, et „oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas“, jagunesid vastused järgmiselt: 59,5% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 36,6% „pigem nõustun“, kui vastupidisele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 3% ja „ei nõustu üldse“ vastates 0,9% küsitletutest. Seega peavad noored kõige olulisemaks, et nad teaksid enda õigustest ühiskonna liikmena (väitega nõustus 99,8%) ja kuidas nende õiguste eest seista (väitega nõustus 99,4%). Vastanud noorte jaoks oli väga oluline teada ka enda kohustustest ühiskonna liikmena (väitega nõustus 98%) ning teada riigi poolt kehtestatud piirangutest (väitega nõustus 97,8%). Oluliseks peeti ka erinevate õigusega seotud institutsioonide tundmist (väitega nõustus 96,1%). Kokkuvõtvalt saab öelda, et küsitlute seas valitseb ülekaalukalt seisukoht, et oluline on teada, kuidas on ühiskonna toimimine reguleeritud ning millised õigused ja kohustused on igal indiviidil ühiskonna liikmena. Sellised teadmised saadakse õigusliku sotsialiseerumise ja sotsialiseerimise teel, mille üheks meetodiks on õiguskasvatus ja õigusteabe levitamine.

Väitele, et „tahaksite rohkem teada enda õigustest ühiskonna liikmena“, jagunesid vastused järgmiselt: 53,4% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 39% seisukohal „pigem nõustun“, mis on ülekaalukalt rohkem, kui vastupidised seisukohad „pigem ei nõustu“ 7% ja „ei nõustu üldse“ 0,6% vastanutest. Väitele, et „tahaksite rohkem teada enda kohustustest ühiskonna liikmena“, jagunesid vastused järgmiselt: 43,1% oli arvamusel „nõustun kindlasti“ ja „pigem nõustun“ seisukohti oli 45,9%. Väitega ei nõustunud „pigem ei nõustu“ seisukohaga 10,3% ja „ei nõustu üldse“ seisukohaga 0,6% vastanutest. Väitele, et „tahaksite rohkem teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest“, jagunesid vastused järgmiselt: seisukohal „nõustun täiesti“ oli 48,5% ja „pigem nõustun“ 39,4% vastanutest, mis on kindlalt ülekaalus vastupidisest seisukohast „pigem ei nõustu“ 11,4% ja „ei nõustu üldse“ 0,6% küsitletutest.

Väitele, et „tahaksite rohkem teada, kuidas enda õiguste eest seista“, jagunesid vastused selliselt: 66,6% valis variandi „nõustun täiesti“ ja 28,4% oli arvamusel „pigem nõustun“. „Pigem ei nõustu“ vastas 4,5% ja „ei nõustu üldse“ vastas 0,2% küsitletutest. Väitele, et „tahaksite rohkem teada, millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas“, jagunesid vastused järgmiselt: 42,5% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 44% „pigem nõustun“, vastupidisele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 12% ja „ei nõustu üldse“ vastates 1,5% noortest. Seega kokkuvõttes soovisid vastanud noored kõige rohkem teada saada enda õigustest ühiskonna liikmena (väitega nõustus 92,4%) ning sellest, kuidas enda õiguste eest seista (väitega nõustus 95,2%). Samas ülekaalukalt suurem osa vastanutest oli ka arvamusel, et tahab rohkem teada enda kohustustest ühiskonna liikmena (väitega nõustus 89%), riigi poolt tema suhtes kehtestatud piirangutest (väitega nõustus 87,9%) ning millised on õigusega seotud institutsioonid ja milline on nende toime ühiskonnas (väitega nõustus 86,5%) (vt Lisa 1). Sellised andmed näitavad, et kuigi noored leidsid eelnevalt valdavalt, et teavad enda õigustest ja kohustustest ning tunnevad õigusega seotud institutsioone, siis tegelikult on nad pisut ebakindlad enda õiguslaste teadmiste suhtes ning seda eriti osas, mis puudutab teadmisi selle kohta, millised on nende õigused ühiskonna liikmena ja oskust nende õiguste eest seista.

Järgmise küsimusega sooviti noorte arvamust, kas õiguslased teadmised mõjutavad neid seaduskuulekamalt käituma. Väitele, et „kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt“, jagunesid vastused järgmiselt: vastanutest 33,2% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 52,6% oli seisukohal „pigem nõustun“, mis on ülekaalus neist, kes olid vastupidisel arvamusel vastates „pigem ei nõustu“ 13,6% ja „ei nõustu kindlasti“ 0,6%. Väitele, et „kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt“ jagunesid vastused järgmiselt: „nõustun täiesti“ seisukohal oli 30,4% ja seisukohal „pigem nõustun“ 53,2% vastanutest. Vastupidisele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 15,5% ja „ei nõustu kindlasti“ 0,9% vastanutest. Väitele, et „kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas, siis käitute seaduskuulekamalt“, jagunesid vastused järgmiselt: 25,5% vastanutest oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 50,3% „pigem nõustun“, kui vastupidisel arvamusel oli „pigem nõustun“ vastates 22,2% ja „ei nõustun üldse“ vastates 2% küsitletutest. Kokkuvõtvalt 85,5% vastanud noortest nõustus väitega, et seaduskuulekamalt käitutakse siis, kui teatakse enda õigustest ja kohustustest. 83,6% nõustus väitega, et seaduskuulekamalt käitutakse siis, kui teatakse riigi poolt kehtestatud piirangutest ning 75,8% küsitletutest oli

arvamusel, et seaduskuulekamalt käitutakse siis, kui tuntakse erinevaid õigusega seotud institutsioone. Seega vastanud noorte seas domineerib arvamus, et õigusalsed teadmised mõjutavad seaduskuulekamalt käituma. Kui võrrelda erinevate õppeastmete vastuseid, siis selgub, et nooremate klasside õpilaste seas on väidetega nõustumuse protsent pisut suurem. Väitega, et õigustest ja kohustustest teadmine mõjutab õiguskuulekamalt käituma nõustus 7. klassi õpilastest 93,6% ja 12. klassi õpilastest 85,3%. Väitega, et riigi poolt kehtestatud piirangutest teadmine mõjutab seaduskuulekamalt käituma, nõustus 7. klassi õpilastest 92,1% ja 12. klassi õpilastest 85,3%. Väitega, et erinevate õigusega seotud institutsioonide tundmine mõjutab seaduskuulekamalt käituma, nõustus 7. klassi õpilastest 87,3% ja 12. klassi õpilastest 70,5% (vt Lisa 1). Kuigi tulemused õppeastmeid eristades väga olulisel määral ei erine, võib see siiski viidata sellele, et vanemad lapsed on õiguspärase käitumise võtnud õigusliku sotsialiseerumise käigus omaks ja tunnetavad vähem riigi ja ühiskonna poolse sunni vajadust. Samas võib põhjus olla ka selles, et vanemate klasside õpilased on arvamusel, et liiga hea seaduste tundmine võib mõnel juhul pigem pärssida õiguspärast käitumist.

Järgmise küsimusega sooviti teada saada, kelle kaudu peamiselt saavad noored informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta. Küsimusele „Kas nõustute väitega, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saate peamiselt ...?“, vastas kõige enam, et saab informatsiooni „oma vanemate kaudu“ – 47,4% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja „pigem nõustun“ vastas 42,9% vastanutest. Vastupidisele arvamusel, vastates „pigem ei nõustu“, jäi 9,3% vastanutest ning „ei nõustu üldse“ seisukohal oli 0,4% küsitletutest. Teisena oldi arvamusel, et informatsiooni õiguste ja kohustuste kohta saadakse „interneti kaudu“ – 29,7% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 48,1% vastas „pigem nõustun“. Teistsugusel arvamusel oli 9,3% vastates „pigem ei nõustu“ ja 0,4% vastates „ei nõustu üldse“. Kolmandana leiti, et informatsiooni saadakse ka „televisiooni kaudu“ – 20% oli arvamusel „nõustun täiesti“ ja 56,3% oli arvamusel „pigem nõustun“, kui vastupidiselt „pigem ei nõustu“ vastas 21,3% ja „ei nõustu üldse“ 2,4% küsitletutest. Neljandana olid paljud noored arvamusel, et saavad informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta „sõpradega suheldes“ – 14,9% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 41,8% vastas „pigem nõustun“. Viiendana oldi seisukohal, et informatsiooni saadakse „kooli ainekava (õppematerjali) kaudu“ – 12,7% märkis „nõustun täiesti“ ja 42,2% märkis „pigem nõustun“, kui vastupidisel seisukohal oli „pigem ei nõustu“ vastates 35,6% ja „ei nõustu üldse“ vastates 9,5% küsitletutest. Kuuendana oldi arvamusel, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saadakse „õpetajatelt erinevates ainetundides“ – 9% vastas „nõustun täiesti“ ja 39,9% oli seisukohal „pigem nõustun“. Teistsugusele arvamusel jäi

vastates „pigem ei nõustu“ 40,5% ja „ei nõustu üldse“ 10,6% vastanutest. Kõige vähem, seitsmendana oldi seisukohal, et informatsiooni õiguste ja kohustuste kohta saadakse „õpetajatelt igapäevases suhtlemises“ – „nõustun täiesti“ seisukohal oli 6% ja „pigem nõustun“ seisukohal 28,7% vastanutest. Vastupidiselt arvas „pigem ei nõustu“ vastates 51,7% ja „ei nõustu üldse“ vastates 13,6% küsitletutest. Väite juurde, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saadakse „mujalt“ oli märgitud: sugulastelt, politseilt, teatmeteostest, põhiseadusest, raamatutest, ajakirjadest, ühiskonnaõpetuse tunnist, kooli programmist/loengutest (vt Lisa 1). Kokkuvõttes selgub, et vastanud noored saavad teavet enda õiguste ja kohustuste kohta peamiselt oma vanemate kaudu (väitega nõustus 90,3%). Järgmisena saadi teavet interneti (väitega nõustus 77,8%) ja televisiooni (väitega nõustus 76,3%) kaudu. Noorte vastused ei olnud üksmeelsed selles osas, et teavet saadakse sõprade kaudu, sest väitega nõustus veidi üle poole vastanutest (56,7%). Ka kooli ainekava ja õppematerjali kaudu arvas informatsiooni saavat veidi üle poole vastanutest (väitega nõustus 54,9%). Veel vähem oli neid, kes arvasid, et saavad teavet õiguste ja kohustuste kohta õpetajatelt erinevates ainetundides (väitega nõustus 48,9%) ning õpetajatelt igapäevases suhtlemises (väitega nõustus 34,7%). Erinevaid õppeastmeid võrreldes oli huvitav tähelepanek, et nooremate klasside õpilased pidasid oma vanemaid olulisemaks informatsiooni allikaks, kui vanemate klasside õpilased. Kui III õppeastme õpilastest nõustus 95,4% (arvutatud keskmine) väitega, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saadakse oma vanemate kaudu, siis gümnaasiumi õpilastest nõustus sama väitega 85,2% (arvutatud keskmine). Samas oli märgata, et mida vanem õppeaste, seda enam hakkas kasvama hinnang internetist saadava informatsiooni kohta – kui III õppeastme õpilastest 72,5% (arvutatud keskmine) nõustus väitega, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saadakse interneti kaudu, siis 12.klassi õpilastest nõustus sama väitega 82,5% (arvutatud keskmine). Sarnaselt oli märgata ka nooremate klasside õpilaste seas rohkem neid, kes pidasid igapäevast õpetajatega suhtlemist olulisemaks teabeallikaks, kui vanemate klasside õpilased. Kui III õppeastme õpilastest nõustus väitega, et saab informatsiooni õpetajatega igapäevaselt suheldes 42,8% (arvutatud keskmine), siis gümnaasiumi õpilastest arvas nii 27,6% (arvutatud keskmine) (vt Lisa 1). Seega vanemate klasside õpilased hakkavad õiguslast informatsiooni rohkem otsima internetist ja sotsialiseerimise agentidena väheneb lapsevanemate ja õpetajate roll. Sarnast korrelatsiooni oli eelnevalt märgata ka õpilaste vastustes küsimusele, kelle kaudu nad saavad informatsiooni riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangutest.

Järgmise küsimusega sooviti teada saada, kuidas noored hindavad õiguslase informatsiooni saamise allikate usaldusväärsust. Kõige enam vastanud õpilastest nõustus väitega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb „vanemate kaudu“ – 42% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 47,6% vastas „pigem nõustun“, kui vastupidisele seisukohale jäi „pigem nõustun“ vastates 9,5% ja „ei nõustu üldse“ vastates 0,9% vastanutest. Teisena nõustuti väitega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb „kooli ainekava (õppematerjali) kaudu“ – 32,4% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 50,8% seisukohal „pigem nõustun“. Teistsugusele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 14% ja „ei nõustu üldse“ vastates 2,8%. Järjestuses kolmandana oldi nõus väitega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb „õpetajate kaudu“ – 19,8% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 53,4% vastas „pigem nõustun“, mis on ülekaalus nendest, kes vastasid vastupidiselt „pigem ei nõustu“ 23,3% ja „ei nõustu üldse“ 3,5%. Neljandana nõustuti väitega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb „televisiooni kaudu“ – 13,6% oli arvamusel „nõustun täiesti“ ja 45,5% arvamusel „pigem nõustun“. Vastupidiselt vastas „pigem ei nõustu“ 36,6% ja „ei nõustu üldse“ 4,3% küsitletutest. Viiendana oli nõustunud vähem väitega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb „interneti kaudu“ – „nõustun täiesti“ seisukohal oli 8,8% vastanutest ja „pigem nõustun“ seisukohal 40%, mis on pisut vähem vastupidisest arvamusest, kus 43,2% oli seisukohal „pigem ei nõustu“ ja 8% seisukohal „ei nõustu üldse“. Kuuendana nõustuti kõige vähem arvamusega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb „sõpradega suheldes“ – 9,9% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 33% seisukohal „pigem nõustun“, kui teistsugusele arvamusele jäi 47% vastates „pigem ei nõustu“ ja 10,1% vastates „ei nõustu üldse“. Vastamiseks lahtise väite „muust allikast“ juurde oli nõustudes märgitud: perekonnalt, sugulastelt, raadiost, ajakirjandusest, teatmeteostest, raamatutest, seadustest, seadustikest, politseilt, selle ala spetsialistilt. Lisaks oli märgitud, et ei nõustuta, kui informatsioon tuleb võõrastelt (vt Lisa 1). Seega kokkuvõttes olid vastanud noored kõige enam seisukohal, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb lapsevanemate kaudu (väitega nõustus 89,6%) ning kooli ainekava ja õppematerjalide kaudu (väitega nõustus 83,2%). Samuti oli kõrge usaldusväärsus õiguslase informatsiooni saamise osas õpetajate kaudu (väitega nõustus 73,2%). Veidi üle poole vastanud õpilastest olid nõus, et õiguslane informatsioon on usaldusväärne, kui see tuleb televisiooni kaudu (väitega nõustus 59,1%) ning vähem kui pool vastanutest usaldas informatsiooni, mis tuleb interneti kaudu (väitega nõustus 48,8%). Kõige vähem oli küsitlute seas neid, kes olid nõus, et õiguslane informatsioon on usaldusväärne, kui see

tuleb sõpradega suheldes (väitega nõustus 42,9%) (vt Lisa 1). Kui võrrelda küsimust eelmiste küsimustega, siis on huvitav tähelepanek, et varasema väitega, et informatsiooni selle kohta, millised on riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangud ning karistused neist üle astumise korral, saadakse sõpradega suheldes, nõustus 64% ning väitega, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saadakse sõpradega suheldes, nõustus 56,7%. Samas käesolevas küsimuses pidas oma sõpru usaldusväärseks õiguslase informatsiooni allikaks 42,9%. Esitatud andmetest saab teha järelduse, et kuigi oma sõprade kaudu saadakse küllaltki palju õiguslast informatsiooni, siis tegelikult kaheldakse selle informatsiooni usaldusväärsuses. Sarnast korrelatsiooni oli märgata ka selles osas, et 76,3% oli nõus, et saab televisiooni kaudu informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta ning 88% oli nõus, et saab televisiooni kaudu informatsiooni enda suhtes riigi poolt kehtestatud piirangute kohta. Interneti kaudu sai informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta 77,8% ja enda suhtes riigi poolt kehtestatud piirangute kohta sai interneti kaudu informatsiooni 85,1%. Samas õiguslase informatsiooni allikana usaldas televisiooni 59,1% vastanutest ja internetti 48,8% vastanutest. Seega kuigi televisiooni ja interneti kaudu saadakse küllaltki palju informatsiooni, siis tegelikult ei pea vastanud noored neid allikaid kuigi usaldusväärseks. Võrdluseks saab välja tuua, et oma vanematelt saadava õiguslase informatsiooni osas olid vastanud noored samavõrra usaldusväärsed, nagu nad hindasid neilt saadavat õiguslase informatsiooni hulka. Huvitav tähelepanek oli ka see, et suurema osa vastanud õpilaste arvates (väitega nõustus 85,2%) on kooli ainekava ja õppematerjal õiguslase informatsiooni allikana usaldusväärne, samas eelmistest küsimustest selgus, et õiguslast informatsiooni saadakse ainekava ja õppematerjali kaudu küllaltki vähe. Informatsiooni enda suhtes riigi poolt kehtestatud piirangute kohta ja millised on karistused neist piirangutest üle astumise korral, sai ainekava ja õppematerjali kaudu 56,5% vastanutest. Oma õiguste ja kohustuste kohta sai ainekava ja õppematerjali kaudu informatsiooni 54,9% vastanutest. Sarnast korrelatsiooni oli märgata ka õpetajate kaudu saadava õiguslase informatsiooni usaldusväärsuse ja õpetajate kaudu saadava informatsiooni määra osas. 73,2% küsitletutest oli seisukohal, et õpetajatelt saadav õiguslane informatsioon on usaldusväärne. Samas 41,8% (arvutatud keskmine) oli nõus, et saab informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta ning informatsiooni enda suhtes riigi poolt kehtestatud piirangute kohta õpetajate kaudu igapäevases suhtlemises ja erinevates ainetundides. Lisaks oli erinevaid õppeastmeid võrreldes näha, et vanemate klasside õpilased pidasid oma vanemaid pisut vähem usaldusväärseks, kui nooremate klasside õpilased. Kui III õppeastme õpilastest usaldas oma vanemaid õiguslase informatsiooni allikana 95,3%

(arvutatud keskmine), siis gümnaasiumi õpilastest arvas seda 83,9% (arvutatud keskmine) (vt Lisa 1). Seega saab väita, et kooli ainekava ja õppematerjali usaldusväärsus õigusliku sotsialiseerijana on õpilaste seas küllaltki kõrge, mistõttu võib pidada otstarbekaks suurendada kooli ainekava, õppematerjali ja õpetajate rolli õigusliku sotsialiseerijana ja seda just vanemate klasside (gümnaasiumi) osas, kuna nende usaldus vanematelt saadava õiguslase informatsiooni vastu on hakanud langema.

Küsimusele, „Kas teie koolis on õigusõpetuse tunnid“, vastas ülekaalukalt suurem osa eitavalt. 19,7% vastas „Jah“ ning 80,3% vastas „Ei“. Kõige enam „jah“ vastanuid, 100% oli Saue Gümnaasiumi 9. klassis ja Tartu Tamme Gümnaasiumi 10. klassis. Kõikide teiste koolide ja õppeastmete vastanute seas jäi „Jah“ vastuste hulk selgelt alla poole (vt Lisa 1), mistõttu küsitleja neid eraldi välja ei too. Paljud õpilased olid „Jah“ vastuse juurde kirjutanud täpsustuseks, et õigusõpetuse tunnid toimuvad ühiskonnaõpetuse tunni raames. Küsitleja on koolide õppekavasid uurides leidnud, et eraldi õigusõpetuse tundi ja õppeainet uuringus osalenud koolides ei toimu. Seega on kõik „Jah“ vastanud pidanud silmas ühiskonnaõpetust või muud õppeainet, mille käigus käsitletakse ka õigusega seotud teemasid. Kui võrrelda Saue Gümnaasiumi 9. klassi ja Tartu Tamme Gümnaasiumi 10. klassi vastuseid eelmistele küsimustele, siis olulist erinevust, mis võiks näidata õigusliku sotsialiseerumise kontekstis positiivset mõju, märgata ei ole. Erinevate vastuste puudumine kinnitab taas, et õigusega seotud teemasid käsitletakse teiste sotsiaaalainete ainekavades. Samas näitab „Jah“ vastanute hulk, kui palju õpilased üldse on märganud õiguslase informatsiooni käsitlemist ainetundides.

Küsimusele, „Kas te peate õigusõpetust koolis vajalikuks“, oli 73,9% vastanud „Jah“ ning 26,1% oli vastanud „Ei“. Seega küllaltki suure ülekaaluga on uuringus osalenud koolide õpilased arvamusel, et kool peaks tegelema õiguslase informatsiooni edastamisega. „Jah“ vastused kinnitavad taas, et noored peavad õiguslast informatsiooni oluliseks ning tahavad rohkem selle valdkonna kohta teada. Õppeastmeid võrreldes oli huvitav tähelepanek, et nende klasside seas, kes eelmises küsimuses vastasid, et „Jah, nende koolis on õigusõpetuse tunnid“, oli ka nende hulk, kes pidas õigusõpetust koolide õppekavas vajalikuks, pisut suurem. Saue Gümnaasiumi 9. klassi vastanutest oli 100% seisukohal „Jah“ ning Tartu Tamme Gümnaasiumi 10. klassi õpilastest vastas „Jah“ 92,3%. Tulemustest saab järeldada, et need noored, kes teavad, mida kujutab endast õigusõpetuse tund ja õiguse valdkond, on teemast ka rohkem huvitatud.

Järgmises küsimuses paluti vastanutel põhjendada, miks nad peavad õigusõpetuse tundi kooli õppekavas vajalikuks või mittevajalikuks. „Jah“ vastust põhjendati kõige enam sellega, et iga kodanik peab teadma enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena selleks, et paremini hakkama saada. Leiti, et on oluline teada enda õigusi ja osata enda eest seista. Mitmes vastuses oldi arvamusel, et seaduste tundmine mõjutab seaduskuulekamalt käituma. Oli õpilasi, kes olid arvamusel, et kusagilt mujalt nad õigus alast teavet ei saa ja seetõttu võiks kooli ja õpetajate kaudu informatsiooni anda. Ühes vastuses öeldi, et ühiskonnaõpetuses tutvustatakse küll põhiseadust, aga siiski mitte piisavalt põhjalikult, et noortes huvi tekiks. Leiti, et ühiskonnaõpetuse tunnis tuleks ainet rohkem seletada, et noored aru saaks. Lisaks oldi arvamusel, et koolide õppekavas võiksid õigusõpetuse tunnid olla seetõttu, et noored ise ei viitsi niikuinii kusagilt õigus alast informatsiooni otsima hakata. Samas oli „Jah“ vastuste seas palju neid, kes olid nõus, et õigusõpetuse tunnid on küll vajalikud, aga võiksid toimuda ühiskonnaõpetuse tunni raames, kuna sel juhul ei teki õpilastel ühe ainetunni jagu lisakoormust (vt Lisa 1). „Ei“ vastusi põhjendati peamiselt sellega, et see tooks kaasa ühe lisa ainetunni. Samas oldi arvamusel, et õigusõpetuse tundi ei ole koolide õppekavva vaja seetõttu, et ühiskonnaõpetus annab juba piisavalt teadmisi ning see, kes tahab rohkem teada saada, saab ise internetist uurida. Mitu õpilast oli vastanud „Ei“ sellepärast, et ei teadnud, mis see õigusõpetus on. Saadud vastuste põhjal saab öelda, et noored peavad õigusõpetust koolide õppekavas vajalikuks peamiselt seetõttu, et tunnevad endal vastutust seadusi tunda ja seaduskuulekalt käituda kodanikuna ja ühiskonnaliikmena. Samas oldi arvamusel, et noored ei tea piisavalt palju ning seaduste ja õigusega seotud institutsioonide tundmine aitab paremini enda õiguste eest seista ja seega elus paremini hakkama saada.

Järgmise küsimusega paluti noortel avaldada arvamust, mitmendas klassis tuleks õigusõpetust õpetada. Vastused jagunesid järgmiselt: 5,3% oli seisukohal, et õigusõpetust peaks õpetatama 1.-3. klassis ning peamise põhjendusena lisati, et käitumist tuleb hakata õpetama võimalikult varases eas. 12,7% vastanutest oli seisukohal, et õigusõpetuse tunnid peaksid olema 4.-6.klassis ning põhjendustes oldi arvamusel, et võimalikult vara tuleb õigesti käitumine selgeks saada. Leiti, et selles eas hakkavad lapsed „rumalusi tegema“ ja selles vanuses on veel võimalik neid ümber õpetada. 36,4% oli arvamusel, et õigusõpetust tuleks õpetada 7.-9.klassis ning peamiseks põhjenduseks oli see, et nooremad lapsed veel ei mõista seda. Samas leiti, et peale põhikooli algab noore inimese elus uus etapp ja paljud noored ei lähe gümnaasiumisse. Veel oldi arvamusel, et selles eas hakatakse seadust rikkuma. Kõige rohkem, 45,6% oli vastuseid, et õigusõpetust tuleks õpetada 10.-12.klassis. Seega kokkuvõttes oli ligi pool

vastanutest arvamusel, et õigusõpetust tuleks õpetada gümnaasiumi õpilastele ning peamise põhjendusena leiti, et nooremad lapsed ei saa õigusõpetusest aru ja neid ei huvita vastav teema. Lisaks oldi arvamusel, et õigusõpetust on vaja peale kooli lõpetamist iseseisvas elus hakkama saamiseks.

Küsimusele, kas nõustute väitega, et „õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena“ vastas 35,9% „nõustun täiesti“ ja 39,2% vastas „pigem nõustun“. Vastupidisele arvamusel oli „pigem ei nõustu“ vastates 16,6% ja „ei nõustu üldse“ vastates 8,3% küsitletutest. Seega nõustus väitega 75,1%, mis on kindlalt üle vastupidisest, mitte nõustuvast arvamusest (24,9%). Väitele, et „õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades“, jagunesid vastused järgmiselt: 16,1% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 47,3% seisukohal „pigem nõustun“. Teistsugusele arvamusele jäi „pigem ei nõustu“ vastates 31,4% ja „ei nõustu üldse“ vastates 5,2% küsitletutest. Seega vastanud noortest nõustus väitega 63,4% ja ei nõustunud 36,6%. Järgmisele väitele, et „õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames“, jagunesid vastused järgmiselt: „nõustun täiesti“ seisukohal oli 9,8% ja „pigem nõustun“ seisukohal oli 34% vastanutest. Vastupidisel arvamusel oli „pigem ei nõustu“ vastates 41% ja „ei nõustu üldse“ vastates 15,2%. Seega kokku nõustus väitega 43,8% vastanutest, kui mittenõustuval seisukohal oli 56,2% vastanutest. Väitele, et „õigusõpetust ei ole üldse vaja“, jagunesid vastused järgmiselt: 5,2% oli seisukohal „nõustun täiesti“ ja 9,4% oli seisukohal „pigem nõustun“, mis on oluliselt vähem vastupidisest arvamusest, kus 31,2% vastas „pigem ei nõustu“ ja 54,2% vastas „ei nõustu üldse“. Seega väitega, et õigusõpetust ei ole üldse vaja, ei nõustunud 85,4% küsitletutest ning nõustuval seisukohal oli selgelt vähem, 14,6% õpilastest. Küsimust kokku võttes saab öelda, et uuringus osalenud koolide õpilastest ülekaalukalt suurem osa ei olnud arvamisel, et õigusõpetust ei ole üldse vaja. Küsimuses, kas õigusõpetust tuleks õpetada eraldi õppeainena või teiste sotsiaalainete raames, oli rohkem neid, kes olid seisukohal, et õigusõpetust tuleks õpetada eraldi õppeainena. On tähelepanuväärne, et põhikooli lõpuklassi (9.klassi) ja gümnaasiumi õpilased olid eriti huvitatud õigusõpetuse õpetamisest eraldi õppeainena. Sellised tulemused võivad olla tingitud sellest, et vanemate klasside õpilased tunnevad rohkemal määral iseseisvumist ja sellega kaasnevat vastutust. Kõige vähem, pisut alla poole vastanud noortest leidis, et õigusõpetust tuleks õpetada varjatult kogu õppetöö ja koolikorralduse raames. Vastustest saab teha järelduse, et õpilased peavad õiguskasvatust ja õiguslikku

sotsialiseerimist koolides vajalikuks, mis näitab noorte soovi õigusvaldkonnaga paremini kursis olla.

3.4. Järeldused

Autori hinnangul ankeetküsitlus õnnestus. Kuigi kõik respondendid ei olnud kõikidele küsimustele vastanud, oli siiski saadud vastuste põhjal võimalik saada hea ülevaade uuringus osalenud koolide õpilaste seisukohtadest. Kui võrrelda ankeetküsitluse tulemusi koolide õppekavadega õigusliku sotsialiseerimise kontekstis, siis saab öelda, et sotsiaalne- ja väärtuspädevus on suures osas saavutatud. Küll aga pole üheselt selge, kas õppekava toetab nende sotsiaalteadlaste arvamust, kes peavad õigusliku sotsialiseerimise üheks peamiseks meetodiks õigusteabe levitamist.

Tulemuste põhjal võib kindlalt väita, et analüüsis osalenud koolide ja klasside õpilased on sotsialiseerumise käigus omaks võtnud ja peavad oluliseks kõiki õppekavas nimetatud üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi. Küsitletud noored arvestavad enda heaolu kõrval ka teistega, suhtuvad kaaslastesse abivalmilt ja lugupidavalt ning peavad oluliseks ausust, õiglust, inimväärikust ja seaduskuulekust. Saadud tulemused kinnitavad, et üldiste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemisele aitab väga olulisel määral kaasa just igapäevane suhtlemine ümbritsevate inimestega. Ootuspäraselt õpivad noored üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi ning üldisi käitumisjuhiseid tundma eelkõige oma vanemate kaudu. Järgmisena, peale oma vanemate, peavad noored üldiste hoiakute ja väärtuste kujundajatena oluliseks ka oma sõpru ja mida vanem õppeaste, seda enam sellisel arvamusel ollakse. Vastanud noored on üsna veendunud ka selles, et üldisi väärtusi aitavad kujundada õpetajad nii igapäevases suhtlemises kui ka erinevates ainetundides. Samas selgus, et nooremate klasside õpilased hindavad õpetajate rolli sotsialiseerijana pisut enam, kui vanemate klasside õpilased, kelle jaoks oli suurenenud sõprade roll. Raske on eristada, kui palju õppekavas nimetatud sotsialiseerivatest pädevustest omandatakse õpetajate teadliku tegevuse kaudu ja kui palju varjatult, aga töö autor on seisukohal, et suure osa üldistest väärtustest ja hoiakutest edastavad õpetajad ametliku õppekava välises tegevuses lastega igapäevaselt, nii ainetunnis kui ka ainetunni väliselt suheldes. Seda kinnitab ka õpilaste seisukoht, et õppematerjali kaudu õpitakse üldisi väärtushoiakuid tundma vähem, kui õpetajatega igapäevaselt suheldes.

Küsitluse vastustest selgub, et noorte jaoks on nende vanemad peamiseks õiguslikuks sotsialiseerijaks ja allikaks, kust saadakse informatsiooni riigi poolt kehtestatud piirangute ning õiguste ja kohustuste kohta. Samas noored saavad lapsevanematega peaaegu samavõrra palju õiguslast informatsiooni interneti ja televisiooni kaudu. On tähelepanuväärne, et kui üldiste väärtuste ja hoiakute kujundajatena hinnati olulisena sõpru, siis õiguslaste teabe puhul väheneb sõprade roll ning informatsiooni saadakse väga suures osas interneti ja televisiooni kaudu. Märkimist väärib, et noored saavad õpetajatega igapäevaselt ainetunnis ja ainetunni väliselt suheldes õiguslast informatsiooni vähem kui üldisi väärtushinnaguid ja hoiakuid. Samas õigusteabe allikana hinnati kooli ainekava ja õppematerjali pisut rohkem, kui üldiste väärtushoiakute kujundajana. Siiski ei olnud saadud tulemused niivõrd head, kui töö autor lootis, sest kooli ainekava ja õppematerjali hindas õiguslaste teabe allikana vaid pisut üle poole vastanutest ning veel vähem oldi arvamusel, et õiguslast informatsiooni saadakse õpetajatega igapäevaselt ainetundides ja ainetunniväliselt suheldes. Seega noored ei saa kooli õppekava kaudu piisavalt palju informatsiooni enda õiguste ja kohustuste ning riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangute kohta ning selle kohta, millised on karistused neist piirangutest üle astumise korral. Täpsustuseks tuleb märkida, et just vanemate klasside õpilased hakkavad õiguslast informatsiooni rohkem otsima internetist ja õigusliku sotsialiseerimise agentidena väheneb lapsevanemate ning kooli ja õpetajate roll. Põhjus võib seisneda selles, et vanemate klasside õpilased tahavad rohkem teada, kui on lapsevanemate või õpetajate teadmised antud valdkonna kohta. Sellised tulemused on märk sellest, et just gümnaasiumi lõpuklassides tuleks suurendada õiguslaste teabe levitamist õppekava kaudu.

Küsitluse vastustest selgus, et noorte usaldus kooli õppekava ja õpetajate kaudu saadava õiguslaste informatsiooni suhtes on küllaltki kõrge. Vähem usaldati televisiooni ja interneti ning kõige vähem usaldati sõprade kaudu saadavat informatsiooni. Saadud andmed toetavad samuti seisukohta, et koolid võiksid suurendada õigusõpetuse osa õppekavas.

Tulemuste põhjal selgus, et küsitletute seas valitseb ülekaalukalt seisukoht, et oluline on teada, kuidas on ühiskonna toimimine reguleeritud ning millised õigused ja kohustused on igal indiviidil ühiskonna liikmena. Lisaks domineerib vastanud noorte seas arvamus, et õiguslaste teadmised mõjutavad seaduskuulekamalt käituma. Kuigi noored ise hindavad enda õiguslaste teadmisi küllaltki kõrgelt, oldi ülekaalukalt arvamusel, et tahetakse rohkem teada saada. Kõige rohkem sooviti teada saada enda õigustest ühiskonna liikmena ja kuidas enda õiguste eest seista. Selgelt ülekaalus oli ka neid, kes soovisid teada saada enda

kohustustest ühiskonna liikmena, riigi poolt nende suhtes kehtestatud piirangutest ning millised on õigusega seotud institutsioonid ja milline on nende toime ühiskonnas. Saadud tulemused näitavad, et kuigi noored leidsid valdavalt, et teavad enda õigustest ja kohustustest ning tunnevad õigusega seotud institutsioone, siis tegelikult on nad pisut ebakindlad enda õiguslaste teadmiste suhtes ning seda eriti selles osas, mis puudutab nende oskust õiguste eest seista.

Selgus, et uuringus osalenud koolide õppekavas ei ole eraldi õigusõpetuse tundi, küll aga leidsid mõned vastanud, et ühiskonnaõpetuse tunnist saab õiguslaste teadmisi. Küsitletutest ülekaalukam osa peab õigusõpetust koolides vajalikuks ning suurem osa leiab, et õigusõpetust peaks õpetatama gümnaasiumi õpilastele. Enamik vastanutest arvas, et õigusõpetust tuleks õpetada eraldi õppeainena, samas oldi ka arvamusel, et õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete raames. Kõige enam pooldasid õigusõpetuse õpetamist eraldi õppeainena põhikooli lõpuklassi (9.klass) ja gümnaasiumi õpilased.

Kokkuvõte

Käesolevas bakalaureusetöös keskenduti kooli rollile laste õiguslikul sotsialiseerimisel, mille all peeti silmas nii ühiskonna väärtuste edastamist, kõlbelist kasvatamist kui ka õiguslaste teadmiste edastamist. On teada, et igal siia ilma sündinud inimesel tuleb hakata kohanema teda ümbritseva sotsiaalse keskkonnaga. Selleks, et omandada ühiskonnas valitsevaid väärtusi ja norme, hoiakuid ja käitumisstandardeid, tuleb saada informatsiooni normide ja reeglite kohta, st lasta ennast sotsialiseerida. Eelkõige lapseas on tähtis saada vajalikke käitumisjuhiseid. Töös vaadeldi, kas koolide õppekavad on vastavalt kujundatud ning kas ja kui suure osa õigusteadmistest ja üldistest käitumisjuhistest saavad noored koolist. Lisaks sooviti teada saada, kuidas õpilased ise hindavad kooli rolli õiguskasvatases ning kelle käest nad peamiselt saavad üldisi käitumisjuhiseid ja õiguslast informatsiooni.

Inimeste ühiskondlik kooselu on keeruline erisuguste sotsiaalsete seoste ja mõjudega süsteem, milles inimestevahelised suhted ja käitumine on valdavalt allutatud teatud käitumisreeglitele. Ühiskond ja selle komponendid on omavahel tihedalt seotud ja seetõttu tuleb ühiselulistes suhteõrgustikes vastastikuste õiguste ja kohustustega arvestada. Ühiskonnale olulised väärtused reguleeritakse riigi tasandil õigusnormidena. Nende normide rikkumise üheks

põhjuseks võib pidada puudulikku õiguskasvatust ja õiguslikku sotsialiseerimist ning defektset õigusteadvust.

Põhilised ühiselureglid vastavad kehtivatele õigusnormidele ning inimesed järgivad neid iseenesestmõistetavalt. Olles peamised reeglid ja käitumismallid omaks võtnud, käitub indiviid õigusnormi nõuetele vastavalt, juhindudes sisemistest tõekspidamistest ja harjumustest. Eduard Raska arvates toimib õigus seda kindlamalt, mida vähem inimesed tunnetavad tema juuresolekut, mida harvemini peavad nad otsima seda seadustest. Õigusliku sotsialiseerumise käigus kujuneb inimesel arusaam sellest, mis on hea, halb, kõlbeline või laidetav.

Õiguslik sotsialiseerumine algab juba varases lapseeas, kus puutudes vahetult kokku ja olles interaktsioonis erinevate sotsialiseerimisagentidega, moodustub arusaam õigusvaldkonnast. Õigusliku sotsialiseerimise agentideks võivad olla perekond, sõbrad, massimeedia, õpetajad või muud inimesed, kellega laps oma elu jooksul kokku puutub. Tuleb arvestada, et erinevate sotsialiseerimisagentide roll ja tähendus muutub elu jooksul. Kui laste esmaseks sotsialiseerijaks on nende vanemad, siis hiljem lisanduvad nende kõrvale sõbrad, õpetajad ja muud isikud, kelle kaudu laps informatsiooni saab. Kuna maailm on pidevalt muutuv, siis on oluline, et õiguslik sotsialiseerumine vastaks ühiskonnas aset leidvatele arengutele.

Kuritegevuse ärahoidmiseks tehtavas ennetustöös ei jõuta sageli ühiskonda ohustavate nähtuste juurteni, vaid võideldakse lootusetut võitlust tagajärgedega. Elanikkonna õigusteadvuse tase mõjutab oluliselt ühiskonna turvalisust, seega on vajalik sotsiaalsete ennetusmeetmete rakendamine hariduspoliitikas. Vastavad distsipliinid õppekavades saavad aidata kaasa adekvaatse maailmapildi kujunemisele. Haridus toetab isiku sotsialiseerumist ning aitab kaasa tervikliku maailmapildi kujunemisele ja ühiseluliste reeglite tundma õppimisele. Eriti oluliseks võib see osutuda nende laste ja noorte puhul, kellel on perekonnalt saadav õiguskasvatus puudulik või defektne. Kuna maailm on pidevas muutumises, siis on tingimata vajalik koolide kiire kohanemine ühiskonnas aset leidvate arengutega. Vastavalt muutustele peab toimuma ka hariduse sisuline uuendamine ja õppekavade kaasajastamine.

Et ühiskonnas toime tulla, peab noor olema koolist kaasa saanud selleks vajalikud oskused, teadmised ja väärtushinnangud. Viimasel kümnendil on Eesti haridussüsteemis toimunud suured muutused nii õppe sisus, õppeasutuste süsteemis kui ka hariduskorralduses tervikuna. Uue riikliku õppekava keske eesmärgina avaldub väärtuste käsitlemine läbiva teemana

kõiges koolis toimivas. Siia hulka kuulub ka sotsiaalsete pädevuste arendamine ja ühiskondlike reeglite määratlemine. Töö autor viis läbi ankeetküsitluse, et teada saada Eesti noorte arvamust, kelle käest nad saavad peamised käitumisjuhised ja õigusalsed teadmised ning kui palju aitab koolide õppekava kaasa õiguslikule sotsialiseerimisele.

Ankeetküsitluse tulemused näitavad, et uuringus osalenud koolide õpilased peavad riiklikus õppekavas nimetatud üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi oluliseks ja iseenesestmõistetavaks. Saadud tulemused kinnitavad, et üldiste väärtushinnangute ja hoiakute kujunemisele aitab väga olulisel määral kaasa just igapäevane suhtlemine ümbritsevate inimestega, eelkõige oma vanematega, aga ka sõpradega. Üldisi väärtushoiakuid aitavad kujundada ka õpetajad nii igapäevases suhtlemises kui ka erinevates ainetundides. Samas selgus, et nooremate klasside õpilased hindavad õpetajate rolli sotsialiseerijana pisut enam, kui vanemate klasside õpilased, kelle jaoks oli suurenenud sõprade roll. Töös jõuti järeldusele, et suure osa üldistest väärtustest ja hoiakutest edastavad õpetajad ametliku õppekava välises tegevuses lastega igapäevaselt suheldes ning vähem kooli ainekava ja õppematerjali kaudu.

Vastustest selgus, et peamiseks allikaks, kust saadakse informatsiooni riigi poolt kehtestatud piirangutest ning enda õigustest ja kohustustest, on noorte jaoks nende vanemad. Samas saadi oma vanemate kaudu õigusalsast informatsiooni vähem, kui õpiti tundma üldisi väärtushoiakuid ja käitumisnorme. Lisaks selgus, et kui üldiste väärtuste ja hoiakute kujundajatena hinnati olulisena sõpru, siis õigusalse teabe puhul väheneb sõprade roll ning informatsiooni saadakse väga suures osas interneti ja televisiooni kaudu. Seega, kui võrrelda üldiste käitumisjuhiste, väärtuste ja hoiakute saamist õigusalse informatsiooni saamisega, siis viimasel juhul väheneb oluliselt sõprade roll ning õige pisut ka lapsevanemate roll. Sarnast korrelatsiooni on märgata ka noorte vastustes, kus nad hindasid õpetajatega nii ainetunnis kui ainetunniväliselt suhtlemist – õpetajatega suheldes õpitakse üldisi käitumisjuhiseid tundma rohkem, kui saadakse õigusalsast informatsiooni. Üle poole vastanud noortest leidis, et ei saa õpetajatega suheldes õigusalsast informatsiooni, samas oli usaldus õpetajate kaudu tuleva õigusteabe osas küllaltki suur. Kui üldiste väärtuste ja hoiakute kujundamise osas kaheldi televisiooni ja interneti mõjus, siis õigusteabe allikana suureneb massimeedia tähtsus noorte jaoks olulisel määral, kuigi usaldus sealt saadava informatsiooni suhtes ei ole kuigi kõrge.

Vastustest selgus, et kooli ainekava ja õppematerjali hindab õiguslase teabe allikana vaid pisut üle poole vastanutest ning veel vähem oldi arvamusel, et õiguslast informatsiooni saadakse õpetajatega igapäevaselt ainetundides ja ainetunniväliselt suheldes. Seega õpetajatega igapäevaselt nii ainetunnis kui ainetunniväliselt suheldes saadakse eelkõige üldisi käitumisjuhiseid ja õpitakse tundma üldisi väärtushoiakuid, samas õiguslase informatsiooni saamiseks pööratakse pigem massimeedia poole. Selgus, et eriti vanemate klasside õpilaste seas suureneb nende hulk, kes hakkavad õiguslast informatsiooni otsima interneti kaudu ja väheneb lapsevanemate ning kooli ja õpetajate roll õigusliku sotsialiseerimise agentidena.

Autor järeldas tulemustest, et noored ei saa kooli õppekava kaudu õiguslast informatsiooni piisavalt ning just vanemate klasside õpilased vajavad enam, kui lapsevanemad või õpetajad ja kool annavad. Seetõttu tuleks eelkõige gümnaasiumi lõpuklassides suurendada õiguslase teabe levitamist õppekava kaudu.

Uuringus osalenud koolide noored hindavad enda õigusteadmisi küllaltki kõrgelt, samas ülekaalukalt suurem osa leiab ka, et tahab rohkem teada saada. Kõige enam sooviti teada saada, millised on nende õigused ühiskonna liikmena ja kuidas nende õiguste eest seista. Seega kuigi noored leidsid valdavalt, et on õigusküsimustega hästi kursis, ollakse siiski pisut ebakindlad enda õiguslaste teadmiste suhtes ning seda eriti selles osas, mis puudutab nende oskust enda õiguste eest seista. Uuringus osalenud koolide õpilastest ülekaalukalt suurema osa peab õigusõpetust koolides vajalikuks ning leiab, et seda peaks õpetatama gümnaasiumi õpilastele. Suurem osa noortest on arvamisel, et õigusõpetust tuleks õpetada eraldi õppeainena. Lisaks domineerib vastanud noorte seas arvamus, et õiguslased teadmised mõjutavad seaduskuulekamalt käituma.

Autor on seisukohal, et praegune koolide õppekava tegeleb õigusliku sotsialiseerimise mõttes peamiselt üldiste väärtuste, hoiakute ja käitumisjuhiste kandjana ning seda küllaltki edukalt nii ametliku õppekava raames kui ka varjatult, sisaldudes kõiges koolis toimivas. Samas on õppekava ja kooli roll oluliselt väiksem konkreetsete riigi poolt kehtestatud õiguslaste teadmiste vahendajana, kuigi noored vajavad vastavat informatsiooni. Seega on oht, et koolide õppekava õigusliku sotsialiseerijana ei suuda hetkel täita tühimikku, mis võib tekkida teistelt sotsialiseerimisagentidelt saadava puuduliku õiguslase informatsiooni tõttu.

School Curriculum in Legal Socialization of Adolescents

Summary

The social coexistence of people is a complicated system of different social connections and influences, where the relationships and behaviour between people is subjected to certain rules of conduct. Values, which are important in the society, are regulated as legal norms on the state level. One of the reasons for violation of these norms can be put down to insufficient legal education and socialization as well as defective legal consciousness.

After accepting the main rules and patterns of conduct, individuals will act in accordance with the requirements of legal norms, following their inner convictions and habits. The main rules of communal living correspond to the prevailing legal norms, and people take following these rules for granted. According to Eduard Raska, law is bound to be more effective the less people feel its presence, and the less they have to turn to the laws to search for it. In the process of legal socialization, a person forms an understanding of what is good, bad, ethical and unacceptable.

Legal socialization should be the most active in adolescence, because in this phase and individual begins to form mature and adult-like understanding of the society and the institutions. Legal education helps people to integrate into the prevailing social system, and therefore it is very important how education is organised by different institutions. School is an important agent of socialisation, and it has a great impact on the socialization of adolescents, including legal socialization.

In modern society education has two types of functions: overt and covert. The overt functions are clearly stated and educational objectives. The covert functions include the implementation of the so-called 'covert curriculum', which entails learning that is not included in the official curriculum, which schools offer in such the matters as respecting elders and ethnocentrism. Many critics feel that the covert functions of schools embody what the education is really about. Legal education is part of the overt functions of school.

The current bachelor thesis concentrates on the school's role in legal socialization of children, which means teaching values in society, ethics, as well as giving them legal knowledge. In order to acquire the values and norms, attitudes and behavioural patterns of the society, it is necessary to get knowledge about the norms and rules, in other words, to be part of socialization. The current thesis studied whether the curricula are formed in this way, and how

much of the legal knowledge and general directions of conduct students get at school. Another aim of the thesis was to find out how students see the role of school in legal education, and through which channels do students receive general directions of conduct and legal information.

In the current thesis the sociological method for the empirical study was the questionnaire. The sample included grades 7-12 from four upper secondary schools, located in different regions of Estonia: Tartu, Põlva, Jõgeva and Saue.

The results of the questionnaires show that the students of the participating schools consider the fundamental and social values to be important and self-evident. The development process of general values and attitudes is strongly influenced by every-day interaction with people around them, especially parents, but also friends. Also teachers help to form the general values and attitudes, both in everyday communication as well as in different lessons. The study also showed that the students of lower grades think that the role of teachers as socializers is more important than do the students of higher grades, who are influenced more by their friends. It became evident that teachers pass on a large part of general values and attitudes to students outside the official curricular activities in everyday interactions, and not so much through school subject syllabus and teaching materials.

According to the results of questionnaires, the main source of information about the restrictions set by the state, and their own rights and obligations, are the students' parents. The role of parents in giving legal information to students was smaller compared to acquiring general attitudes connected to values and directions of conduct. The results also showed that when in the formation of general values and attitudes friends played an important role, then in acquiring legal knowledge the role of friends decreases and information is received mostly through the Internet and television. Thus, when we compare receiving general rules of conduct, values and attitudes to acquiring legal information, we can see that in the latter the role of friends is significantly smaller, and also the role of parents is slightly smaller. A similar correlation can be seen in the answers of adolescents in questions where they evaluated the interaction with teachers in lessons and outside lessons. More than half of the participants found that they do not receive legal information when communicating with teachers; however, the legal information received through teachers tended to be considered reliable. Students doubted the influence of television and media in forming general values and attitudes, but when considering media as a source of legal information, the importance of

mass media increases significantly, although the trust for the information from these sources is not very high.

The results showed that only slightly more than half of the participants see the school subject syllabus and teaching materials as sources of legal information, and even less students found that they receive legal information from teachers in daily interactions in lessons and outside lessons. It became evident, especially among higher grades, that students start to search for legal information more on the Internet, whereas the role of school and teachers as agents of legal socialization decreases.

Based on the results, the author concluded that adolescents do not receive sufficient amounts of legal information from school curriculum, and the need for this information is greater in higher grades than the parents, teachers or school provide them. Hence, the distribution on legal information through curriculum should be increased in case of the final grade of upper secondary schools.

The students of the schools in this study assess their legal knowledge to be relatively high, at the same time the clear majority stated that they would like to know more. The most common topic, which students wanted to know more about, was their rights as members of the society, and how to defend those rights. So it can be seen that although most of the students thought that they were relatively well informed about legal matters, they were still slightly uncertain about their personal legal knowledge, especially in relation to how to defend their rights. The clear majority of students, who took part in the study, think that legal education in schools is necessary, and find that it should be taught to upper secondary school students. Most of the students think that legal education should be a separate subject at school. What is more, most of the participants believe that legal knowledge make people act in a law-abiding manner.

The author of the thesis finds that when considering the aspect of legal socialization, the current curriculum mainly concentrates on providing general values and attitudes as well as directions of conduct, and it has been quite successful in it, both in the official curriculum, but also covertly, in everything that goes on in schools. At the same time, the role of the curriculum and school is significantly smaller in conveying specific legal information set by the state, although the students' needs in this matter are greater. Therefore, there is a risk, that school curriculum as an agent of legal socialization is not able to fill the void, which might occur due to the lack of legal information from other agents of socialization.

Kasutatud kirjandus

1. Aimre, I. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2001.
2. Aimre, I. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2005.
3. Auväärt, L., Dsiss, H., Kaugia, S., Kenkmann, P., Raska, E. Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999.
4. Buff, L. When School Anti-Socializes Students. – Education Digest 2001, vol 67, Issue 4.
5. Cotterrell, R. The Sociology of Law: An Introduction. London 1992.
6. Fagan, J., Tyler, T.R. Legal Socialization of Children and Adolescents. – Social Justice Research 2005, vol 18, No. 3.
7. Ginter, J. 21. sajandi kool. – B. G. Forseliuse seltsi väljaanne Forseliuse Sõnumid 20/2012. M. Linnamägi (toim).
8. Grull, E. Haridusuuringute võimalusi ja põhjendusi. – Professoritelt Eesti ühiskonnale. P. Pruulmann-Vengerfeldt, P. Orav, R. Murakas (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2012.
9. Haridusportaal koolielu. K. Stenseth (avaldataja). Arvutivõrgus: <http://koolielu.ee/info/readnews/40003/valikaine-%E2%80%99Eriigikaitse%E2%80%99C>, 27.03.2013.
10. Hess, B. B., Markson, E. W., Stein, P. J. Sotsioloogia. Tallinn: Külim 2000.
11. Jõgeva Ühisgümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: <http://pedja.edu.ee/paul/node/41>, 30.03.2013.
12. Kaugia, S. Alaealine õigusliku vastutuse subjektina. – Õigus. Psühholoogia. Sotsioloogia. Õppematerjale III. S. Kaugia (koost). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
13. Kaugia, S. Eesti noorte õigusliku sotsialiseerumise agentide mõjust siirdeühiskonnas. – Akadeemia 14. aastakäik, 2002, nr 1.
14. Kaugia, S. Legal Knowledge of Estonian Youth. Comparison of 1970s and 1990s. – Juridica International V/2000.
15. Kaugia, S. Kool noorte õigusliku sotsialiseerimise agendina. – Forseliuse Sõnumid 2001/8.
16. Kaugia, S. Õiguse sotsioloogia: õigus kui sotsiaalse kontrolli instrument. – Sissejuhatus õigusteadusesse. S. Kaugia (koost). Tallinn: Juura 2005.

17. Kaugia, S. Õigusteadvuse taseme tõstmine kriminaalpoliitika elemendina. – Vaateid õiguspoliitikale. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Avatar Holding 2008.
18. Kaugia, S. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2011.
19. Kalmus, V. School textbooks in the field of socialization. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003.
20. Krull, E. Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2000.
21. Kuusk, T. Õppeainete seostamisest õppekava lõimingu kontekstis. Õppekava portaal: http://www.oppekava.ee/images/6/6b/%C3%95ppeainete_seostamisest_%C3%B5ppekava_1%C3%B5imingu_kontekstis.pdf. 26.04.2013.
22. Kõiv, K. Inimeseõpetus/Sissejuhatuse. Õppekava portaal: <http://www.oppekava.ee/index.php/Inimese%C3%B5petus/Sissejuhatuse>, 07.02.2013.
23. Lukk, K. Kodu ja kooli partnerlus lapse arengu toetajana. – Uued ajad – uued lapsed. Teadusartiklite kogumik. L. Ots (koost). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2008.
24. Lõiming. Õppekava portaal: <http://www.oppekava.ee/index.php/L%C3%B5iming>, 25.04.2013.
25. Märja, T. Euroopa Liidu hariduspoliitika mõjutused Eestis. – Eesti ja Soome haridus ning muutused EL-i hariduspoliitikas 1990-2000. Artiklite kogumik. L. Jõgi, T. Jääger, R. Leppänen, R. Rinne (Koost). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus 2008.
26. Oja, M. Ajalugu sissejuhatuse. Õppekava portaal: http://www.oppekava.ee/index.php/Ajalugu_sissejuhatuse, 07.02.2013.
27. Piquero, A.R., Fagan, J., Mulvey, E.P., Steinberg, L., Odgers, C. Legal socialization among serious adolescent offenders. – The Journal of Criminal Law & Criminology. Northwestern University School of law 2005.
28. Põlva Ühisgümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: <http://www.polvayg.edu.ee/wp-content/uploads/2011/09/yldosa.pdf>, 30.03.2013.
29. Raska, E. Olemise õigus. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2010.
30. Raska, E. Sotsiaalse keskkonna ohuallikad. – Eesti edu hind. Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus. Artiklite kogumik. E. Raska, T. Raitviir (koost). Eesti Entsüklopeediakirjastus 2005.
31. Raska, E. Õiguse apoloogia. Sissejuhatuse regulatsiooni sotsioloogiasse. Tartu: Fontese Kirjastus 2004.

32. Risnoveanu, A. The Students' Socialization – A Real and Actual Challenge for the School Organization. – Journal of Educational Sciences & Psychology, Vol. LXII, No. 1B/2010
33. Saue Gümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: http://www.saue.edu.ee/bw_client_files/saue/public/img/File/dokumendid/Oppekava_uldosa.pdf, 30.03.2013.
34. Schihalejev, O., Pevkur, A. Väärtuskasvatuse mudelit otsimas. – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. Artiklite kogumik. Ü. Luisk (koost). Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus 2010.
35. Schihalejev, O. Usundiõpetus/Sissejuhatus. Õppekava portaal: <http://www.oppekava.ee/index.php/Usundi%C3%B5petus/Sissejuhatus>, 07.02.2013.
36. Sergeichik, S. I. Factors of the Civic Socialization of Young People in School. – Russian Education and Society, 2004, vol 46, no. 2.
37. Seymour, M. Youth Justice in Context: Community, Compliance and Young People. Routledge 2013.
38. Tapp, J. L. The geographi of legal socialization: scientific and social markers. – Droit et société 1991, vol 19. Arvutivõrgus: <http://www.reds.msh-paris.fr/publications/revue/html/ds019/ds019-11.htm>, 25.01.2013.
39. Tartu Tamme gümnaasiumi õppekava. Arvutivõrgus: http://www.tamme.tartu.ee/avalik_teave/ok-2011.pdf, 30.03.2013.
40. Toots, A. Noorte kodanikukultuur kümme aastat hiljem. Eesti tulemused IEA Rahvusvahelises kodanikuhariduse uuringus ICCS 2009. A. Toots (toim). Tallinn: TLÜ Riigiteaduste Instituut 2011.
41. Tropp, K., Saat, H. Õpilaste suhted eakaaslaste ning täiskasvanutega ja sotsiaalsete oskuste areng. – Õppimine ja õpetamine esimeses ja teises kooliastmes. E. Kikas (toim) Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium 2010.
42. Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010 – 2014. Tallinn 2010. Arvutivõrgus: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=49975/V%E4givalla+v%E4hendamise+arengukava+aastateks+2010-2014.pdf>, 22.01.2013.
43. Ühiskonnaõpetus/Õppeprotsessi kirjeldus. Õppekava portaal: http://www.oppekava.ee/index.php/%C3%9Chiskonna%C3%B5petus/%C3%95ppeprotsessi_kirjeldus, 07.02.2013.

Kasutatud normatiivmaterjal

44. Põhikooli riiklik õppekava. – RT I, 20.09.2011, 9. – Riigi Teataja. Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/120092011009>, 27.02.2013.
45. Gümnaasiumi riiklik õppekava. – RT I, 20.09.2011, 2.- Arvutivõrgus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/120092011002>, 27.02.2013.
46. Pevkur. H. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” lisa 5. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0511287>, 25.04.2013.
47. Pevkur. H. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava” lisa 9. Arvutivõrgus: <http://www.hm.ee/index.php?0511287>, 25.04.2013.
48. Pevkur. H. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011. a määruse nr 2 „Gümnaasiumi riiklik õppekava” lisa 5. Arvutivõrgus: https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1200/9201/1002/VV2_lisa5.pdf, 25.04.2013.

Lisa 1. Küsimustik ja vastuste kokkuvõte

Austatud küsitluses osaleja!

Antud küsitluse eesmärk on välja selgitada, kelle käest saavad noored üldisi käitumisjuhiseid ja õigusteadmisi ning kas ja millisel määral aitab koolide õppekava noorte õigusküsimustega kurssiviimisele kaasa.

Selleks, et saada täpset ja objektiivset informatsiooni sellel teemal, palun, et vastaksite ausalt.

Vastamisel tõmmake palun Teie valitud vastusevariandile ring ümber. Mõnede küsimuste puhul on vajalik Teie arvamus. Sel juhul on küsimuse juurde jäetud vastamiseks vaba ruumi. Palun kirjutage sinna oma vastus.

Teid ette tänades,

Silja Timmusk

Tartu Ülikooli õigusteaduskond

Valim 464 inimest, protsent on arvutatud koguvalimist.

1. Sugu:

- a) N 233 (50,2%)
- b) M 231 (49,8%)

2. Vanus:

- a) 13 – 16 203 (43,8%)
- b) 17 – 19 261 (56,2%)

3. Millises koolis õpite?

	Valim %
a) Tartu Tammekooli Gümnaasium (TTG)	125 (26,9%)
b) Põlva Ühisgümnaasium (PÜG)	138 (29,7%)
c) Jõgeva Ühisgümnaasium (JÜG)	100 (21,6%)
d) Saue Gümnaasium (SG)	101 (21,8%)

4. Mitmendas klassis õpite?

	Valim %	TTG %	PÜG%	JÜG	SG%
a) 7. klass	63 (13,6%)	15 (3,2%)	20 (4,3%)	16 (3,5%)	12 (2,6%)
b) 8.klass	80 (17,2%)	20 (4,3%)	24 (5,2%)	16 (3,5%)	20 (4,3%)
c) 9.klass	78 (16,8%)	16 (3,4%)	28 (6%)	20 (4,3%)	14 (3,2%)
d) 10.klass	94 (20,2%)	26 (5,6%)	26 (5,6%)	20 (4,3%)	22 (4,7%)
e) 11.klass	54 (11,6%)	17 (3,7%)	20 (4,3%)	8 (1,7%)	9 (1,9%)
f) 12.klass	95 (20,4%)	31 (6,7%)	20 (4,3%)	20 (4,3%)	24 (5,2%)

5. Kas nõustute väitega, et Teie jaoks on elus oluline ....? (absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	364(78,4%)	98(21,2%)	2 (0,4%)	
b) Õiglus	321(69,2%)	134(28,9%)	9 (1,9%)	
c) Vabadus	376(81%)	84(18,1%)	4 (0,9%)	
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	356(76,7%)	103(22,2%)	5 (1,1%)	
e) Seaduskuulekus	172(37,1%)	263(56,7%)	27(5,8%)	2 (0,4%)
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	250(53,9%)	198(42,7%)	13(2,8%)	3 (0,6%)
g) Inimväärikus	330(71,1%)	132(28,4%)	1 (0,2%)	1 (0,2%)

(7.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	45(71,4%)	18(28,6%)		
b) Õiglus	46(73%)	16(25,4%)	1 (1,6%)	
c) Vabadus	54(85,7%)	9 (14,3%)		
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	43(68,3%)	20(31,7%)		
e) Seaduskuulekus	30(47,6%)	28(44,4%)	5 (8%)	
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	32(50,8%)	25(39,7%)	4 (6,3%)	2 (3,2%)
g) Inimväärikus	39(61,9%)	24(38,1%)		

h) Miski muu (mis?)

TTG - nõustun täiesti: haridus 1 (6,7%); pigem nõustun: raha 1 (6,7%), tarkus 1 (6,7%)

SG – nõustun täiesti: hinded 2 (16,7%), iseseisvus 1 (8,3%)

(8.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	54(67,5%)	26(32,5%)		
b) Õiglus	46(57,5%)	33(41,3%)	1 (1,2%)	
c) Vabadus	71(88,8%)	8 (10%)	1 (1,2%)	
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	62(77,5%)	17(21,3%)	1 (1,2%)	
e) Seaduskuulekus	30(37,5%)	47(58,8%)	3 (3,7%)	
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	50(62,5%)	29(36,3%)	1 (1,2%)	
g) Inimväärikus	61(76,3%)	19(23,7%)		

h) Miski muu (mis?)

PÜG – nõustun täiesti: pere 3 (12,5%), sõbralikkus 3 (12,5%)

SG – nõustun täiesti: pere 2 (10%), suhted 1 (5%)

(9.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	69(88,5%)	9 (11,5%)		
b) Õiglus	63(80,8%)	14(17,9%)	1 (1,3%)	
c) Vabadus	65(83,3%)	11(14,1%)	2 (2,6%)	
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	64(82%)	13(16,7%)	1 (1,3%)	
e) Seaduskuulekus	36(46,2%)	37(47,4%)	4 (5,1%)	1 (1,3%)
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	48(61,5%)	29(37,2%)	1 (1,3%)	
g) Inimväärikus	61(78,2%)	17(21,8%)		

h) Miski muu (mis?)

TTG – nõustun täiesti: edu 1 (6,2%), haridus 1 (6,2%), perekond 2 (12,5%); pigem nõustun: raha 2 (12,5%)

PÜG – nõustun täiesti: raha 1 (3,5%), võrdsus 1 (3,5%), teadmised 1 (3,5%)

JÜG – nõustun täiesti: pere 1 (5%), teiste inimeste suhtumine minusse 1 (5%), perekond 1 (5%); pigem nõustun: austus kooli vastu 1 (5%)

(10.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	75(79,8%)	18(19,1%)	1 (1,1%)	
b) Õiglus	66(70,2%)	27(28,7%)	1 (1,1%)	
c) Vabadus	68(72,3%)	26(27,7%)		
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	76(80,9%)	17(18%)	1 (1,1%)	
e) Seaduskuulekus	23(24,5%)	67(71,3%)	4 (4,2%)	
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	41(43,6%)	49(52,1%)	3 (3,2%)	1 (1,1%)
g) Inimväärikus	64(68,1%)	29(30,8%)	1 (1,1%)	

h) Miski muu (mis?)

TTG – nõustun täiesti: armastus 1 (3,9%), perekond 2 (7,7%), usaldus 2 (7,7%), haridus 1 (3,9%); pigem nõustun: julgus 2 (7,7%)

PÜG – nõustun täiesti: põnevus 1 (3,9%), lähedased 1 (3,9%), armastus 1 (3,9%); pigem nõustun: auahnus 1 (3,9%)

JÜG – nõustun täiesti: pere 2 (10%), käitumine kodumaa suhtes 1 (5%)

(11.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	44(81,5%)	10(18,5%)		
b) Õiglus	38(70,4%)	15(27,8%)	1 (1,8%)	
c) Vabadus	42(77,8%)	12(22,2%)		
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	41(75,9%)	13(24,1%)		
e) Seaduskuulekus	17(31,5%)	33(61,1%)	4 (7,4%)	
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	29(53,7%)	23(42,6%)	2 (3,7%)	
g) Inimväärikus	39(72,2%)	15(27,8%)		

h) Miski muu (mis?)

TTG – nõustun täiesti: võrdsus 1 (5,9%)

PÜG – nõustun täiesti: armastus 1 (5%), tolerantsus 1 (5%), pere 1 (5%), haritus 1 (5%)

(12.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Ausus	77(81,1%)	17(17,9%)	1 (1%)	
b) Õiglus	62(65,3%)	29(30,5%)	4 (4,2%)	
c) Vabadus	76 (80%)	18(19%)	1 (1%)	
d) Hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse	70(73,7%)	23(24,2%)	2 (2,1%)	
e) Seaduskuulekus	36(37,9%)	51(53,7%)	7 (7,4%)	1 (1%)
f) Austus endast vanemate inimeste vastu	50(52,6%)	43(45,3%)	2 (2,1%)	
g) Inimväärikus	66(69,5%)	28(29,5%)		1 (1%)

h) Miski muu (mis?)

TTG – nõustun täiesti: sõprus 1 (3,2%)

PÜG – nõustun täiesti: lubaduste täitmine 1 (5%), sõbrad 1 (5%), võitlemine 1 (5%), valikuvõimalus 1 (5%)

JÜG – nõustun täiesti: vanemate inimeste austus nooremate vastu 1 (5%)

SG – nõustun täiesti: viisakus 2 (8,3%), rahu 1 (4,2%), armastus 1 (4,2%), turvalisus 1 (4,2%), eneseväärikus 1 (4,2%)

6. Kas nõustute väitega, et üldinimlikke ja ühiskondlikke väärtusi (ausus, õiglus, inimväärikus, hooliv ja lugupidav suhtumine teistesse inimestesse, seaduskuulekus) õpite tundma peamiselt ....?**(absoluutarv ja %)**

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	22 (4,7%)	137(29,5%)	259(55,8%)	46(9,9%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	41(8,8%)	246(53%)	157(33,8%)	20(4,3%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	35(7,5%)	233(50,2%)	177(38,2%)	19(4,1%)
d) Televisiooni kaudu	52(11,2%)	209(45%)	176(37,9%)	27(5,8%)
e) Interneti kaudu	55(11,9%)	184(39,6%)	190(40,9%)	35(7,5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	339(73,1%)	110(23,7%)	14(3%)	1(0,2%)
g) Sõpradega suheldes	181(39%)	220(47,4%)	58(12,5%)	5(1,1%)

(7.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	8 (12,7%)	27(42,9%)	23(36,5%)	5 (7,9%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	11(17,5%)	33(52,4%)	16(25,4%)	3 (4,7%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	8 (12,7%)	34 (54%)	18(28,6%)	3 (4,7%)
d) Televisiooni kaudu	14(22,2%)	32(50,8%)	15(23,8%)	2 (3,2%)
e) Interneti kaudu	10(15,8%)	35(55,6%)	16(25,4%)	2 (3,2%)
f) Oma vanema(te) kaudu	42(66,7%)	18(28,6%)	3 (4,7%)	
g) Sõpradega suheldes	25(39,7%)	25(39,7%)	11(17,4%)	2 (3,2%)

h) Muust allikast

TTG – nõustun täiesti: huviringidest 1 (6,7%), ümbritsevatelt inimestelt 1 (6,7%); pigem nõustun: pere 1 (6,7%), ajalehest 1 (6,7%), võõrastelt 2 (13,3%)

PÜG – nõustun täiesti: elust enesest 1 (5%)

SG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (8,3%), sugulastelt 1 (8,3%); pigem nõustun: raamatutest 1 (8,3%), sugulastelt 1 (8,3%)

(8.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	4 (5%)	25(31,2%)	45(56,3%)	6 (7,5%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	6 (7,5%)	52 (65%)	18(22,5%)	4 (5%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	8 (10%)	38(47,5%)	31(38,7%)	3 (3,8%)
d) Televisiooni kaudu	7 (8,8%)	34(42,5%)	34(42,5%)	5 (6,2%)
e) Interneti kaudu	17(21,3%)	30(37,5%)	27(33,7%)	6 (7,5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	62(77,5%)	16 (20%)	2 (2,5%)	
g) Sõpradega suheldes	22(27,5%)	43(53,8%)	14(17,5%)	1 (1,2%)

h) Muust allikast

PÜG – pigem nõustun: raadiost 2 (8,3%), õdedelt/vendadelt 1 (4,2%)

SG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (5%), võõrastelt 1 (5%), kogemustest 1 (5%); pigem nõustun: raamatutest 2 (10%)

(9.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	4 (5,1%)	19(24,4%)	51(65,4%)	4 (5,1%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	10(12,8%)	40(51,3%)	28(35,9%)	
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	9 (11,5%)	42(53,9%)	27(34,6%)	
d) Televisiooni kaudu	12(15,4%)	29(37,2%)	32(41%)	5 (6,4%)
e) Interneti kaudu	11(14,1%)	22(28,2%)	37(47,4%)	8(10,3%)
f) Oma vanema(te) kaudu	59(75,6%)	15(19,3%)	4 (5,1%)	
g) Sõpradega suheldes	31(39,7%)	37(47,5%)	9(11,5%)	1 (1,3%)

h) Muust allikast

TTG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (6,2%)

PÜG – nõustun täiesti: elust enesest 3 (10,7%), trennist 1 (3,6%); pigem nõustun: ajakirjadest 3 (10,7%)

JÜG – nõustun täiesti: loengud koolis 3 (15%); pigem nõustun: ajalehest 1 (5%), vanaemalt 1 (5%)

SG – pigem nõustun: raamatutest 1 (7,1%)

(10.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	4 (4,3%)	18(19,1%)	58(61,7%)	14(14,9%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	7 (7,4%)	41(43,6%)	41(43,6%)	5 (5,4%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	5 (5,4%)	44(46,7%)	40(42,5%)	5 (5,4%)
d) Televisiooni kaudu	2 (2,1%)	53(56,4%)	33(33,1%)	6 (6,4%)
e) Interneti kaudu	6 (6,4%)	45(47,9%)	35(37,2%)	8 (8,5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	61(64,9%)	30(31,9%)	2 (2,1%)	1 (1,1%)
g) Sõpradega suheldes	36(38,3%)	47(50%)	11(11,7%)	

h) Muust allikast

TTG – nõustun täiesti: igapäevases elust 3 (11,5%); pigem nõustun: raamatutest 2 (7,7%), ajakirjandusest 1 (3,9%)

PÜG – nõustun täiesti: igapäevases elust 1 (3,9%), perekonnalt 1 (3,9%); pigem nõustun: ajalehest 1 (3,9%)

(11.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	1 (1,9%)	19(35,2%)	28(51,8%)	6(11,1%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	3 (5,5%)	32(59,3%)	18(33,3%)	1 (1,9%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	1 (1,9%)	29(53,7%)	22(40,7%)	2 (3,7%)
d) Televisiooni kaudu	5 (9,3%)	22(40,7%)	24(44,5%)	3 (5,5%)
e) Interneti kaudu	5 (9,3%)	19(35,2%)	28(51,8%)	2 (3,7%)
f) Oma vanema(te) kaudu	41(75,9%)	11(20,4%)	2 (3,7%)	
g) Sõpradega suheldes	22(40,7%)	25(46,3%)	7 (13%)	

h) Muust allikast

TTG – nõustun täiesti: kogemustest 1 (5,9%), vanavanematelt 2 (11,8%); pigem nõustun: raamatutest 1 (5,9%)

PÜG – nõustun täiesti: raamatutest 3 (15%), piiblist 1 (5%)

(12.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	1 (1%)	29(30,5%)	54(56,9%)	11(11,6%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	4 (4,2%)	48(50,5%)	36(37,9%)	7 (7,4%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	4 (4,2%)	46(48,4%)	39(41%)	6 (6,3%)
d) Televisiooni kaudu	12(12,7%)	39(41%)	38(40%)	6 (6,3%)
e) Interneti kaudu	6 (6,3%)	33(34,7%)	47(49,5%)	9 (9,5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	74(77,9%)	20(21,1%)	1 (1%)	
g) Sõpradega suheldes	45(47,4%)	43(45,3%)	6 (6,3%)	1 (1%)

h) Muust allikast

TTG – nõustun täiesti: vanavanematelt 1 (3,2%); pigem nõustun: raamatutest 1 (3,2%)

PÜG – nõustun täiesti: ajakirjandusest 2 (10%); pigem nõustun: raadiost 2 (10%)

JÜG – nõustun täiesti: võõraste inimestega suheldes ja endast erinevaid märgates 1 (5%)

SG – nõustun täiesti: kogudusest, piiblist 1 (4,2%); pigem nõustun: raamatutest 2 (8,3%), ajalehtedest 3 (12,5%), kooli loengutest 1 (4,2%)

7. Kas nõustute väitega, et üldised käitumisjuhised, kuidas tohib ja kuidas ei tohi käituda, saate ....?

(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	39(8,4%)	181(39%)	205(44,2%)	39(8,4%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	62(13,4%)	255(55%)	126(27,1%)	21(4,5%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	55(11,8%)	246(53%)	141(30,4%)	22(4,7%)
d) Televisiooni kaudu	47(10,1%)	204(44%)	177(38,1%)	36(7,8%)
e) Interneti kaudu	41(8,8%)	174(37,5%)	204(44%)	45(9,7%)
f) Oma vanema(te) kaudu	366(78,9%)	88(19%)	8(1,7%)	2(0,4%)
g) Sõpradega suheldes	139(30%)	224(48,2%)	88(19%)	13(2,8%)

(7. klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	10(15,9%)	30(47,6%)	20(31,7%)	3 (4,8%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	13(20,6%)	30(47,6%)	18(28,6%)	2 (3,2%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	13(20,6%)	34(54%)	15(23,8%)	1 (1,6%)
d) Televisiooni kaudu	11(17,5%)	22(34,9%)	23(36,5%)	7(11,1%)
e) Interneti kaudu	2 (3,2%)	29(46%)	26(41,3%)	6 (9,5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	42(66,7%)	18(28,6%)	3 (4,8%)	
g) Sõpradega suheldes	12(19%)	33(52,5%)	14(22,2%)	4 (6,3%)

h) Mujalt

TTG – nõustun täiesti: pere 1 (6,7%); pigem nõustun: huviringist 1 (6,7%)

SG – nõustun täiesti: sugulastelt 1 (8,3%), raamatutest 1 (8,3%), teisi jälgides 1 (8,3%); pigem nõustun: sugulastelt 1 (8,3%)

(8. klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	10(12,5%)	41(51,2%)	27(33,8%)	2 (2,5%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	17(21,2%)	43(53,7%)	18(22,5%)	2 (2,5%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	14(17,5%)	45(56,3%)	19(23,7%)	2 (2,5%)
d) Televisiooni kaudu	10(12,5%)	36 (45%)	26(32,5%)	8 (10%)
e) Interneti kaudu	12 (15%)	30(37,5%)	30(37,5%)	8(10%)
f) Oma vanema(te) kaudu	66(82,5%)	13(16,3%)	1 (1,2%)	
g) Sõpradega suheldes	16(20%)	39(48,8%)	19(23,7%)	6 (7,5%)

h) Mujalt

TTG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (5%)

PÜG – pigem nõustun: töölt 1 (4,2%), ajakirjandusest 1 (4,2%)

SG – pigem nõustun: raamatutest 2 (10%), välismaailmast 1 (5%)

(9. klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	7 (9%)	27(34,6%)	39 (50%)	5 (6,4%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	14(17,9%)	44(56,4%)	18(23,1%)	2 (2,6%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	10(12,8%)	42(53,9%)	23(29,5%)	3 (3,8%)
d) Televisiooni kaudu	5 (6,4%)	37(4,8%)	31(39,7%)	5 (6,4%)
e) Interneti kaudu	8 (10,3%)	28(35,9%)	34(43,6%)	8(10,3%)
f) Oma vanema(te) kaudu	62(79,5%)	14(17,9%)	1 (1,3%)	1 (1,3%)
g) Sõpradega suheldes	26(33,3%)	40(51,3%)	10(12,8%)	2 (2,6%)

h) Mujalt

JÜG – nõustun täiesti: loengutest koolis 3 (15%), laagritest 1 (5%), treenerilt 1 (5%)

(10. klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	5 (5,3%)	34(36,2%)	43(45,7%)	12(12,8%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	8 (8,5%)	55(58,5%)	26(27,7%)	5 (5,3%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	9 (9,6%)	49(52,1%)	30(31,9%)	6 (6,4%)
d) Televisiooni kaudu	5 (5,3%)	38(40,5%)	46(48,9%)	5 (5,3%)
e) Interneti kaudu	4 (4,3%)	34(36,2%)	46(48,9%)	10(10,6%)

f) Oma vanema(te) kaudu	75(79,8%)	16(17%)	2 (2,1%)	1 (1,1%)
g) Sõpradega suheldes	26(27,7%)	44(46,8%)	24(25,5%)	

h) Mujalt

TTG – nõustun täiesti: elust enesest 2 (7,7%); pigem nõustun: raamatutest 2 (7,7%), ajakirjandusest 1 (3,8%)

PÜG – nõustun täiesti: perekonnalt 1 (3,8%), trennist 1 (3,8%)

SG – nõustun täiesti: ajalehest 1 (4,5%), sugulastelt 1 (4,5%); ajalehest 3 (13,6%), raamatutest 2 (9,1%); pigem ei nõustu: tänavalt 1 (4,5%)

(11. klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	1 (1,9%)	20 (37%)	29(53,7%)	4 (7,4%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	2 (3,7%)	35(64,8%)	15(27,8%)	2 (3,7%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	3 (5,6%)	28(51,8%)	20 (37%)	3 (5,6%)
d) Televisiooni kaudu	5 (9,3%)	22(40,7%)	24(44,4%)	3 (5,6%)
e) Interneti kaudu	7 (13%)	17(31,5%)	25(46,2%)	5 (9,3%)
f) Oma vanema(te) kaudu	43(79,6%)	10(18,5%)	1 (1,9%)	
g) Sõpradega suheldes	21(38,9%)	26(48,1%)	7 (13%)	

h) Mujalt

TTG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (5,9%), vanavanematelt 2 (11,8%)

PÜG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (5%), piiblist 1 (5%)

JÜG – nõustun täiesti: raamatud 1 (12,5%)

(12. klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	6 (6,3%)	29(30,5%)	47(49,5%)	13(13,7%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	8 (8,4%)	48(50,6%)	31(32,6%)	8 (8,4%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	6 (6,3%)	48(50,6%)	34(35,7%)	7 (7,4%)
d) Televisiooni kaudu	11(11,6%)	49(51,6%)	27(28,4%)	8 (8,4%)
e) Interneti kaudu	8 (8,4%)	36(37,9%)	43(45,3%)	8 (8,4%)
f) Oma vanema(te) kaudu	78(82,1%)	17(17,9%)		
g) Sõpradega suheldes	38 (40%)	42(44,2%)	14(14,8%)	1 (1%)

h) Mujalt

TTG – nõustun täiesti: elust enesest 1 (3,2%)

SG – nõustun täiesti: raamatud 1 (4,2%)

8. Kas nõustute väitega, et informatsiooni selle kohta, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud ning millised on karistused neist piirangutest üle astumise korral, saate peamiselt ....?

(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	70(15,1%)	192(41,4%)	152(32,8%)	50(10,7%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	21(4,5%)	153(33%)	225(48,5%)	65(14%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	29(6,3%)	185(39,9%)	207(44,6%)	43(9,2%)
d) Televisiooni kaudu	144(31,1%)	264(56,9%)	47(10,1%)	9(1,9%)
e) Interneti kaudu	160(34,5%)	235(50,6%)	57(12,3%)	12(2,6%)
f) Oma vanema(te) kaudu	217(46,8%)	193(41,6%)	51(11%)	3(0,6%)
g) Sõpradega suheldes	80(17,2%)	217(46,8%)	142(30,6%)	25(5,4%)

(7.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	12 (19%)	29 (46%)	19(30,2%)	3 (4,8%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	5 (7,9%)	21(33,3%)	35(55,6%)	2 (3,2%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	3 (4,8%)	31(49,2%)	28(44,4%)	1 (1,6%)
d) Televisiooni kaudu	24(38,1%)	31(49,2%)	7 (11,1%)	1 (1,6%)
e) Interneti kaudu	18(28,6%)	36(57,1%)	7 (11,1%)	2 (3,2%)
f) Oma vanema(te) kaudu	35(55,5%)	25(39,7%)	3 (4,8%)	

g) Sõpradega suheldes	9 (14,3%)	26(41,3%)	21(33,3%)	7(11,1%)
h) Muust allikast				
SG – nõustun täiesti; pigem nõustun:				

(8.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	12 (15%)	34(42,5%)	26(32,5%)	8 (10%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	4 (5%)	36 (45%)	31(38,7%)	9(11,3%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	6 (7,5%)	29(36,2%)	39(48,8%)	6 (7,5%)
d) Televisiooni kaudu	24 (30%)	50(62,5%)	4 (5%)	2 (2,5%)
e) Interneti kaudu	27(33,7%)	32 (40%)	18(22,5%)	3(3,8%)
f) Oma vanema(te) kaudu	50(62,5%)	24 (30%)	6 (7,5%)	
g) Sõpradega suheldes	13(16,2%)	36 (45%)	22(27,5%)	9(11,3%)
h) Muust allikast				

(9.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	18(23%)	36(46,2%)	17(21,8%)	7 (9%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	9 (11,5%)	30(38,5%)	33(42,3%)	6 (7,7%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	12(15,4%)	34(43,6%)	26(33,3%)	6 (7,7%)
d) Televisiooni kaudu	29(37,2%)	37(47,4%)	10(12,8%)	2 (2,6%)
e) Interneti kaudu	27(34,6%)	35(44,9%)	13(16,7%)	3 (3,8%)
f) Oma vanema(te) kaudu	44(56,4%)	29(37,2%)	5 (6,4%)	
g) Sõpradega suheldes	12(15,4%)	44(56,4%)	20(25,6%)	2 (2,6%)
h) Muust allikast				

(10.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	16 (17%)	36(38,3%)	37(39,4%)	5 (5,3%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	2 (2,1%)	23(24,5%)	53(56,4%)	16 (17%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	4 (4,3%)	33(35,1%)	48(51%)	9 (9,6%)
d) Televisiooni kaudu	21(22,3%)	64(68,1%)	7 (7,5%)	2 (2,1%)
e) Interneti kaudu	29(30,9%)	54(57,4%)	9 (9,6%)	2 (2,1%)
f) Oma vanema(te) kaudu	32(34%)	47 (50%)	15(16%)	
g) Sõpradega suheldes	12(12,8%)	44(46,8%)	36(38,3%)	2 (2,1%)
h) Muust allikast				

TTG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (3,8%), politseilt 1 (3,8%), põhiseadusest 2 (7,7%)
SG – nõustun täiesti: ajakirjandusest 1 (4,5%); pigem nõustun: raamatutest/ajalehtedest 1 (4,5%)

(11.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	2 (3,7%)	17(31,5%)	25(46,3%)	10(18,5%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises		14(25,9%)	28(51,9%)	12(22,2%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides		14(25,9%)	32(59,3%)	8(14,8%)
d) Televisiooni kaudu	15(27,8%)	30(55,6%)	7 (13%)	2 (3,7%)
e) Interneti kaudu	19(35,2%)	29(53,7%)	4 (7,4%)	2 (3,7%)
f) Oma vanema(te) kaudu	19(35,2%)	22(40,7%)	12(22,2%)	1 (1,9%)
g) Sõpradega suheldes	13(24,1%)	15(27,8%)	22(40,7%)	4 (7,4%)
h) Muust allikast				

PÜG – nõustun täiesti: ajakirjandusest 2 (10%), põhiseadusest 1 (5%)

(12.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	10(10,5%)	40(42,1%)	28(29,5%)	17(17,9%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	1 (1%)	29(30,5%)	45(47,4%)	20(21,1%)
c) Õpetaja(te)lt erinevates ainetundides	4 (4,2%)	44(46,3%)	34(35,8%)	13(13,7%)
d) Televisiooni kaudu	31(32,6%)	52(54,7%)	12(12,6%)	
e) Interneti kaudu	40(42,1%)	49(51,6%)	6 (6,3%)	
f) Oma vanema(te) kaudu	37(38,9%)	46(48,5%)	10(10,5%)	2 (2,1%)
g) Sõpradega suheldes	21(22,1%)	52(54,7%)	21(22,1%)	1 (1%)
h) Muust allikast				

TTG – nõustun täiesti: elust enesest 1 (3,2%)
PÜG – nõustun täiesti: ajakirjandus 1 (5%)
SG – pigem nõustun: kooli koolitused ja loengud 1 (4,2%); ajalehed 1 (4,2%)

9. Kas nõustute väitega, et .....?
(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	121(26,1%)	292(62,9%)	50(10,8%)	1(0,2%)
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	123(26,5%)	291(62,7%)	48(10,3%)	2(0,4%)
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	155(33,4%)	255(55%)	51(11%)	3(0,6%)
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	124(26,7%)	239(51,5%)	95(20,5%)	6(1,3%)
e) Teate alati, kuidas on õige käituda	75(16,2%)	257(55,4%)	122(26,3%)	10(2,1%)
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	150(32,3%)	234(50,5%)	73(15,7%)	7(1,5%)

(7.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	22(34,9%)	36(57,1%)	4 (6,4%)	1 (1,6%)
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	28(44,4%)	32(50,8%)	3 (4,8%)	
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	24(38,1%)	29 (46%)	9 (14,3%)	1 (1,6%)
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	24(38,1%)	29 (46%)	8 (12,7%)	2 (3,2%)
e) Teate alati, kuidas on õige käituda	11(17,5%)	38(60,3%)	14(22,2%)	
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	19(30,1%)	33(52,4%)	10(15,9%)	1 (1,6%)

(8.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	22(27,5%)	46(57,5%)	12 (15%)	
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	20 (25%)	45(56,3%)	14(17,5%)	1 (1,2%)
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	32 (40%)	38(47,5%)	9 (11,3%)	1 (1,2%)
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	22(27,5%)	43(53,7%)	15(18,8%)	
e) Teate alati, kuidas on õige käituda	16 (20%)	38(47,5%)	26(32,5%)	
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	33(41,3%)	25(31,2%)	21(26,3%)	1 (1,2%)

(9.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	29(37,2%)	43(55,1%)	6 (7,7%)	
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	26(33,3%)	48(61,5%)	3 (3,9%)	1 (1,3%)
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	31(39,7%)	40(51,3%)	7 (9%)	
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	27(34,6%)	38(48,7%)	11(14,1%)	2 (2,6%)

e) Teate alati, kuidas on õige käituda	18(23,1%)	47(60,3%)	12(15,3%)	1 (1,3%)
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	32(41%)	36(46,2%)	9 (11,5%)	1 (1,3%)

(10.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	20(21,3%)	58(61,7%)	16(17%)	
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	14(14,9%)	68(72,3%)	12(12,8%)	
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	29(30,9%)	57(60,6%)	8 (8,5%)	
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	19(20,2%)	47 (50%)	26(27,7%)	2 (2,1%)
e) Teate alati, kuidas on õige käituda	11(11,6%)	53(56,4%)	26(27,7%)	4 (4,3%)
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	26(27,7%)	55(58,5%)	11(11,7%)	2 (2,1%)

(11.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	14(25,9%)	35(64,8%)	5 (9,3%)	
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	14(25,9%)	35(64,8%)	5 (9,3%)	
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	15(27,8%)	32(59,2%)	6(11,1%)	1 (1,9%)
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	12(22,2%)	27 (50%)	15(27,8%)	
e) Teate alati, kuidas on õige käituda	7 (13%)	30(55,5%)	16(29,6%)	1 (1,9%)
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	15(27,8%)	29(53,7%)	10(18,5%)	

(12.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Teate enda õigustest ühiskonna liikmena	14(14,7%)	74(77,9%)	7 (7,4%)	
b) Teate enda kohustustest ühiskonna liikmena	21(22,1%)	63(66,3%)	11(11,6%)	
c) Teate, millised on riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangud	24(25,3%)	59(62,1%)	12(12,6%)	
d) Teate, kuidas enda õiguste eest seista	20 (21%)	55(58%)	20(21%)	
e) Teate alati, kuidas on õige käituda	12(12,6%)	51(53,7%)	28(29,5%)	4 (4,2%)
f) Tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimet ühiskonnas	25(26,4%)	56(58,9%)	12(12,6%)	2 (2,1%)

10. (Kas nõustute väitega, et ....?)

(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	366(78,9%)	97(20,9%)	1(0,2%)	
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	342(73,7%)	113(24,3%)	9(2%)	
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	335(72,2%)	119(25,6%)	9(2%)	1(0,2%)
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	367(79,1%)	94(20,3%)	3(0,6%)	
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	276(59,5%)	170(36,6%)	14(3%)	4(0,9%)

(7.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	51(80%)	12(20%)		
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	48(76,2%)	15(23,8%)		
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	48(76,2%)	13(20,6%)	2 (3,2%)	
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	52(82,5%)	11(17,5%)		
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	39(61,9%)	23(36,5%)		1 (1,6%)

(8.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	60 (75%)	19(23,8%)	1 (1,2%)	
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	53(66,3%)	21(26,2%)	6 (7,5%)	
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	51(63,8%)	26(32,5%)	2 (2,5%)	1 (1,2%)
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	52 (65%)	25(31,3%)	3 (3,7%)	
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	37(46,3%)	38(47,5%)	4 (5%)	1 (1,2%)

(9.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	65(83,3%)	13(16,7%)		
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	64(82%)	13(16,7%)	1 (1,3%)	
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	59(75,6%)	18(23,1%)	1 (1,3%)	
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	67(85,9%)	11(14,1%)		
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	56(71,8%)	20(25,6%)	2 (2,6%)	

(10.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	68(72,3%)	26(27,7%)		
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	62 (66%)	32 (34%)		
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	58(61,7%)	33(35,1%)	3 (3,2%)	
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	66(70,2%)	28(29,8%)		
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	54(57,5%)	36(38,3%)	2 (2,1%)	2 (2,1%)

(11.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	45(83,3%)	9(16,7%)		
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	41(75,9%)	12(22,2%)	1 (1,9%)	
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	47 (87%)	7 (13%)		
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	49(90,7%)	5 (9,3%)		
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	36(66,7%)	14(25,9%)	4 (7,4%)	

(12.klass absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Oluline on teada enda õigustest ühiskonna liikmena	77(81%)	18(19%)		
b) Oluline on teada enda kohustustest ühiskonna liikmena	74(77,9%)	20(21,1%)	1 (1%)	
c) Oluline on teada riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	72(75,8%)	22(23,1%)	1 (1%)	
d) Oluline on teada, kuidas enda õiguste eest seista	81(85,3%)	14(14,7%)		
e) Oluline on tunda erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõista nende toimet ühiskonnas	54(56,8%)	39(41,1%)	2 (2,1%)	

**11. Kas nõustute väitega, et tahaksite rohkem teada ....?
(absoluutarv ja %)**

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	248(53,4%)	181(39%)	32(7%)	3(0,6%)
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	200(43,1%)	213(45,9%)	48(10,3%)	3(0,6%)
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	225(48,5%)	183(39,4%)	53(11,4%)	3(0,6%)
d) Kuidas enda õiguste eest seista	310(66,8%)	132(28,4%)	21(4,5%)	1(0,2%)
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	197(42,5%)	204(44%)	56(12%)	7(1,5%)

(7.klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	31(49,2%)	26(41,3%)	5 (7,9%)	1 (1,6%)
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	27(42,9%)	29(46%)	7 (11,1%)	
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	35(55,6%)	19(30,2%)	9 (14,2%)	
d) Kuidas enda õiguste eest seista	39(61,9%)	19(30,2%)	5 (7,9%)	
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	27(42,9%)	26(41,3%)	8 (12,7%)	2 (3,1%)

(8.klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	44 (55%)	30(37,5%)	6 (7,5%)	
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	31(38,7%)	41(51,3%)	8 (10%)	
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	38(47,5%)	34(42,5%)	8 (10%)	
d) Kuidas enda õiguste eest seista	51(63,7%)	27(33,8%)	2 (2,5%)	
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	32 (40%)	41(51,2%)	7 (8,8%)	

(9.klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	40(51,3%)	32(41%)	5 (6,4%)	1 (1,3%)
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	30(38,5%)	36(46,1%)	11(14,1%)	1 (1,3%)
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	36(46,1%)	33(42,3%)	7 (9%)	2 (2,6%)
d) Kuidas enda õiguste eest seista	48(61,5%)	27(34,6%)	2 (2,6%)	1 (1,3%)
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	34(43,7%)	32 (41%)	9 (11,5%)	3 (3,8%)

(10.klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	50(53,2%)	36(38,3%)	8 (8,5%)	
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	37(39,4%)	50(53,2%)	7 (7,4%)	
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	37(39,4%)	43(45,7%)	14(14,9%)	
d) Kuidas enda õiguste eest seista	64(68,1%)	26(27,7%)	4 (4,2%)	
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	33(35,1%)	43(45,7%)	16(17,1%)	2 (2,1%)

(11.klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	33(61,1%)	16(29,6%)	4 (7,4%)	1 (1,9%)
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	28(51,9%)	20 (37%)	4 (7,4%)	2 (3,7%)
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	31(57,4%)	17(31,5%)	5 (9,2%)	1 (1,9%)
d) Kuidas enda õiguste eest seista	43(79,6%)	9(16,7%)	2 (3,7%)	
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	31(57,4%)	18(33,3%)	5 (9,3%)	

(12.klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Enda õigustest ühiskonna liikmena	50(52,6%)	41(43,2%)	4 (4,2%)	
b) Enda kohustustest ühiskonna liikmena	47(49,5%)	37(38,9%)	11(11,6%)	
c) Riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest	48(50,5%)	37(38,9%)	10(10,5%)	
d) Kuidas enda õiguste eest seista	65(68,4%)	24(25,3%)	6 (6,3%)	
e) Millised on erinevad õigusega seotud institutsioonid (politsei, kohtud, seadusandlus) ja milline on nende toime ühiskonnas	40(42,1%)	44(46,3%)	11(11,6%)	

12. Kas nõustute väitega, et ....?
(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	154(33,2%)	244(52,6%)	63(13,6%)	3(0,6%)
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	141(30,4%)	247(53,2%)	72(15,5%)	4(0,9%)
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	118(25,5%)	233(50,3%)	103(22,2%)	9(2%)

(7. klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	21(33,3%)	38(60,3%)	4 (6,4%)	
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	26(41,3%)	32(50,8%)	5 (7,9%)	
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	27(42,9%)	28(44,4%)	6 (9,5%)	2 (3,2%)

(8. klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	35(43,7%)	36 (45%)	9 (11,3%)	
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	33(41,3%)	34(42,5%)	13(16,2%)	
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	22(27,5%)	40(50%)	18(22,5%)	

SG – 1 (5%) pigem ei nõustu, sest kui tean seadustest liiga hästi, siis ei pruugi seaduskuulekamalt käituda

(9. klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	34(43,6%)	36(46,1%)	7 (9%)	1 (1,3%)
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	27(34,6%)	40(51,3%)	10(12,8%)	1 (1,3%)
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	28(35,9%)	35(44,9%)	15(19,2%)	

(10. klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	24(25,5%)	47 (50%)	23(24,5%)	
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	21(22,3%)	50(53,2%)	22(23,4%)	1 (1,1%)
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	18(19,1%)	49(52,2%)	25(26,6%)	1 (1,1%)

(11. klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	19(35,2%)	27 (50%)	8(14,8%)	
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	16(29,6%)	28(51,9%)	10(18,5%)	
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	15(27,8%)	22(40,7%)	14(25,9%)	3 (5,6%)

(12. klassi absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kui teate enda õigustest ja kohustustest ühiskonna liikmena, siis käitute seaduskuulekamalt	21(22,1%)	60(63,2%)	12(12,6%)	2 (2,1%)
b) Kui teate riigi poolt Teie suhtes kehtestatud piirangutest, siis käitute seaduskuulekamalt	18 (19%)	63(66,3%)	12(12,6%)	2 (2,1%)
c) Kui tunnete erinevaid õigusega seotud institutsioone (politsei, kohtud, seadusandlus) ja mõistate nende toimemehhanisme, siis käitute seaduskuulekamalt	8 (8,4%)	59(62,1%)	25(26,3%)	3 (3,2%)

13. Kas nõustute väitega, et informatsiooni enda õiguste ja kohustuste kohta saate peamiselt ....?
(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	59(12,7%)	196(42,2%)	165(35,6%)	44(9,5%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	28(6%)	133(28,7%)	240(51,7%)	63(13,6%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	42(9%)	185(39,9%)	188(40,5%)	49(10,6%)
d) Televisiooni kaudu	93(20%)	261(56,3%)	99(21,3%)	11(2,4%)
e) Interneti kaudu	138(29,7%)	223(48,1%)	87(18,7%)	16(3,5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	220(47,4%)	199(42,9%)	43(9,3%)	2(0,4%)
g) Sõpradega suheldes	69(14,9%)	194(41,8%)	164(35,3%)	37(8%)

(7. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	8 (12,7%)	27(42,9%)	20(31,7%)	8(12,7%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	7 (11,1%)	22(34,9%)	27(42,9%)	7(11,1%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	7 (11,1%)	25(39,7%)	25(39,7%)	6 (9,5%)
d) Televisiooni kaudu	17(27%)	31(49,2%)	15(23,8%)	
e) Interneti kaudu	21(33,3%)	22(34,9%)	17(27%)	3 (4,8%)

f) Oma vanema(te) kaudu	33(52,4%)	26(41,3%)	4 (6,3%)	
g) Sõpradega suheldes	7 (11,1%)	25(39,7%)	21(33,3%)	10(15,9%)

h) Mujalt

SG – nõustun täiesti: sugulastelt 1 (8,3%), teatmeteostest 1 (8,3%)

(8. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	9 (11,3%)	28 (35%)	39(48,7%)	4 (5%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	4 (5%)	24 (30%)	41(51,2%)	11(13,8%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	8 (10%)	31(38,7%)	35(43,8%)	6 (7,5%)
d) Televisiooni kaudu	21(26,3%)	40 (50%)	18(22,5%)	1 (1,2%)
e) Interneti kaudu	26(32,5%)	31(38,7%)	19(23,8%)	4 (5%)
f) Oma vanema(te) kaudu	49(61,2%)	27(33,8%)	4 (5%)	
g) Sõpradega suheldes	10(12,5%)	34(42,5%)	28 (35%)	8 (10%)

h) Mujalt

(9. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	16(20,5%)	39 (50%)	15(19,2%)	8(10,3%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	11(14,1%)	26(33,3%)	32(41%)	9(11,6%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	14 (18%)	30(38,5%)	27(34,6%)	7 (9%)
d) Televisiooni kaudu	15(19,2%)	44(56,4%)	16(20,5%)	3 (3,9%)
e) Interneti kaudu	20(25,6%)	41(52,6%)	13(16,7%)	4 (5,1%)
f) Oma vanema(te) kaudu	49(62,8%)	27(34,6%)	2 (2,6%)	
g) Sõpradega suheldes	11(14,1%)	35(44,9%)	26(33,3%)	6 (7,7%)

h) Mujalt

JÜG – nõustun täiesti: ühiskonnaõpetuse tunnist 1 (5%)

SG – nõustun täiesti: ühiskonnaõpetuse tunnist 2 (14,2%)

(10. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	12(12,8%)	43(45,7%)	33(35,1%)	7 (7,4%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	2 (2,1%)	22(23,4%)	59(62,8%)	11(11,7%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	6 (6,4%)	38(40,4%)	41(43,6%)	9 (9,6%)
d) Televisiooni kaudu	17(18,1%)	56(59,6%)	18(19,1%)	3 (3,2%)
e) Interneti kaudu	29(30,9%)	50(53,2%)	13(13,8%)	2 (2,1%)
f) Oma vanema(te) kaudu	28(29,8%)	51(54,2%)	14(14,9%)	1 (1,1%)
g) Sõpradega suheldes	11(11,7%)	33(35,1%)	43(45,7%)	7 (7,5%)

h) Mujalt

TTG – pigem nõustun: raamatutest 1 (3,8%), politseilt 1 (3,8%)

PÜG – nõustun täiesti: loengud koolis 1 (3,8%)

SG – nõustun täiesti: põhiseadusest 1 (4,5%); pigem nõustun: raamatutest 2 (9,1%)

(11. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	3 (5,6%)	18(33,3%)	28(51,8%)	5 (9,3%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	1 (1,9%)	14(25,9%)	31(57,4%)	8(14,8%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	2 (3,7%)	17(31,5%)	28(51,8%)	7 (13%)
d) Televisiooni kaudu	7 (13%)	35(64,8%)	12(22,2%)	
e) Interneti kaudu	16(29,6%)	29(53,7%)	7 (13%)	2 (3,7%)
f) Oma vanema(te) kaudu	22(40,7%)	23(42,6%)	9(16,7%)	
g) Sõpradega suheldes	10(18,5%)	24(44,4%)	17(31,5%)	3 (5,6%)

h) Mujalt

PÜG – nõustun täiesti: põhiseadusest 1 (5%), ajakirjadest 1 (5%)

(12. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	11(11,6%)	41(43,2%)	31(32,6%)	12(12,6%)
b) Õpetaja(te)lt igapäevases suhtlemises	3 (3,2%)	25(26,3%)	50(52,6%)	17(17,9%)
c) Õpetajatelt erinevates ainetundides	5 (5,3%)	44(46,3%)	32(33,7%)	14(14,7%)
d) Televisiooni kaudu	16(16,8%)	55(57,9%)	20(21,1%)	4 (4,2%)
e) Interneti kaudu	26(27,4%)	50(52,6%)	18(19%)	1 (1%)

f) Oma vanema(te) kaudu	39(41%)	45(47,4%)	10(10,6%)	1 (1%)
g) Sõpradega suheldes	20(21%)	43(45,3%)	29(30,5%)	3 (3,2%)
h) Mujalt				
PÜG – nõustun täiesti: ajakirjandusest 1 (5%)				
SG – nõustun täiesti: põhiseadus 1 (4,2%); pigem nõustun: programmid/loengud koolis 1 (4,2%)				

14. Kas nõustute väitega, et õiguslane informatsioon on usaldusväärsem, kui see tuleb ....?
(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	150(32,4%)	235(50,8%)	65(14%)	13(2,8%)
b) Õpetaja(te) kaudu	92(19,8%)	248(53,4%)	108(23,3%)	16(3,5%)
c) Televisiooni kaudu	63(13,6%)	211(45,5%)	170(36,6%)	20(4,3%)
d) Interneti kaudu	41(8,8%)	186(40%)	200(43,2%)	37(8%)
e) Teie vanema(te) kaudu	195(42%)	221(47,6%)	44(9,5%)	4(0,9%)
f) Sõpradega suheldes	46(9,9%)	153(33%)	218(47%)	47(10,1%)

(7. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	32(50,8%)	24(38,1%)	3 (4,8%)	4 (6,3%)
b) Õpetaja(te) kaudu	28(44,4%)	26(41,3%)	6 (9,5%)	3 (4,8%)
c) Televisiooni kaudu	14(22,2%)	29(46%)	18(28,6%)	2 (3,2%)
d) Interneti kaudu	9 (14,3%)	22(34,9%)	29(46%)	3 (4,8%)
e) Teie vanema(te) kaudu	41(65,1%)	18(28,6%)	4 (6,3%)	
f) Sõpradega suheldes	5 (7,9%)	24(38,1%)	28(44,5%)	6 (9,5%)

g) Muust allikast

TTG – pigem nõustun: perelt 1 (6,7%); pigem ei nõustu: võõrastelt 1 (6,7%)

SG – nõustun täiesti: sugulastelt 1 (8,3%), teatmeteostest 1 (8,3%); pigem nõustun: sugulastelt 1 (8,3%)

(8. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	22(27,5%)	40 (50%)	17(21,3%)	1 (1,2%)
b) Õpetaja(te) kaudu	19(23,7%)	39(48,8%)	21(26,3%)	1 (1,2%)
c) Televisiooni kaudu	10(12,5%)	34(42,5%)	33(41,2%)	3 (3,8%)
d) Interneti kaudu	7 (8,7%)	28 (35%)	36 (45%)	9(11,3%)
e) Teie vanema(te) kaudu	46(57,5%)	31(38,7%)	3 (3,8%)	
f) Sõpradega suheldes	11(13,7%)	27(33,8%)	35(43,8%)	7 (8,7%)

g) Muust allikast

PÜG – pigem nõustun: sugulastelt 1 (4,3%)

SG – nõustun täiesti: raamatutest 1 (5%)

(9. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	31(39,7%)	34(43,6%)	11(14,1%)	2 (2,6%)
b) Õpetaja(te) kaudu	19(24,4%)	42(53,8%)	15(19,2%)	2 (2,6%)
c) Televisiooni kaudu	12(15,4%)	33(42,3%)	28(35,9%)	5 (6,4%)
d) Interneti kaudu	7 (9%)	31(39,7%)	30(38,5%)	10(12,8%)
e) Teie vanema(te) kaudu	38(48,7%)	37(47,4%)	1 (1,3%)	2 (2,6%)
f) Sõpradega suheldes	6 (7,7%)	21(26,9%)	42(53,8%)	9 (11,6%)

g) Muust allikast

(10. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	22(23,4%)	56(59,6%)	14(14,9%)	1 (1,1%)
b) Õpetaja(te) kaudu	9 (9,6%)	58(61,7%)	24(25,5%)	3 (3,2%)
c) Televisiooni kaudu	13(13,8%)	49(52,1%)	29(30,9%)	3 (3,2%)
d) Interneti kaudu	7 (7,5%)	44(46,8%)	35(37,2%)	8 (8,5%)
e) Teie vanema(te) kaudu	24(25,5%)	53(56,4%)	16 (17%)	1 (1,1%)
f) Sõpradega suheldes	16 (17%)	27(28,7%)	41(43,7%)	10(10,6%)

g) Muust allikast

TTG – nõustun täiesti: politseilt 1 (3,8%), selle ala spetsialistilt 1 (3,8%)

(11. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	15(27,8%)	30(55,6%)	8(14,8%)	1 (1,9%)
b) Õpetaja(te) kaudu	7 (13%)	26(48,1%)	18(33,3%)	3 (5,6%)
c) Televisiooni kaudu	2 (3,7%)	26(48,1%)	24(44,5%)	2 (3,7%)
d) Interneti kaudu	5 (9,3%)	18(33,3%)	29(53,7%)	2 (3,7%)
e) Teie vanema(te) kaudu	18(33,3%)	26(48,2%)	10(18,5%)	
f) Sõpradega suheldes	6(11,1%)	21(38,9%)	20(37%)	7 (13%)

g) Muust allikast

PÜG – nõustun täiesti: seadustikest 3 (15%)

(12. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Kooli ainekava (õppematerjali) kaudu	28(29,5%)	51(53,7%)	12(12,6%)	4 (4,2%)
b) Õpetaja(te) kaudu	10(10,5%)	57(60%)	24(25,3%)	4 (4,2%)
c) Televisiooni kaudu	12(12,6%)	40(42,1%)	38(40%)	5 (5,3%)
d) Interneti kaudu	6 (6,3%)	43(45,2%)	41(43,2%)	5 (5,3%)
e) Teie vanema(te) kaudu	28(29,5%)	56(59%)	10(10,5%)	1 (1%)
f) Sõpradega suheldes	2 (2,1%)	33(34,7%)	52(54,8%)	8 (8,4%)

g) Muust allikast

PÜG – nõustun täiesti: teatmikutest 1 (5%), raadiost 1 (5%); pigem nõustun: ajakirjandusest 1 (5%)

SG – nõustun täiesti: seadustest 1 (4,2%)

15. Kas Teie koolis on õigusõpetuse tunnid?

	Valim %
a) Jah	91 (19,7%)
b) Ei	371 (80,3%)

(7. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	1 (1,6%)		1 (5%)		
b) Ei	62 (98,4%)	15 (100%)	19 (95%)	16 (100%)	12 (100%)

(8. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	8 (10%)	3 (15%)	4 (16,7%)		1 (5%)
b) Ei	72 (90%)	17 (85%)	20 (83,3%)	16 (100%)	19 (95%)

(9. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	28 (36,8%)	5 (31,3%)	5 (17,9%)	4 (20%)	14 (100%)
b) Ei	48 (63,2%)	11 (68,7%)	23 (82,1%)	14 (80%)	

JÜG – jah vastustest 4 märkis ühiskonnaõpetus

SG – jah vastustest 11 märkis ühiskonnaõpetus

(10. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	37 (39,4%)	26 (100%)	4 (15,4%)	3 (15%)	4 (18,2%)
b) Ei	57 (60,6%)		22 (84,6%)	17 (85%)	18 (81,8%)

(11. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	4 (7,4%)				4 (44,4%)
b) Ei	50 (92,6%)	17 (100%)	20 (100%)	8 (100%)	5 (55,6%)

(12. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	13 (13,7%)	3 (9,7%)	5 (25%)	2 (10%)	3 (12,5%)
b) Ei	82 (86,3%)	28 (90,3%)	15 (75%)	18 (90%)	21 (87,5%)

16. Kas Te peate õigusõpetust koolide õppekavas vajalikuks?

	Valim %
a) Jah	368 (73,9%)
b) Ei	130 (26,1%)

(7. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	36 (49,3%)	7 (46,7%)	11 (55%)	11 (68,7%)	7 (58,3%)
b) Ei	37 (50,7%)	8 (53,3%)	9 (45%)	5 (31,3%)	5 (41,7%)

(8. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	46 (57,5%)	14 (70%)	10 (41,7%)	12 (75%)	10 (50%)
b) Ei	34 (42,5%)	6 (30%)	14 (58,3%)	4 (25%)	10 (50%)

(9. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	95 (88%)	14 (87,5%)	19 (67,8%)	18 (90%)	14 (100%)
b) Ei	13 (12%)	2 (12,5%)	9 (32,2%)	2 (10%)	

(10. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	77 (81,9%)	24 (92,3%)	20 (76,9%)	14 (70%)	19 (86,4%)
b) Ei	17 (18,1%)	2 (7,7%)	6 (23,1%)	6 (30%)	3 (13,6%)

(11. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	42 (77,8%)	14 (82,4%)	16 (80%)	7 (87,5%)	5 (55,6%)
b) Ei	12 (22,2%)	3 (17,6%)	4 (20%)	1 (12,5%)	4 (44,4%)

(12. klass absoluutarv ja % ning vastuste jagunemine koolide ja klasside lõikes)

Vastus	Absoluutarv %	TTG %	PÜG %	JÜG %	SG %
a) Jah	72 (80,9%)	24 (77,4%)	12 (90%)	17 (85%)	19 (79,2%)
b) Ei	17 (19,1%)	7 (22,6%)	2 (10%)	3 (15%)	5 (20,8%)

17. Miks Te eelmisele küsimusele nii vastasite? (Palun põhjendage!)„Jah“ vastuste põhjendused

Sest igal nimesel on vaja teada enda õigustest ja mis on nende ülesanded ühiskonnas; paljud ei tea seaduseid ning ei ole seadusekuulekad; kuna õpetajad on seadustega kursis ja kusagilt mujalt ma neid teada ei saa; Jah, aga see võiks olla valikainete nimekirjas, et keda huvitab saab rohkem teada, samuti võiks õpetajad seda meile natuke tutvustada; sest noored ei ole piisavalt tedalikud, ei oska enda eest seista ja ennast kaitsta, samuti ei tea nad nendele kehtestatud piirangutest ja tagajärgedest; kõik teaksid enada õigustest ja kohustustest; sest ma ei tea väga palju selle teema kohta; selleks, et teada, kuidas käituma peab; sest ma tahaks teada, kuidas enda õigusi kaitsta; sest inimene peab teadma, mis tema õigused on, et ennast kaitsta; sest siis inimesed rikuksid vähem seadust; et õpilased teaksid enda käitumise piirudest ja neist kinni peaksid; sest iga inimene peab vähemalt 1/3 oma õigustest teadma, et elus hakkama saada; sest iga inimene peab teadma, mis toimub ühiskonnas, mis on ühiskonnale vajalik; Jah, sest on oluline, et noored teaksid, kuidas ühiskond toimib ja mis on nende roll, samuti teades enda õigusi ja kohustusi kasvavad neist täisväärtuslikud kodanikud; Jah, aga eraldi õigusõpetuse tundi ei oleks vaja, pigem korraldada lühikursuseid; et inimesed teaksid riske, mis teatud käitumisega tekkida võivad; kui inimesed teavad õigusi ja kohustusi on nad seaduskuulekamad; Jah, sest noored ei tea piisavalt, ühiskonnaõpetuses õpetatakse küll põhiseadust, aga mitte piisavalt et huvi äratada, tuleks rohkem seletada, mitte kergelt üle minna; sest inimene peaks sellest teadma, et osata enda eest seista, aga ka selleks, et seda kavalalt kasutada; sest siis äkki rikutakse vähem seadust; sest ma ei tea sellest palju, samuti vajavad noored julgust enda õiguste eest seista; sest see on elementaarne, et iga Eesti kodanik teab oma riigi õigusi ja seaduseid; sest iga inimene peab teadma oma õigusi ja osad ei saagi teisiti neist teada; sest see laiendaks oluliselt inimeste silmaringi ja aitaks neid ka tulevikus; sest siis saadakse teada õigustest ja mõni õpilane ei oska käituda; jah, kuigi tegelikult ma ei usalda eriti koole, pigem õpiksin õigust eraldi grupis või sõpradelt või internetist; Jah, sest inimesed ei saa ju olla paremad, kui nad ei tea, kuidas seda olla ning praegu ei pöörata sellele kahjuks tähelepanu; sest sellised elulised tunnid (nt ühiskonnaõpetus) võivad olla õppekavas olulisemad, kui muud ained; sest siis inimene teab, kuidas enda eest seista ja millele tugineda, kui keegi ülekohtu teeb; sest vaevalt et mõni noor neid asju ise kuskilt uurida viitsib; sest kõik inimesed puutuvad elus kokku lepingutega ning kõik peaksid teadma kehtivaid seaduseid ja tagajärgi, mis tekivad nende murdmisest; sest õpilased saavad algteadmised riigi ja ühiskonna toimimisest, mis on edaspidi väga oluline; sest see arendab õpilaste silmaringi nii seaduste kui ka riigi korralduse kohta; sest meil on vaja teada, kuidas käituda ja kuidas ennast kaitsta, nt süüdistust esitada; sest kui kodust, vanemate kaudu informatsiooni ei saa, siis saaks noored seda vähemalt koolist; sest muidu ei pöörataks sellele üldse tähelepanu.

„Ei“ vastuste põhjendused

Sest on ka tähtsamaid asju õppida; sest see on mõtetu tuupimine, mille materjal ununeb 1-2 nädala jooksul; eraldi tundi ei ole vaja, kuna põhilised faktid saab teada ühiskonnaõpetusest; see lisaks vaid tunde juurde ja kes tahab, saab ise uurida; sest ühiskonnaõpetus juba on; sest see ei huvita mind; sest mina saan seda infot mujalt ka; sest inimesed õpivad ise kogemustest; sest ma ei tea, mis see on; sest niigi palju on õppida; sest ma arvan, et see on liiga keeruline; sest me ei tea, mis see on ja ma ei taha kooli lisatunde; sest muidu on liiga palju tunde; sest see ei mõjuks paljudele; kuna ühiskonnaõpetus annab enam vähem piisava ülevaate ning nende tundide toomine õppekavasse pikendaks koolipäevi; sest selline teadmine kujuneb elu jooksul paratamatult; sest kool on teadmiste omandamiseks, mitte kriminaalidega tegelemiseks; sest on olulisemaid asju, mida õppida; eraldi tunde ei ole vaja, aga võibolla võiksid olla loengud mingi aja tagant.

18. Kui vastasite, et õigusõpetus oleks koolides vajalik, siis mitmendas klassis tuleks seda õpetada?

	<u>Valim %</u>
a) 1. – 3. klassis	12 (5,3%)
b) 4. – 6. klassis	29 (12,7%)
c) 7. – 9. klassis	83 (36,4%)
d) 10. – 12. klassis	104 (45,6%)

„1. – 3. klassis“ vastuste põhjendused

Mida varem seda parem; sest tuleks juba varakult teada saada oma õigustest ja kohustustest; sest juba väikesed lapsed peavad teadma, kuidas käituda; sest juba väikesed poisid kaklevad koolis; sest juba väiksest peale on vaja teada, kuidas käituda; sest juba lasteaiast alates on vaja lastele käitumist õpetada.

„4. – 6. klassis“ vastuste põhjendused

Sest juba selles vanuses hakatakse rumalusi tegema; sest alates sellest vanusest on vaja teada oma õigustest; sest siis on veel võimalik ümber õpetada, aga kui on vanem klass, siis ei kuulata enam; sest sellised asjad tuleb väiksemas eas juba selgeks teha; sest kõik peavad teadma oma õigusi ja kohustusi ja selles vanuses areneb laps kiiresti.

„7. – 9. klassis“ vastuste põhjendused

Mida varem seda parem, sest siis jäävad asjad paremini meelde; sest siis hakkavad jamad pihta; sest sel perioodil hakkavad mõned õpilased seadust rikkuma; sest paljud ei lähe gümnaasiumi ja nii kujuneks juba mingisugunegi arusaam seadustest; sest siis hakkab normaalse inimese aru pähe tulema ja väiksemad ei pruugi veel aru saada; sest selles eas kujuneb isiksus ja mõned lähevad peale põhikooli juba tööle; sest siis muutuvad õpilased asjalikumaks; sest siis lõpeb õpilaste elus üks oluline etapp ja tuleb ise hakata oma tegude eest vastutama; sest siis algab inimeseks kasvamine ja mürsiku iga hakkab läbi saama; sest nooremad ilmselt ei mõistaks; sest selles vanuses tehakse kõige rohkem rumalusi.

„10. – 12. klassis“ vastuste põhjendused

Sest vanemates klassides hakkab teema juba huvitama; sest siis saadakse asjadest juba aru; sest peale gümnaasiumi lähevad noored oma elu peale; kuna siis saavad lapsed täisealiseks ja hakkavad ise vastutama; sest selles eas on vaja tunda enda õigusi ja kohustusi riigi ees; sest selles eas on lapsed väga energilised ja võivad käituda seadusevastaselt; sest siis hakkavad noored iseseisvat elu elama; sest selles eas saavad kõik juba enam-vähem aru asjadest; sest siis noored mõistavad selle vajadust ja tunnevad asja vastu ise huvi; sest siis on noored piisavalt uudishimulikud; sest see oleks nagu samm edasi ühiskonnaõpetuse tunnist; sest siis muutub see teema aktuaalsemaks; sest siis hakkab noor tegelema täiskasvanute maailmaga; sest nooremad ei saaks sellest veel aru.

19. Kas nõustute väitega, et ....?

(absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	165(35,9%)	180(39,2%)	76(16,6%)	38(8,3%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	74(16,1%)	217(47,3%)	144(31,4%)	24(5,2%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	45(9,8%)	156(34%)	188(41%)	70(15,2%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	24(5,2%)	43(9,4%)	143(31,2%)	249(54,2%)

(7. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	19(31,7%)	19(31,7%)	12 (20%)	10(16,6%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	12 (20%)	24(40%)	17(28,3%)	7 (11,7%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	4 (6,7%)	22(36,6%)	19(31,7%)	15 (25%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	11(18,3%)	8 (13,3%)	21 (35%)	20(33,4%)

(8. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	22(27,5%)	31(38,7%)	18(22,5%)	9(11,3%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	7 (8,7%)	41(51,3%)	25(31,2%)	7 (8,8%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	6 (7,5%)	34(42,5%)	28 (35%)	12 (15%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	3 (3,7%)	16 (20%)	33(41,3%)	28 (35%)

(9. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	31(40,3%)	29(37,7%)	11(14,3%)	6(7,7%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	15(19,5%)	42(54,5%)	19(24,7%)	1 (1,3%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	9 (11,7%)	22(28,6%)	41(53,2%)	5 (6,5%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	5 (6,5%)	5 (6,5%)	19(24,7%)	48(62,3%)

(10. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	40 (43%)	36(38,7%)	12(12,9%)	5 (5,4%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	13(14%)	41(44,1%)	34(36,5%)	5 (5,4%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	9 (9,7%)	34(36,5%)	40 (43%)	10(10,8%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	3 (3,2%)	6 (6,5%)	28(30,1%)	56(60,2%)

(11. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	20 (37%)	23(42,6%)	9(16,7%)	2 (3,7%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaalainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	12(22,2%)	27 (50%)	13(24,1%)	2 (3,7%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	5 (9,3%)	16(29,6%)	18(33,3%)	15(27,8%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	1 (1,9%)	3 (5,5%)	17(31,5%)	33(61,1%)

(12. klasside absoluutarv ja %)

Väide	Nõustun täiesti	Pigem nõustun	Pigem ei nõustu	Ei nõustu üldse
a) Õigusõpetust peaks õpetatama eraldi õppeainena	33(34,7%)	42(44,3%)	14(14,7%)	6 (6,3%)
b) Õigusõpetust peaks õpetatama teiste sotsiaainete (ajalugu, ühiskonnaõpetus, inimeseõpetus, usundiõpetus) ainekavades	15(15,8%)	42(44,2%)	36(37,9%)	2 (2,1%)
c) Õigusõpetust peaks õpetatama varjatult kogu õppetöö ja kooli korralduse raames	12(12,6%)	28(29,5%)	42(44,2%)	13(13,7%)
d) Õigusõpetust ei ole üldse vaja	1 (1%)	5 (5,3%)	25(26,3%)	64(67,4%)

20. Mida Te sooviksite veel õelda?

Meil käib selle teema alla ühiskonnaõpetuse tund, mis on vajalik, sest saame teada, kuidas ühiskond toimib ning see on vähestest tundidest õppekavas, mis ka tegelikult eluks ette valmistab; väga hea teema kohta tehtud küsitlus, loodan, et see paneb küsitluse täitjaid rohkem sellele mõtlema; oluline ei ole see, kust inimesed informatsiooni saavad, vaid see, kuidas nad seda selekteerida ja omandada oskavad; suht sisutu küsimustik, midagi uut ja huvitavat polnud siin; hea küsitlus oli, vastamisega polnud probleemi; inimene, kes ei tunne oma õigusi ja kohustusi ei ole täisväärtuslik kodanik; koolis saab sellist infot üllatavalt vähe; inimesed peaksid sellele rohkem tähelepanu pöörama; koolis räägitakse neist teemadest üllatavalt vähe ja ka muidu ei puutu õpilased sellega vabal ajal eriti kokku ning siis nad ei ole teadlikud; sooviksin, et õigusõpetus oleks eraldi tunnina, et tulevased lõpetajad oleksid kursis ühiskonnas toimimiseks, see on väga tähtis teema, mida me peame teadma tulevikus hakkama saamiseks; ei peaks õpetatama varjatult, sest tihti on sotsiaainete tunnid õpilaste jaoks kõige ebaintrigeerivamad ja tunnis pannakse vähe tähele; õigusõpetuse tund oleks vajalik, et teada, mis riigis tehakse, mida ise peab tegema ja järgima; inimene võib ju teada enda õigusi ja kohustusi, kuid rikub ikka seadust, sest joodikud ju teavad, et ei tohi purjus peaga sõita, aga sõidavad ikka; õigusõpetust oleks tõesti koolidesse vaja; väga meeldis, et sellise küsitluse koostasite; liiga pikk küsitlus oli; huvitav küsitlus; Oleks palju abi sellest, kui koolides oleks õigusõpetus, õpilased oleksid teadlikumad; võiks olla loenguid õigusõpetusest, kuid otseselt hindeid pole vaja minu arvates; mina tahaksin õigusõpetust, sest sealt saab kasulikku informatsiooni; loodan, et meie kooli tuleb ka kunagi õiguseõpetus, kuna see tundub väga huvitav aine; liiga pikk küsimustik oli; õigusõpetust oleks vaja selleks, et elus paremini hakkama saada; usun, et õigusõpetus arendab kohusetunnet ja mõjutab seaduskuulekusele; õigusõpetus on vajalik ja võiks kaaluda selle rakendamist kohustuslikku õppekavasse; kooli lõpuklassides võiks lastele õpetada, kuidas elus hakkama saada, nt igasuguste lepingute (pangad, maja ostmised, laenud jms) sõlmimist, sest enamusel pole oma elu peale minnes neist asjust aimugi.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Silja Timmusk (sünnikuupäev: 13. 07. 1978. a.)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Koolide õppekava noorte õigusliku sotsialiseerimise teenistuses“,

mille juhendaja on *dr iur* Silvia Kaugia,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **13. 05. 2013.a.**